

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2025

Bc. Vinklerová Eliška

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Františka Brychtová – dcera řemeslníka, manželka mlynáře (1792-1859)

Francisca Brychtova – daughter of a craftsman, wife of a miller (1792-1859)

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Eliška Vinklerová**
Osobní číslo: **H23322**
Studijní program: **N0222A120033 Historie**
Specializace: **Historie – Gender History**
Téma práce: **Františka Brychtová – dcera řemeslníka, manželka mlynáře (1792-1859)**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Autorka DP provede analýzu rozsáhlého korpusu osobní korespondence (odeslaných dopisů) Františky Brychtové (uložených v Regionálním muzeu Vysoké Mýto) a případně další rodinné korespondence. Ve své práci definuje postavení ženy v kontextu jejího sociálního postavení, a sice na základě jejích rolí jakožto manželky, matky, hospodyně a sestry.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- BAGGERMAN Arianne – DEKKER, Rudolf – PRESSER, Jacques. Egodocuments and the Personal Turn in Historiography. *The European Journal of Life Writing*, Vol. VII (2018), s. 90–110.
- DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020. ISBN 978-80-271-1292-0.
- EHMER Josef. Family and Business among Master Artisans and Entrepreneurs. The Case of Nineteenth-Century Vienna. *History of the Family*, 2001/6, č. 2, s. 187–202.
- LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, Milena - STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN:978-80-7395-935-7.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica., 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.
- MACHAČKOVÁ, Jana; MATĚJČEK Jiří. *Nástin sociálního vývoje v českých zemích 1781-1914*. Opava: 2002. ISBN: 80-86224-23-6.
- PAVELKOVÁ-ČEVELOVÁ, Zuzana. *Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. České Budějovice, Pardubice 2015. ISBN:978-80-88030-11-9
- STRÁNÍKOVÁ, Jana - *Korespondence v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století*. In: *Kultura psaní v dějinách / Pardubice : Univerzita Pardubice, 2016 s. 183-202*.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana: Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hoříněvského řezníka. *Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci*. *Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 14 (2014), s. 9-29*.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Jana Stráníková, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **31. března 2024**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2025**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2024

Prohlašuji:

Práci s názvem *Františka Brychtová – dcera řemeslníka, manželka mlynáře (1792-1859)*

jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 11. 06. 2025

Bc. Eliška Vinklerová v. r.

ANOTACE

Diplomová práce *Františka Brychtová – dcera řemeslníka, manželka mlynáře (1792-1859)* se zaměřuje na genderové aspekty a životní osudy Františky Brychtové v kontextu doby, ve které žila. Práce, založená na analýze rodinné korespondence a genderové analýze, rekonstruuje její každodenní život, genderové role a rodinné vztahy, zejména s bratrem Aloisem Vojtěchem Šemberou. Cílem je poskytnout detailní vhled do života ženy z počátku 19. století, která se pohybovala v řemeslnickém prostředí, a přispět tak k hlubšímu poznání genderových aspektů společnosti v 19. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

Korespondence, gender history, ženy, řemeslnické prostředí, devatenácté století, Františka Brychtová, Alois Vojtěch Šembera

TITLE

Francisca Brychtova – daughter of a craftsman, wife of a miller (1792-1859)

ANNOTATION

The diploma thesis *Francisca Brychtova – daughter of a craftsman, wife of a miller (1792-1859)* focuses on gender aspects and life destinies of Francisca Brychtova in the context of the time in which she lived. The work, based on the analysis of family correspondence and gender analysis, reconstructs her everyday life, gender roles and family relationships, especially with her brother Alois Vojtech Sembera. The aim is to provide a detailed insight into the life of a woman from the early 19th century who moved in a craftsman environment, and thus contribute to a deeper understanding of gender aspects of society in the 19th century.

KEYWORDS

Correspondence, gender history, women, artisan environment, nineteenth century, Francisca Brychtova, Alois Vojtech Sembera

OBSAH

Úvod.....	10
Metodologie, základní koncepty a přístupy	11
Dosavadní stav bádání	11
Ego-dokument a rodinná korespondence.....	15
Představení použitých pramenů	17
1. Postavení ženy v kontextu první poloviny 19. století (1792-1859) a řemeslnického prostředí v Rakousko-Uhersku.....	19
1.1 Stručná charakteristika „dlouhého“ 19. století	19
1.2 Střední společenská vrstva.....	20
1.2.1 V mezích finančního rozpočtu, majetky a důchody ve střední sociální vrstvě.....	23
1.3 Teorie oddělených sfér a domácnost jako posláné ženy	24
1.4 Přechodové rituály	25
1.5 Životní cykly ženy	36
1.6 Rodina.....	40
1.6.1 Sňatkový trh.....	42
1.6.2 Role matky při výchově dětí.....	43
1.6.3 Role otce při výchově dětí	44
1.7 Vzdělávání mimo rodinu.....	45
1.7.1 Jednotlivá školství.....	46
1.7.2 Edukace dívek ve školách.....	48
1.7.3 Výuka slohu	52
2. Analýza pramenného korpusu.....	55
2.1 Rodina Šemberových a Brychtových	55
2.2 Sestra a švagrová	55
2.3 Matka (1811-1833)	58
2.3.1 Rodinná hierarchie a vandr	63
2.3.2 Regionální mobilita dívek ve vzdělávání mimo rodinu.....	64
2.3.3 Škola	66
2.4 Provdaná žena, manželka mlynáře a hospodyně (1810-1856)	68
2.5 Finanční rozpočet.....	70
2.6 Vdova (1856-1859).....	73
2.7 Doplnující informace	73
Závěr	76
Resumé.....	78

Seznam použité literatury a pramenů.....	79
Prameny	79
Literatura.....	79
Studie	82
Internetové zdroje	83

Úvod

Dějiny každodennosti, tedy dějiny „obyčejných“ lidí, zaujmají v historickém bádání významnou pozici. Zatímco velké události a činy známých osobností jsou často důkladně zdokumentovány, mikrosvět jednotlivců zůstává mnohdy v pozadí. Přesto je právě v těchto drobných příbězích skryt klíč k hlubšímu porozumění sociálním, kulturním a ekonomickým realitám minulosti. Diplomová práce se zaměřuje na rekonstrukci genderových rolí Františky Brychtové (1792–1859), dcery řemeslníka a manželky mlynáře, trvale žijící ve Vysokém Mýtě.

Cílem práce je obsahová a jazyková analýza korespondence mlynářky Františky Brychtové v letech 1819-1859. Skrz analýzu ego-dokumentů lze nahlédnout do dobových představ o feminitě a maskulinitě napříč historickými epochami a také napříč sociálními vrstvami. Bádání v řemeslnickém prostředí je značně komplikované, neboť existuje pouze hrstka dochovaných dokumentů osobní povahy, které by mohly posloužit k širší rekonstrukci tohoto prostředí a jeho aktérů, zejména žen. Ženy z řemeslnického prostředí – stejně jako muži – samostatně vytvářely text, nicméně zachování pramenného korpusu je u nich velmi vzácné. Vzhledem k této skutečnosti je namístě vyzdvihnout existenci dopisů Františky Brychtové, jakožto jeden z mála dokladů o ženách píšících v řemeslnickém prostředí. Raritou daného pramenného korpusu je i to, že se jich zachovalo okolo 300, a to jen díky jejímu bratru A. V. Šemberovi, jenž se vyšvihl do vyšších společenských kruhů, v nichž bylo ukládání osobních dokumentů považováno za důležité. Významnou roli přitom sehrála i dcera A. V. Šembery Zdenka, neboť všechen fond předala k uschování regionálnímu muzeu Vysoké Mýto. Mimo genderových rolí a každodennosti pisatele je možnost využít ego-dokument jako doklad vzdělanosti a v tomto duchu jej náležitě rozebrat (formální úprava textu, znalost dobového pravopisného úzu). Základní výzkumnou otázkou je, jak se v korespondenci reflektuje obraz pisatele jakožto sestry čtyř bratrů, manželky mlynáře a matky jedenácti dětí, hospodyně a později vdovy, respektive jak ona sama tyto role vnímala, neboť pramen osobní povahy je pramenem subjektivním. Z toho vyplývají dílčí podtémata jako rodinné vazby, majetek, každodenní život mlynářky a jejích dětí, vzdělání v řemeslnických kruzích a gramotnost samotné pisatelky, což je vloženo do širšího dobového kontextu.

Přínos diplomové práce spočívá v analýze osobní korespondence, jež přispívá k poznání každodennosti a sociálního života středních vrstev žen řemeslníků. Práce nabízí unikátní pohled „zevnitř“, čímž obohacuje naše chápání rolí a postavení žen v 19. století.

Práce je strukturována do několika kapitol. V teoretické části je nejprve vymezena metodologie výzkumu a kriticky zhodnocen pramenný materiál, kterým je korespondence Františky Brychtové v letech 1819-1859. Následuje historický kontext doby a místa jejího života. Stěžejní částí je podrobná analýza jednotlivých aspektů jejího života, včetně genderových rolí, rodinného zázemí, hospodářských záležitostí a sociálních interakcí, jak se jeví v dopisech. Závěrečná kapitola shrnuje hlavní poznatky a představuje syntetický obraz života Františky Brychtové, čímž doplňuje mozaiku historického poznání o další cenný střípek.

Metodologie, základní koncepty a přístupy

Zvolenou metodou práce je obsahová analýza dopisů Františky Brychtové s důrazem na gender v řemeslnickém prostředí v první a části druhé poloviny 19. století. Analýza vychází ze studie Joan W. Scott,¹ která gender definovala jako socio-kulturní konstrukt, načež jej uvedla i jako analytickou kategorii, jež se stala základem pro obor gender history. Inspirace vycházela z konstruktivismu, směru, který se vyvinul pod vlivem sociologie a antropologie na konci 60. let 20. století. Hlavní důraz je kladen na sociokulturní determinanty, dále na vliv sociálního učení, kdy je podstata mužství a ženství formována pod vlivem normativních aspektů dané kultury a společnosti jakožto entita proměnlivá jak v místě, tak čase.² Tento přístup dovozuje zanalyzovat do hloubky genderové vztahy, tedy to, jakým způsobem se zákony, pravidla a institucionální uspořádání vztahují k rozdílům mezi pohlavími a osvětluje společensky utvářené postoje a modely chování, které spočívají v dichotomickém dělení na mužské a ženské.³

Gender je konstruován diskurzem, zejména normami chování, které tento diskurz produkuje.⁴ Pojem diskurz použil a rozvinul ve svých pracích Michel Foucault. Diskurz strukturuje realitu tím, že vymezuje, jaké objekty jsou poznatelné, vhodné zájmu či vůbec reálně existující, určuje, kdo má právo vytvářet pravdivá tvrzení o realitě a jaké jsou legitimní způsoby používání a rozvíjení kategorií, jimiž je svět v dané době a společnosti uchopován.⁵

Důležitým konceptem je také koncept „oddělených sfér“, jenž platil po celé „dlouhé“ 19. století. Jednoduše znamená na jedné straně sféru veřejnou čili mužskou a na straně druhé sféru domácí čili ženskou, sféru privátní, kdy žena zaujímalala roli manželky, matky a hospodyně.⁶ Více o něm bude pojednáno v kapitole Teorie oddělených sfér a domácnost jako posláním ženy.

Dosavadní stav bádání

Bádání na poli řemeslnického prostředí se vyvíjelo v několika směrech. Koncem 19. a počátkem 20. století se v české historiografii badatelé zabývali popisem řemesel a jejich vývojem, organizací cechů a postavením řemeslníků ve společnosti. V této souvislosti lze zmínit starší publikace: *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526 - 1620)*⁷ a *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*,⁸ ale i novější jako *Mistři cechů oděvních: Masters of clothing craft guilds*.⁹

¹ SCOTT W. Joan. *Gender: a Useful Category of Historical Analysis*, in: *The American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1053-1075.

² ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita. Průhledy*, sv. 7. Praha: Academia, 2009, s. 21. ISBN 978-80-200-1752-9.

³ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 17. ISBN 978-80-7106-988-1.

⁴ LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 5. ISBN 978-80-7395-935-7.

⁵ ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita. Průhledy*, sv. 7. Praha: Academia, 2009, s. 21. ISBN 978-80-200-1752-9.

⁶ Tamtéž, s. 278.

⁷ WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526 - 1620)*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.

⁸ MENDL, Bedřich. *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*. Praha: Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, 1947.

⁹ NOVÝ, Aleš, NOVÁ, Eva, URBANI, Roman, KOCH, Tomáš a VYBÍRAL, Zdeněk. *Mistři cechů oděvních: Masters of clothing craft guilds*. Tábor: Husitské muzeum v Táboře, 2022. ISBN 978-80-87516-80-5.

Z hlediska sociálních a hospodářských dějin se řemeslnické prostředí, respektive maloměšťanstvo vyskytuje u zahraničních autorů jako je Toni Pierenkemper,¹⁰ Robert Luft,¹¹ David Blackburn¹² a Friedrich Lenger.¹³ Ve svých pracích se soustředí zejména na dopady industrializace a na hospodářský a sociální vývoj, chybí však širší náhled do každodennosti.

Ve 30. letech 20. století docházelo v historiografii k postupnému obratu od dějin sociálních a ekonomických k dějinám mentalit, neboli k dějinám každodennosti. V této souvislosti se na historickém poli začala objevovat díla, jež se snažila postihnout způsob uvažování konkrétní sociální skupiny v závislosti na výchově, tradici, náboženských a sociálních podmínkách.¹⁴ Dalším proudem, který má rovněž dopad na historické bádání, je gender history. Definice genderu a jeho použití coby samostatné kategorie vychází například z děl socioložky Margaret Mead,¹⁵ Natalie Zemon Davis,¹⁶ historičky Denisy Nečasové¹⁷ či Daniely Tinkové.¹⁸

Pod vlivem genderové analýzy a možností využití „mentalit“ se proměnil i přístup ke zpracování řemeslnického prostředí. Právě v této kombinaci lze v řemeslnických kruzích zkoumat postavení a každodenní život žen i mužů v souvislosti se vzděláváním, dobovými normami a společenskými hodnotami, tradicemi a prameny osobní povahy jako hlavním pramenem využitým při analýze dílčích aspektů. Tyto přístupy jsou viditelné v pracích Jany Stráníkové, která se zaměřuje na řemeslnické prostředí 18.-19. století.¹⁹

Nejdůležitějším pramenem ke zpracování každodennosti konkrétní sociální skupiny, nebo individua je právě zmíněný ego-dokument. Prameny osobní povahy, kam patří autobiografie, deník, korespondence, memoáry a paměti, ve svých pracích využívá řada historiků a lingvistů.

¹⁰ PIERENKEMPER, Toni. *Gewerbe und Industrie im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Oldenburg 1994.

¹¹ LUFT, Robert. „Des Handwerks goldener Boden“. *Handwerker im Übergang zum Kleinunternehmer in Böhmen in späten 19. Jahrhundert*. In: HOFFMANN, Robert (ed.): *Bürger zwischen Tradition und Modernität*. Böhlau 1997, pp. 315–334.

¹² BLACKBOURN, David. *Handwerker in Kaiserreich: Gewinner oder Verlierer?* In: WENGENROTH, Ulrich (ed.): *Prekäre Selbstständigkeit. Zur Standortbestimmung von Handwerk, Hausindustrie und Kleingewerbe im Industrialisierungsprozess*. Stuttgart 1989, pp. 7.

¹³ LENGER, Friedrich. *Sozialgeschichte der deutschen Handwerker seit 1800*. Frankfurt am Main 1988.

¹⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*. 2009-11-06. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/10195/35047>.

¹⁵ MEAD, Margaret. *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Most, sv. 5. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-036-0.

¹⁶ DAVIS, Natalie Zemon. *Ženy na okraji: tři životy 17. století*. Každodenní život., sv. 58. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0930-6.

¹⁷ NEČASOVÁ, Denisa. *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*. Online. *Dějiny – teorie – kritika*. Article No 1 (2008), s. 81-102. ISSN 2464-5370. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.14712/24645370.2481>. [cit. 2025-05-27].

¹⁸ TINKOVÁ, Daniela. *„Žena“ - prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*. Tinková, Daniela. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)/ Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006 s. 19-32.

¹⁹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*. *Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 8 (2011)*, s. 151-162; STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*. *Studia Historica Nitrensia*, č. 26 (2022), s. 23-51; STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. *Monographica*, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.

Jmenovitě se jedná například o Milenu Lenderovou,²⁰ Jiřího Kubeše, který se zaměřuje na aristokracii,²¹ Lucii Rychnovskou²² a Lucii Saicovou Římalovou.²³

Kromě české historiografie se s ego-dokumenty setkáváme i v pracích zahraničních autorů: Rudolf Dekker,²⁴ nizozemská historička pro 18.-19. století Arianne Baggerman,²⁵ Kaspar von Greyerz²⁶ a Winfried Schulze.²⁷

Pro diplomovou práci jsou použity publikace a studie, které se zaměřují na každodennost 19. století v českých zemích s tématy popisujícími postavení žen, výchovu a vzdělání žen, rodinu, manželství a mateřství, přechodové rituály, korespondenci a řemeslnické prostředí. Tato témata jsou uvedena v níže popsanych publikacích.

V publikacích *Kultura psaní v dějinách*²⁸ a *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*²⁹ se nižší střední vrstva společnosti objevuje v pozici pisatele a adresáta korespondencí. První zmíněná publikace se věnuje obecně psaní a tvorbě textů napříč několika historickými obdobími. Jednou částí je korespondence v řemeslnickém prostředí, přičemž za hlavní prameny k bádání a interpretaci je použito 700 dopisů od devíti osob narozených v rozmezí let 1764-1804. Jde o rodiny Hulakovských, Hankových a část Šemberových. Ve druhé uvedené publikaci se s řemeslnickým prostředím setkáváme ve studii o rodině Hankových, jejich rodinných vazbách a vzdělání, a taktéž ve studii o každodenním životě katolického kněze – jednoho z bratrů Františky Brychtové, faráře Františka Šembery.

*Žena v českých zemích od středověku do 20. století*³⁰ s sebou nese témata, která problematizují gender v předešlých dobách. Pro řemeslnické prostředí jsou klíčová tato témata: životní cykly a žena a domov a svět. Podobným tématům se věnuje i publikace *Z dějin české každodennosti*.³¹

²⁰ LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má-: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6; LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN 978-80-7395-935-7.

²¹ KUBEŠ, Jiří. *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2013. ISBN 978-80-7415-071-5; KUBEŠ Jiří. *Kryštof Václav z Nostic: Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*. Manu propria, sv. 2. Praha: Scriptorium, 2004. ISBN 80-86197-36-0.

²² RYCHNOVSKÁ, Lucie, ADAM, Robert, BERGER, Tilman, JANÁČKOVÁ, Jaroslava a MAREŠ, Petr et al. *Karel Havlíček ve světle korespondence*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-542-0.

²³ SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0927-4.

²⁴ DEKKER, Rudolf. *Family, Culture and Society in the Diary of Constantijn Huygens Jr, Secretary to Stadholder-King William of Orange*. Panchaud Amsterdam: BRILL, 2013. ISBN 978-90-820779-7-1.

²⁵ BAGGERMAN Arianne, DEKKER Rudolf and MASCUCH, Michael. *Egodocuments and history: a short account of the Longue Durée*. The Historian 78.1 (2016), s. 11-56.

²⁶ GREYERZ von Kaspar, MEDICK Hans and VEIT Patrice (edd.). *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäische Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500 – 1850)*, Köln – Wien 2001.

²⁷ SCHULZE Wilfried (ed.). *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

²⁸ NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016. ISBN 978-80-7395-956-2.

²⁹ LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN 978-80-7395-935-7.

³⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.

³¹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

Přechodové rituály pod vlivem katolické církve rozebírá Hana Stoklasová.³² O praxi manželství a rozvodech v 19. století píše Zuzana Pavelková Čevelová.³³ Tento přístup je viditelný v další její publikaci: *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*.³⁴ Přechodovými rituály se obecně zabývá Arnold van Genneep.³⁵ Problematiku narození a smrti v lidové kultuře lze nalézt u Alexandry Navrátilové.³⁶

Eva Dvořáková Kaněčková³⁷ se zabývá otázkou institucionalizace dívčího vzdělání na pozadí historických proměn kategorie ženy. Rozebírá výchovu a vzdělávání dívek v období 19. století. Podobně se publikace *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*³⁸ věnuje popsaní fungování výchovy a vzdělávání dívek a mládeže v prostředí středních vrstev, obzvláště v kruzích řemeslníků. Téma gramotnosti žen a dívek se věnuje i Marie Bahenská³⁹ – shrnuje možnosti dívčího vzdělávání a následně klade důraz na ženské spolky v Praze. Rozvoj soustavy profesního vzdělávání v habsburské monarchii do první světové války na příkladu rakouského Slezska je detailně popsán Kadlecem Petrem.⁴⁰

Jiří Matějček a Jana Macháčová⁴¹ se pokusili shrnout a popsat vývoj společnosti v českých zemích. Zde se s řemeslnickým prostředím setkáváme jako se součástí střední společenské vrstvy, načež každá sociální vrstva hrála v rámci celé společnosti jistou funkci a svým potomkům předávala určité vzorce chování. Pro stručný demografický popis sňatečnosti, natality a mortality je čerpáno z *Dějiny obyvatelstva českých zemí*.⁴²

Významná je studie o Marii Magdaleně Hankové. Tato studie dokládá životní role neprovdané dcery hořiněvského řezníka a ukazuje tak na reflexi ženy v dochované korespondenci na přelomu 18. a 19. století. Předkládá se v ní role Marie Magdaleny jako jediné dcery v rodině Hankových, sestry a švagrové svých tří bratrů, pisatelky dopisů a neprovdané ženy.⁴³

³² STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017. ISBN 978-80-7560-076-9.

³³ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Každodennost manželství: 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN 978-80-88030-11-9.

³⁴ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012. ISBN 978-80-7395-487-1.

³⁵ VAN GENNEEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Mythologie. Studie, sv. 1. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.

³⁶ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020. ISBN 978-80-271-1292-0.

³⁸ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.

³⁹ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

⁴⁰ KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020. ISBN 978-80-7465-461-9.

⁴¹ MACHÁČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002. ISBN 80-86224-23-6.

⁴² *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0.

⁴³ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněvského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 14 (2014), s. 9-29.

Jana Stráníková přispěla i dalšími studii na poli řemeslnického prostředí, které se zaměřují na vzdělání a výchovu dcer, výuku slohu, roli hospodyně ve faře a bratry Šembery ve vzájemné korespondenci. Ve *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*⁴⁴ vychází z analýzy dochované korespondence, která je svědectvím o vzdělání a dovednostech dcer v psané komunikaci. Zkoumá jak obsahovou stránku dopisů, tak i jejich formální a stylistickou úroveň. Celkový přehled o výuce slohu na elementárních školách včetně analýzy slohových učebnic je představen ve studii *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*.⁴⁵

Důležitým příspěvkem je analýza korespondence, kterou si mezi sebou zasílali páter Jan, páter František, úředník Josef a vídeňský profesor Alois Vojtěch Šembera. Je zde vykreslen jak jejich vzájemný bratrský vztah, tak i rekonstrukce jejich života.⁴⁶

Ego-dokument a rodinná korespondence

Ve 30. letech 20. století dochází na poli historiografie k obratu od politických dějin k dějinám mentalit. Právě prameny osobní povahy mohou složit jako doplněk k „velkým“ dějinám, nicméně jejich hlavním účelem je rekonstrukce každodennosti obyčejných lidí.⁴⁷ Termín ego-dokument, jakožto zastřešující označení pro prameny, s nimiž ve svých textech pracoval, poprvé použil nizozemský historik Jacob Presser.⁴⁸ Prameny osobní povahy jsou úzce spojeny se soukromým prostorem, jsou výrazem jeho intimity a rostoucího významu emocí. Řadí se sem deníky, memoáry, korespondence a autobiografie.⁴⁹

Korespondenci je rukou psaný dokument, nejrozšířenější pramen osobní povahy, který odráží soukromí pisatele či pisatelky i adresáta, především každodenní život pisatele/pisatelky, jeho/její myšlenky a názory. Je nositelem různorodých informací a prostorem pro vyjádření emocí. V nižších společenských vrstvách plní primární funkci komunikačního prostředku, ve vyšších zároveň představuje prostor pěstování kultivovaného vyjadřování. Na dopis se dá nahlížet jako na historický pramen, jenž má pro badatele výpovědní hodnotu a na písemnost s charakteristickou formální podobou.⁵⁰ Jedná se o pramen *an sich*, jenž podléhá dobovým pravidlům a odhaluje komunikační strategie.⁵¹ Konkrétně tento typ ego-dokumentu vznikl z nutnosti udržovat rodinný kontakt na dálku, čímž nahrazoval ústní rozhovor. V řemeslnickém či měšťanském prostředí psal syn rodičům, když se připravoval na profesní dráhu nebo byl na vandru, dcera, když byla na vychování u hostitelské rodiny nebo ve službě, rodiče dětem, aby

⁴⁴ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*. Studia Historica Nitrensia, č. 26 (2022), s. 23-51.

⁴⁵ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 8 (2011), s. 151-162.

⁴⁶ ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena a KUBEŠ, Jiří (edd.). *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice: Univerzita Pardubice 2004, s. 5–6. ISBN 80-7194-650-8.

⁴⁸ DEKKER Rudolf. *Ego- Dokumente in den Niederlanden vom 16. bis zum 17. Jahrhundert*, in: Winfried SCHULZE (hg.), *Ego- Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996, s. 33.

⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena a URBÁNEK, Radim. *Úvod do studia kulturních dějin*. Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, prosinec 2007.

⁵⁰ NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 185. ISBN 978-80-7395-956-2.

⁵¹ LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 7. ISBN 978-80-7395-935-7.

měli přehled o tom, jak se jim vede a sourozenci mezi sebou o svých osudech či událostech, které se konaly v jejich regionu.⁵² Často napsali z vlastní iniciativy, někdy byl pověřen písemným kontaktem rodinný korespondent, což v tomto případě byla Františka Brychtová. Obecným obsahem dopisů byly žádosti o radu, finanční výpomoc, informace o chodu domácnosti či řemesla, pocity, názory, nesouhlas, ironie i vtip, pozvání na návštěvu či odpověď na pozvání. Zpravidla bylo nejběžnějším tématem zasílání potravin a prádla, a to jak v dobách studia dětí či sourozenců, tak i po jejich skončení.⁵³

Oproti tomu korespondence u aristokracie měla potěšit, měla být duchaplná a podléhala vybraným dvorským pravidlům. Zde již nestačilo povědět pouze o tom, co se stalo. V tomto duchu se jedná o malou literární tvorbu se specifickými pravidly. Jak dopis psaný v řemeslnickém prostředí, tak ve šlechtickém vypovídá o panujícím způsobu psaní a oslovení, o formách závěrečného pozdravu, jazykových prostředcích, o myšlení a zvycích pisatelů.⁵⁴

Deníky, jakožto další typ ego-dokumentu, jsou psány bezprostředně v čase zažívaných událostí a zpravidla se skládají z chronologicky řazených záznamů, které jsou většinou datovány a jsou pořizovány bez většího časového odstupu. Zápisy často obsahují sdělení o událostech širšího společenského dosahu, ale především zobrazují každodenní soukromé záležitosti pisatele. Obsah a styl osobního deníku je blízký dopisu. Rozdíl mezi deníky a korespondencí tkví vtom, komu jsou určeny. Deníky jsou primárně psány pro samotného pisatele (kromě deníků mladých šlechticů), zatímco dopisy jsou určeny ke čtení jiným lidem.⁵⁵ Osobní deník coby prostředek sebevyjádření a sebeanalýzy se objevuje na konci 18. století spolu s dalšími formami autobiografického psaní. Znalosti současné a klasické literatury, poznatky z filozofie, přírodních či humanitních věd mohly být ženami využity v intimním prostoru pro výchovu dětí, rozhovoru s manželem nebo při přijímání hostů, což se může reflektovat právě v deníku. Tento aspekt se vyskytuje zejména v prostředí šlechty. Obecně pak platí, co deník, to unikát.⁵⁶

Paměti jsou literárně zpracovanými vzpomínkami, jež se váží k osobě pisatele, který řadí svá témata v závislosti na vzpomínání k místu, osobě nebo tématu. Jsou psány s odstupem, který může změnit pohled na některé skutečnosti a autor svůj text vystavuje autocenzuře, jež se přizpůsobuje podle panujících konvencí. Lze najít i rozdíly mezi memoáry psanými muži a psanými ženami. Ve srovnání s osobním deníkem bývá v pamětech potlačena sebereflexe, protože stav vlastní duše není pro neznámého čtenáře vhodným tématem.⁵⁷

Posledním pramenem osobní povahy je autobiografie. Jedná se o literární žánr, ve kterém autor čtenářům zprostředkovává své činy a zážitky, sděluje také svůj individuální tvůrčí a lidský vývoj. Autobiografie je psána s odstupem času a svým pojednáním má blízko k memoárům.⁵⁸

⁵² NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 183-202. ISBN 978-80-7395-956-2.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál: život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*. Praha: Paseka, 2004, s. 16-17. ISBN 80-7185-657-6.

⁵⁵ LENDEROVÁ, Milena a URBÁNEK, Radim. *Úvod do studia kulturních dějin*. Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, prosinec 2007, s. 35-39.

⁵⁶ LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál: život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*. Praha: Paseka, 2004, s. 11-13. ISBN 80-7185-657-6.

⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena a URBÁNEK, Radim. *Úvod do studia kulturních dějin*. Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, prosinec 2007, s. 35-39.

⁵⁸ KUPCOVÁ, Helena. Autobiografie. In: MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 29. ISBN 80-7185-669-X.

Předkládaná diplomová práce se zaměřuje pouze na analýzu rodinné korespondence mezi pisatelkou z řemeslnických kruhů Františkou Brychtovou a jejím bratrem Aloisem Vojtěchem Šemberou.

Představení použitých pramenů

Základním pramenem při zpracovávání diplomové práce jsou dopisy Františky Brychtové, rozené Šemberové. Narodila se jako sedmá z patnácti dětí do rodiny vysokomýtského řemenáře Františka Šembery a roku 1810 se provdala za místního mlynáře Vojtěcha Brychtu. Františka poprvé napsala dopis roku 1819, který adresovala svému nejmladšímu bratru Aloisi Vojtěchu Šemberovi, a naposledy v roce 1859 měsíc před svou smrtí. Během dané doby, tedy 40 let, vytvořila okolo 300 dopisů. Jedná se však jen o torzo, poněvadž korespondence, kterou si posílala se svými rodiči, když byla na handlu (forma vzdělání pro dívky, zejména v řemeslnickém prostředí, na vychování v německé rodině), sourozenci a dětmi se nedochovala. Nedochovaly se ani odpovědi od Aloise Vojtěcha Šembery, neboť v řemeslnických kruzích hrála rodinná korespondence roli jen jako komunikačního prostředku, a jakmile splnila svůj účel, nebylo potřeba si psaní dál nechávat. Pokud si přeci jen někdo z řemeslnického prostředí dopis nechal, čas udělal své. V tomto případě jsou dochované dopisy uloženy v regionálním muzeu ve Vysokém Mýtě ve fondu jejího bratra Aloise Vojtěcha Šembery z iniciativy jeho dcery Zdenky. Alois Vojtěch Šembera se z řemeslnického kruhu posunul do vrstev, v nichž se považovalo za důležité uchovávat rodinnou korespondenci.⁵⁹

Korespondence od Františky Brychtové je psána v češtině a novogotickou kurzívou typickou pro 19. století. Tímto typem písma psala celý život, tedy tak, jak se to naučila ve škole, i přesto, že v průběhu doby se začala používat latinka. Při přepisu ukázek byla použita transkripce, přičemž znak g byl nahrazen znakem j (pajmama namísto pagmama, jak namísto gak atd.), spřežka ss nahrazena š a j na konci slov podle pravopisného úzu nahrazeno í (sí, tí). Ostatní znaky, kterými se v dané době psalo (w, au), jsou ponechány beze změny, stejně je zachována interpunkce, hranice slov (ktomu), malá a velká písmena. Zcela soudobý pravopis je použit pouze v případě parafrázování jejích slov.⁶⁰

Vzhledem k tomu, že Františka – jakožto žena a příslušnice řemeslnického kruhu – mohla navštěvovat pouze elementární školu, jsou její dopisy psány foneticky, tedy neznala dobře dobový úzus a používala dialekt. Distinktivním znakem lepší znalosti dobového úzu je používání správné distribuce s/z na asimilačních pozicích či na začátku slova místo au psát ou.⁶¹ Konkrétně zapisovala slova stráta, způsob, blíska, spomínáme, víž a aumislja, autrpnost. Její věty jsou dlouhé, oddělené pouze čárkami nikoliv tečkami a nejsou v úhledných odstavcích.⁶²

Františka psala z pozice provdané ženy, z pozice matky, jenž od roku 1811 do roku 1833 rodila s meziprodními intervaly děti, z pozice sestry a švagrové a později jako vdova. První datovaný dopis je teprve z roku 1828, do té doby datum a místo neuváděla. Mezi lety 1828-1859 existuje na 50 dopisů, jež jsou rovněž nedatovány. V některých případech lze podle obsahu zařadit

⁵⁹ NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 183-202. ISBN 978-80-7395-956-2.

⁶⁰ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1495.

⁶¹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 105-110. ISBN 978-80-7395-511-3.

⁶² Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1495.

nedatované psaní k datovaným, což se v diplomové práci místy reflektuje. Psala kontinuálně, žádný rok v rozmezí 1828-1859 není vynechán; nejvíce datovaných dopisů napsala roku 1837 (17), nejméně v letech 1845, 1852, 1853 a 1855, kdy se počet pohybuje na čísle tři. Témata dopisů jsou široká, obvykle dávala bratrovi vědět o rodinných událostech (narození a smrt dítěte, škola, sňatky dětí, návštěvy bratrů a známých, smrt její matky, dvou bratrů a manžela, nemoci), o událostech ve Vysokém Mýtě (požár, cholera, svěcení školy, funusy a svatby sousedů) a o hospodářství (ovoce na zahradě, mletí ve mlýně, seno z luk, opravy střech a maštale). Korespondenci zaslala pouze A. V. Šemberovi, k čemuž využívala kombinaci pošty a souseda, který měl cestu do místa pobytu A. V. Šembery (Brno, Olomouc). Psala na běžný papír i na přeložený arch.⁶³

Největším limitem je skutečnost, že spousty věcí si mezi sebou říkali ústně, tudíž je obtížné celkové aspekty každodenního života detailně propracovat. Konkrétní problém jsem měla s kšaftem po zemřelém bratru a faráři Františkovi, kdy se řešilo, že chybí třetí svědek pro uznání dědického práva Františky Brychtové, již bylo dědictví odkázáno. Nelze jednoznačně říct, jak celá věc dopadla. Další problém nastal ve strategii sňatků, kdy se dcera Veronika měla vdávat za Králíka, ale z neznámého důvodu ze svatby sešlo. Další limit vidím ve výběru témat. Vzhledem k tomu, že si dopisovala s bratrem, chybí širší prostor pro reflexi ženských otázek. S tématem kojení a těhotenství se sice lze místy setkat, jedná se však o okrajové téma.⁶⁴

Brychtová nejběžněji používá oslovení „Nejmilejší bratře,“ ale také „Nejmilejší bratříčku,“ „Nejmilejší Lojzíčku,“ „Drahý bratře,“ „Můj rozmilý bratře,“ „Rozmilý bratře,“ což poukazuje na její velmi blízký vztah k bratrovi a na radost si s ním psát. Ke konci dopisu obvykle připisovala „poručím tě pod ochranu Boží“ a „zůstávám tvá upřímná sestra.“ Rovněž vypisovala pozdravy od ostatních členů rodiny, kdy nejpoužívanější frází bylo „ode všech ponižené poručení a srdečné pozdravení.“ Odkaz na Boha, jenž se hojně v jejích dopisech vyskytuje, souvisí jednak s pobožností, a jednak s fatalistickým pohledem na život a na smrt, na události, které se stávaly, kdy vše náleželo do rukou Božích.⁶⁵

Kromě dopisů od Františky Brychtové se v pramenném korpusu nachází pět psaní od Aloise Brychty, syna Františky a synovce Aloise Vojtěcha Šembery.⁶⁶ Alois Brychta je přiložil k matčiným, jsou rovněž v češtině a z let 1838 až 1841. Zpočátku psal novogotickým písmem, ale postupem času v souvislosti se změnou pravopisu přešel na psaní latinkou (antikva). Brychtová pak ještě psala do jednoho dopisu od pátera Františka.⁶⁷ Rovněž se objevuje i dopis od Josefa. Je psán česky a latinkou a informuje o zemřelých a uzdravených na cholera v jeho domácnosti.⁶⁸

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 1336-62, inv. č. tamtéž, inv. č. 1363-87, inv. č. tamtéž a inv. č. 1495: dopis A. Brychty strýci A. V. Šemberovi, 1. 8. 1838, 9. 9. 1839, 10.-11. 12. 1840, 14. 12. 1841 a nedatováno.

⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 1291-1313: dopis F. Šembery bratru A. V. Šemberovi, 21. 1. 1835.

⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis od J. Šembery, nedatováno.

1. Postavení ženy v kontextu první poloviny 19. století (1792-1859) a řemeslnického prostředí v Rakousko-Uhersku

1.1 Stručná charakteristika „dlouhého“ 19. století

Období 19. století by se dalo jednoduše charakterizovat jako éra změn. Počátkem je udáván rok 1789, tedy období Francouzské revoluce, jejíž výsledky rezonovaly celou Evropou a koncem zahájení první světové války, tedy rok 1914. V průběhu „dlouhého“ století, jak termín „dlouhé“ vymezil Eric Hobsbawm, došlo k hlubokým proměnám, často proměnám nezvratným: revoluční léta 1848-49 se odrazila ve změnách ekonomických, sociálních (stavovská společnost se proměnila ve společnost občanskou) a politických, měnily se principy a společenské modely, právní systémy zemí, existoval mezinárodní obchod, ustálila se síť měst i dopravy, lidé vlivem průmyslové revoluce začali užívat řadu technických vynálezů (nejvýznamnějším přínosem se stala elektřina, dnes prakticky nepostradatelná), vzrostla průměrná délka života, klesla úmrtnost kojenecká a dětská, s tím šlo ruku v ruce zkvalitnění hygienických opatření a rozvoj medicíny. Probíhaly procesy jako industrializace, urbanizace, kdy se obyvatelstvo stěhovalo z venkova do měst a nacionalismus, jenž stál u zrodu nových států (sjednocení Itálie, Německa).⁶⁹ Hlavními hybateli těchto změn byla Francouzská a průmyslová revoluce. První znamenala konec „starého režimu“ absolutistických monarchií a proměnu feudální společnosti na společnost občanskou. Druhá přetvořila ekonomické a sociální základy a převedla hospodářství z agrární podoby na industriální. Jejím vlivem vznikaly továrny, které využívaly parní stroje, což vedlo k masové výrobě zboží. Tento proces položil základy moderního kapitalismu, charakterizovaného volným trhem, konkurencí a ziskem jako hlavním motorem.⁷⁰

Během této doby se různorodá habsburská říše proměnila z monarchie vedené osvícenskými absolutisty z boží milosti, v konstituční monarchii, v níž se panovník nově zodpovídal parlamentu sestavený z volených zástupců občanů.⁷¹ Přejít k moderní občanské společnosti nastínily již tereziánské a josefínské osvícenské reformy. Zlomem pro občanské právo bylo pak vyhlášení kodifikace občanského práva ve Všeobecném občanském zákoníku roku 1811, který pohlížel na občany ve všech ohledech stejně.⁷² Aristokracie tak sice ztratila formálně svá privilegia a na nich založenou společenskou výlučnost, nadále si však uchovala silný společenský vliv. Především se opírala o rozsáhlé pozemkové vlastnictví.⁷³ Zákoník upravoval právo rodinné, věcné a dědické, což se v průběhu století ještě vyvíjelo. Ve své podstatě platil až do roku 1950. Nicméně roboty, jakožto feudální přežitek, byla definitivně zrušena až roku 1848.⁷⁴ Celé 19. století pak přineslo monarchii zesílení účinnosti ekonomického faktoru jako prostředku k zajištění sociálního vzestupu – velký důraz byl kladen na jedince, který se svou

⁶⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 10-15. ISBN 978-80-246-1683-4.

⁷⁰ HOBBSAWM, Eric. *The Age of Revolution 1789-1848*. London: Vintage Books, 1996. ISBN 0-679-77253-7.

⁷¹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 10-15. ISBN 978-80-246-1683-4.

⁷² LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Dějiny českých zemí. Praha: Libri, 1998, s. 60-62. ISBN 80-85983-27-3.

⁷³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Členská knihovna. Praha: Svoboda, 1982, s. 289-296. ISBN (Váz.).

⁷⁴ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Dějiny českých zemí. Praha: Libri, 1998, s. 60-62. ISBN 80-85983-27-3.

pílí a vzděláním může dostat do vyšších sociálních kruhů společnosti.⁷⁵ S ekonomickým rozvojem se dotvářely vzdělávací struktury a budovala se tak síť dostupnějších škol, rovněž byla zavedena povinná školní docházka, na kterou měl významný vliv opat Johann Ignaz Felbiger. Jeho školní řád, označovaný jako *Schulpatent*, zavedl všeobecnou vzdělávací povinnost pro děti od 6-12 let bez rozdílu pohlaví, náboženství a stavu. Městské magistráty a vrchnostenské úřady měly povinnost dohlížet na docházku chlapců i dívek, současně stále připouštěl možnost soukromého vzdělávání. Dokument se stal základní právní normou, podle níž bylo reorganizováno nižší školství, které zahrnovalo školy triviální, hlavní a normální. Takto nastolenou soustavu škol převzal roku 1805 nový rakouský školský zákoník, označovaný zkráceně *Schulkodex*. Nový zákoník umožnil zvýšit počet hlavních škol a jejich tříd ve městech, na stranu druhou posílil roli církve ve správě škol.⁷⁶ Se širokou možností mobility slábla vazba na místo – obyvatelé se hýbali stále více, a to nejen za prací. Do měst a průmyslových vesnic odcházeli nejvíce příslušníci selského stavu. Jednalo se zejména o syny sedláků, kteří neměli možnost na vesnici samostatně hospodařit, neboť polnosti patřící ke statku nebylo možno podle zákona dělit. Migračně přitažlivé byly zvláště velké průmyslové aglomerace, v Čechách se jednalo o Prahu, její předměstí Karlín a Smíchov, o Liberec, Jablonec nad Nisou, Nový Brod, Chomutov, Brno, Plzeň apod. Rozrůstala se řada malých měst a městeček, v nichž se rozvíjela především řemeslná výroba.⁷⁷ Dalším fenoménem bylo sdružování občanů, což dalo vzniknout mnohým politickým stranám a spolkům. Objevila se kategorie volný čas, vznikly nové proudy v malířství, sochařství, hudbě, literatuře i ve vědě. Rovněž zde působilo „obrozenecké hnutí“, které si kladlo za cíl vzkřísit český jazyk, kulturu a národní povědomí. V této souvislosti vznikaly nové slovníky a gramatiky (Josef Jungmann). První analogickou úpravu psaní provedl Josef Dobrovský roku 1819 (psaní i, í po měkkých souhláskách) a Pavel Josef Šafařík roku 1842 přišel se skladnou úpravou, což v praxi znamenalo, že se uvolnil grafém g a j. Další reformy z let 1849-50 přinesly změnu z au na ou a w na v.⁷⁸ Změnil se i způsob vedení válek – nově to byly války zákopové. I zde se projevil důsledek pokroku, který dal vzniknout bojovým plynům, tankům a letadlům.⁷⁹

V kontextu 19. století mě bude na dalších stránkách zajímat především proměna vzdělávacího systému, rodina, sociální vrstvy obyvatel a role ženy. Vybraná dílčí témata jsou pak dána do souvislosti s řemeslnickým prostředím a korespondencí.

1.2 Střední společenská vrstva

V roce 1820 překročil počet obyvatel českých zemí 5 milionů a v polovině 40. let 19. století již žilo v českých zemích více než 6,5 milionu obyvatel. Populace byla většinou mladá, kolem 45 % tvořili lidé do 20 let a kolem jedné desetiny lidé starší 50 let. Průměrný věk se v první polovině 19. století pohyboval mezi 25-28 lety. Jestliže se jedinec dožil 15 let věku, měl naději

⁷⁵ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 10-15. ISBN 978-80-246-1683-4.

⁷⁶ ČORNEJOVÁ, Ivana; KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana; KOUROVÁ, Pavlína; KRATOCHVÍL, Petr et al., NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2020, s. 138-156. ISBN 978-80-7432-985-2.

⁷⁷ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Dějiny českých zemí. Praha: Libri, 1998, s. 245-247. ISBN 80-85983-27-3.

⁷⁸ NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 225-242. ISBN 978-80-7395-956-2.

⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 10-15. ISBN 978-80-246-1683-4.

na průměrný věk zhruba 54-57 let. Průměrný věk dožití byl na venkově delší než ve městech. Růst počtu obyvatelstva negativně ovlivnily napoleonské války, epidemie cholery v letech 1830 a 1847 a několikaletá neúroda po polovině 40. let.⁸⁰

Střední vrstva obyvatelstva je heterogenní skupinou, má však řadu společných znaků, které určují příslušnost do této sociální vrstvy. Lze ji nejjednodušeji charakterizovat jako skupinu obyvatel se středním podílem moci na chodu měst, obcí a cechů, střední výši majetku a příjmů. Mezi základní distinktivní znak patří vlastnictví domu, či jiné usedlosti, obojí většinou se zemědělským pozemkem,⁸¹ výdělečná činnost založená na kvalifikaci muže a schopnost číst a psát. Dalším významným znakem je jistá regionální mobilita, jež často zajišťovala vzdělávání chlapců u řemeslnických mistrů či edukaci dívek v jiné rodině, kde si získávaly znalosti o vedení domácnosti.⁸² Rozdílem, jímž se tato skupina odlišovala od jiných sociálních vrstev společnosti, byly vzory chování a způsob života. Od nejspodnější společenské vrstvy se liší tím, že příslušníci střední vrstvy měli jistý vztah ke vzdělávání, tedy že vzdělávání šlo ruku v ruce s výkonem kvalifikované profese, nebo provozem řemeslnické dílny či jiné živnosti, což jim umožňovalo i spořit. V horních vrstvách společnosti bylo zase spoření společensky nevhodné, či vydělané peníze příslušníkům střední vrstvy nestačily k investici do většího podnikání, případně do reprezentace, nebo jednoduše výše majetku neodpovídala výši majetku horních vrstev. Současně se příslušníci střední vrstvy díky vzdělávání mohli pokusit o sociální vzestup, a to jak v rámci společenské vrstvy, ke které patřili, tak i do zcela jiné sociální třídy.⁸³

Společenský postup lze demonstrovat na mladším bratru Františky Brychtové, Aloisi Vojtěchu Šemberovi, jenž se stal univerzitním profesorem, přičemž učitelství stále spadá do střední vrstvy, ale již nejde o řemeslo, nýbrž o svobodné povolání. Stejná situace nastala i u bratrů Jana a Františka, z nichž se stali katoličtí duchovní. Obě povolání, učitelé a duchovní, se spíše řadili do horní střední sociální vrstvy.

Společenský status Brychtové závisel na sociálním statutu jejího muže, což bylo poplatné dobovému úzu na ženy obecně. Mlynáři měli v českých zemích dlouhou historii a jejich existence byla vždy klíčová pro místní hospodářství. Již před 19. stoletím patřili k těm, kteří disponovali určitým majetkem a nezávislostí. Jejich mlýny, poháněné vodní či větrnou energií, byly nezbytnou součástí agrární společnosti. Mlynář tak představoval klíčového prostředníka mezi zemědělci, kteří pěstovali obilí, a spotřebiteli. Ekonomicky disponoval značným majetkem v podobě samotného mlýna, přilehlých pozemků, vodních práv a strojového vybavení. To mu zajišťovalo stabilitu a možnost akumulace kapitálu. Jeho zisk pocházel z poplatků za mletí (buď v penězích, nebo v naturáliích tzv. „měrice“) a z obchodování s obilím a moukou. Z toho se vyvozuje, že mlynář, a tím pádem i jeho manželka, se pohyboval na pomezí středu a horní střední vrstvy.⁸⁴

⁸⁰ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Dějiny českých zemí. Praha: Libri, 1998, s. 245-247. ISBN 80-85983-27-3.

⁸¹ MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, s. 213. ISBN 80-86224-23-6.

⁸² STRÁNIČKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 107-110. ISBN 978-80-7395-511-3.

⁸³ MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, s. 213-219. ISBN 80-86224-23-6.

⁸⁴ *DĚJINY MLYNÁŘSKÉHO ŘEMESLA*. Online. Elektroscanzen Čechův mlýn. Dostupné z: <https://www.elektroskanzen-slovice.cz/dejiny-mlynarskeho-remesla/>. [cit. 2025-06-13].

Za života Františky Brychtové existovalo ve městě Vysoké Mýto 11 mlýnů. Valcha, Spálenec, Sárovec, Soukenická valcha, Jangelec, Visnarov, Limperecký mlýn, Horní panský, Klášterský, Dolní a Malé Mlýny, neboli Brychtovy. Do posledního zmíněného mlýna se roku 1810 Františka provdala.⁸⁵ Dnes tento mlýn již nestojí.⁸⁶

Co se týče prestiže u dalších skupin, jež se řadí do střední vrstvy obyvatel, nejlépe na tom byli úředníci. Do konce 19. století byli úředníci považováni za pány, disponovali poměrně rozsáhlým majetkem, nemuseli pracovat manuálně, byli vzdělání a oplývali mocí. Vrchnostenský úředník rozhodoval o tom, kdo půjde k odvodu, dohlížel na robotní a daňové povinnosti poddaných. Za touto skupinou následovali kněží, kteří představovali autoritu pro celou komunitu, mohl reagovat na chování a postoje věřících, fungoval jako zpovědník a byl hlavním aktérem při církevních obřadech (sňatek, křest, pohřeb). Dalším byli učitelé, jejichž prestiž postupně stoupala s potřebou vzdělávání na školách, lékaři, advokáti a měšťanstvo, což byla skupina sociálně různorodá – mezi jednotlivými příslušníky panovaly odlišné majetkové poměry (patricij, zbohatlý měšťan, majetnější řemeslník). Na úplném konci stáli chudí řemeslníci a sedláci.⁸⁷

Obecně lze říci, že se příslušníci střední vrstvy obyvatel snažili dosáhnout víceméně zajištěného postavení. U úředníků šlo o vidinu kariéry a u řemeslníků zase o předávání znalostí konkrétního řemesla z otce na syna, tedy šlo o udržitelnost řemesla a dílny jakožto primárního finančního příjmu. V ostatních případech existovala možnost získat si takové vzdělání, které by jedinci umožnilo zařadit se mezi úředníky, kněží, nebo se uplatnit jako (advokát, lékař atd.).⁸⁸

V sociální struktuře z celkové části obyvatel střední vrstva tvořila zhruba 15 % až 20 % populace, z toho: sedláci na počátku 18. století tvořili zhruba 9 % a na konci 19. století se jejich počet o 1 % zvýšil; měšťané a živnostníci tvořili roku 1900 asi 5 %; úředníci a honorace se z necelého 0,5 % vyšplhali v průběhu „dlouhého“ 19. století na 3 % a řemeslníci a další část živnostníků, kterých podle údajů z roku 1902 bylo 113 000 (údaj je brán podle počtu závodů). Dále sem patřilo duchovenstvo, důstojníci, faktoři a lidé vykonávající tzv. „svobodná povolání“ (učitelé, advokáti, lékaři). Příslušníky této vrstvy můžeme dále přiřadit buď do horní střední vrstvy, zhruba ke středu nebo k dolní střední vrstvě.⁸⁹

Matějček a Macháčová rozlišily tři funkce střední vrstvy: hospodářská, která zajišťovala potřeby společnosti výrobky a potravinami, funkce pro zajištění a poskytování služeb buď v námezdním poměru, nebo jako ekonomicky samostatné postavení (například učitel, živnostník) a poslední funkce mocenská. Ta představovala jistý podíl moci v rámci měst, obcí či cechů.⁹⁰

Řemeslníci – je řeč o řemeslnících na venkově – tvořili obvykle menší a chudší část mezi řemeslníky a živnostníky. Živili se manuální prací, kvalifikaci si získali vyučením u mistra, přičemž se řemeslo často předávalo v rámci generace, případně dcery řemeslníků si obvykle braly řemeslníky. Mnohdy pracovali jen na zakázku a naprosto běžné bylo spojení řemesla

⁸⁵ ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021, s. 26. ISBN 978-80-7286-374-7.

⁸⁶ *Databáze vodních mlýnů*. Online. Dostupné z: <https://www.vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/>. [cit. 2025-06-14].

⁸⁷ MACHÁČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, s. 213-220. ISBN 80-86224-23-6.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 216-266.

⁹⁰ Tamtéž.

s obděláváním půdy, neboť samotné řemeslo je nemuselo uživit. Tudiž mnohdy dávali přednost investování ne do svých dílen, ale do pozemků a polností, které si přikupovali. Řemeslníci obvykle žili skromně, hladem a bídou však netrpěli. Také se snažili využívat všechny místní dostupné příležitosti k obživě, poněvadž práce na zakázku byla sezonní záležitostí. Pravděpodobně i bylo, že brali materiál na dluh.⁹¹

V kontextu probíhajících změn se část měšťanstva spjatá s řemeslem přeměnila v novou skupinu propojenou s průmyslem, a to na malou skupinu drobných a středních podnikatelů, a to jak ve městech, tak na venkově. K nejvíce progresivním skupinám patřili drobní podnikatelé, obchodníci, živnostníci, úředníci a inteligence. S rozvojem vzdělání a byrokracie rostl počet úředníků, učitelů, lékařů, právníků, novinářů a umělců. Tito lidé si získávali sociální status a mocenský vliv díky svému vzdělání a profesní kariéře.⁹² S řemeslnictvem jsou spojeny od středověku cechy, které byly roku 1859 zrušeny a nahrazeny živnostenskými společenstvy. Tento zákon prohlásil všechna řemesla za svobodná, čímž podnítil drobné podnikání. Živnosti se dělily na řemeslné (zpracování surovin a zhotovování nových výrobků), obchodní (nákup a další prodej zboží) a poslužní (služby a práce v pohostinství, dopravě apod.). V této podobě fungovaly v podstatě až do roku 1952.⁹³

Vlivem průmyslové revoluce se výroba přesunula z domácích dílen do velkých továren. Tovární systém soustředil stroje, pracovní sílu a suroviny na jedno místo, což umožnilo efektivnější organizaci práce, dohled a lepší využití energie. V továrnách se zrodil koncept hromadné výroby, kdy se produkty vyráběly ve velkých sériích, nikoli na zakázku, jak bylo v předešlých dobách u řemeslníků zvykem.⁹⁴

U všech společenských tříd panoval patriarchální vzor: o všechny se staral otec, živitel a hlava rodiny. Vůči němu se u dětí pěstovala poslušnost a úcta. Žena se rovněž nacházela v podřadném postavení. Děti dále byly vedeny k pracovitosti, šetrnosti, zbožnosti a skromnosti. Od synů se očekávalo, že buď převezmou po otci dílnu, nebo živnost, nebo se budou vzdělávat, aby dosáhly společenského vzrůstu. Teprve majetný člověk si mohl dovolit založit rodinu, a tím zajistit dobré sociální zázemí všem členům rodiny. Rovněž byl více oceňován jedinec ženatý, než svobodný. Členové rodiny byly spolu v těsném kontaktu, což pomáhalo řešit nejistoty životní existence a vyrovnávat se s neblahými událostmi: častá úmrtí, finanční potíže.⁹⁵

1.2.1 V mezích finančního rozpočtu, majetky a důchody ve střední sociální vrstvě

Rodinu finančně zabezpečoval muž. Na ženě však bylo, aby s obnosem, který jí dal, dokázala vyjít. Jestliže omezený finanční obnos skřípal, byla často na vině právě žena. Do struktury výdajů jednotlivých rodin můžeme nahlédnout skrz domácí peněžní deníky, které vedly většinou ženy. Zachovalo se jich jen málo, přesto je zřejmé, že složení spotřeby neurčovalo jen

⁹¹ Tamtéž, s. 163-254.

⁹² Tamtéž.

⁹³ ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021, s. 22. ISBN 978-80-7286-374-7.

⁹⁴ MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, s. 213-219. ISBN 80-86224-23-6.

⁹⁵ Tamtéž, s. 213-269.

sociální postavení a finanční možnosti rodiny, ale také místo bydliště. Jiná byla spotřeba městské, jiná venkovské rodiny.⁹⁶

Co se týče konkrétně majetku řemesníků, ten se na konci 18. století pohyboval řádově ve zlatých CM v rozmezí $x \cdot 10^1$ až $x \cdot 10^3$ (x je menší než 10) a nominální roční důchod průměrně kolem 200 zlatých CM. Pro první polovinu 19. století zůstává výše majetku stejná a roční důchod se snížil průměrně na 120 až 150 zl CM. Ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století a na začátku 20. století mají Machačová a Matějček údaj pouze u ročního důchodu, přičemž se týká chudých řemesníků a řádově jej zapsali jako $x \cdot 10^2$ ÖW. Konkrétní částka majetku v roce 1800 se pohybovala od stovek a tisíc zlatých (odpovídá zápisu $x \cdot 10^2$ a $x \cdot 10^3$) do 100 000 zl CM, respektive 100 000 zl (představuje zápis $x \cdot 10^4$) je horní mez majetku příslušníků střední společenské vrstvy. Střední a horní výše majetku odpovídala části finančníků, podnikatelů, obchodníků, úředníků, řemesníků a některých sedláků. Dolní mez je pak zapsána jako $x \cdot 10^1$, případně i $x \cdot 10^0$, což představuje částku pár desítek zlatých. Ta se nejčastěji vyskytovala u nádeníků, tovaryšů, chudých řemesníků a zemědělské čeledi. Pro konec 19. století existuje údaj asi 1 000 K.⁹⁷

Pro některé společenské vrstvy však bylo běžné, aby i žena pomáhala s rodinným rozpočtem. Typickými příklady jsou ženy v zemědělství, řemesle, obchodu a dělnice. Ženy se zde živily jako děvečky, služky, švadleny, či kojné a chůvy, nebo pomáhaly prodávat zhotovené zboží.⁹⁸

1.3 Teorie oddělených sfér a domácnost jako poslání ženy

Industrializace v průběhu 19. století významně zasáhla do prostředí rodiny – oddělila se sféra veřejná a privátní. Dobový diskurz od muže očekával, že se o rodinu postará z hlediska výdělečné činnosti a od ženy, že zajistí bezproblémový chod domácnosti. Ve druhé polovině 19. století s nutností vzdělávat ženy, aby se mohly sami uživit, se model veřejného muže a soukromé ženy začal postupně nabourávat.⁹⁹ Vydělení soukromé a veřejné sféry bylo obhajováno na základě přirozenosti a odlišnosti obou pohlaví, která stojí naproti sobě a vzájemně se doplňují, neboť každý z nich přispívá jiným dílem. Primární účel ženy spočíval v plození dětí a jejich výchově a v zajištění chodu domácnosti. Opačně muž měl představovat živitele a ochránce rodiny. Tento dvojí aspekt se projevoval i ve vzdělávání, kdy dívky a chlapci měli být vedeni k odlišnému získání si dovedností tak, aby došlo k naplnění jejich typických genderových rolí.¹⁰⁰

Takto vymezená sféra se v řemeslnickém prostředí (i v nižších vrstvách společnosti) do značné míry stírala, neboť žena zde zastávala nejen roli v domácnosti, ale rovněž musela pracovat kolem hospodářství: na zahradě a poli, starat se o dobytek a jiná zemědělská zvířata. Navíc měla po smrti manžela přístup k samostatnému provozu mužova živobytí.¹⁰¹

⁹⁶ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 320. ISBN 978-80-7106-988-1.

⁹⁷ MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002, s. 218. ISBN 80-86224-23-6, s. 46-52.

⁹⁸ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 370-379. ISBN 978-80-7106-988-1.

⁹⁹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 14. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁰⁰ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 53-55. ISBN 978-80-271-1292-0.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 278.

Sociální prostor kontroloval stát, jednalo se tedy o sféru veřejnou, sféru přisouzenou muži. Do sféry soukromé neměl stát žádnou legitimní moc zasahovat. Tato sféra přináležela ženám, od kterých se očekávalo, že se budou naplno věnovat domu a rodině, kde taktéž uplatní své nabitě dovednosti a znalosti. Kladl se důraz na čistotu příbytku, těla a oděvu. V daném období také vzniklo kulinářství jako atribut středního společenského stavu. Manželka řídila, případně sama zajišťovala domácí práce jako praní prádla, jeho údržbu a případné opravy, úklid, zhotovování potřeb pro domácnost (mýdlo, svíce), čistotu nádobí, vaření a pečení a starala se o děti a čeleď (jestliže poměry dovolovaly najmout si služku, chůvu, kojnou, děvečku). Její pracovní doba byla delší než mužova. Lorenz von Stein ve své publikaci nazval ženinu práci jako „práce lásky,“ která je vykonávána nezištně a samotným ženám přináší radost a pocit naplnění.¹⁰² Mínění Lorenze von Steina nabourala později americká feministka Betty Friedan, když ve své publikaci popsala *Problém beze jména*.¹⁰³

Tento model byl nejvíc poplatný v prostředí buržoazie. Do domácího prostoru rovněž zasáhl *biedermeier*, který vzkvétal v Evropě přibližně v letech 1815 až 1848. Mezi jeho hlavní rysy patřily důraz na domov a rodinu, kdy se domov stal útočištěm, centrem života a symbolem bezpečí a jednoduchost, útulnost a funkčnost, kdy estetika *biedermeieru* upřednostňovala praktičnost, pohodlí a střídmost před okázalostí, což vyhovovalo životnímu stylu měšťanstva.¹⁰⁴

Co se týká Františky Brychtové, na jedné straně splňovala roli ženy ohánějící se v domácnosti, dohlížela na údržbu a zhotovování prádla, vařila a pekla, starala se o děti a dohlížela na děvečku. Na stranu druhou se musela postarat i o chod hospodářství, což vyžadovalo práci na zahradě a lukách. Brychtová rozhodně nepatřila mezi buržoazii, tudíž striktně oddělené sféry nemohla dodržovat. Teorii oddělených sfér a domácnost jako výhradní poslání ženy nemohly zcela naplnit ani manželky sedláků, jež se rovněž zapojovaly do chodu hospodářství. Tento vzor přebíraly její dcery (dovednosti a znalosti ohledně domácnosti a hospodářství).¹⁰⁵

1.4 Přechodové rituály

Termín rituál se chápe dvěma způsoby, a to buď jako slavnostní zvyklost či obřad, nebo z pohledu církevního jako soubor předpisů a zvyklostí pro výkon liturgických obřadů. Rituál měl svůj řád a obsahoval symboly, jež měly určitý význam, jemuž všichni účastníci rozuměli. Společnost skrze ritualizaci definovala individuální stav a chování člověka, a pomocí rituálních symbolických prostředků si zajišťovala kontrolu a usměrňování tzv. „přechodových situací,“ které oddělovaly jednotlivé fáze lidského života. Tyto přechodové situace vnímala jako období úzkosti a nejistoty pro toho, kdo změnou procházel.¹⁰⁶ Přechodové stavy a jeho fáze definoval Arnold van Gennep: „*Život člověka se skládá ze sledu různých etap: narození, společenské dospívání, sňatek, otcovství, třídní postup, specializace zaměstnání a smrt,*“ přičemž ke každé

¹⁰² LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 310-318. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁰³ FRIEDAN, Betty. *The Problem that Has No Name*. Penguin, 2018. ISBN 978-0-241-33926-8.

¹⁰⁴ LORENZOVÁ, Helena, Taťána PETRASOVÁ, Ústav dějin umění (Akademie věd ČR) a Archiv města Plzně. *Biedermeier v českých zemích: sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha: KLP, 2004. ISBN 80-86791-08-4.

¹⁰⁵ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1495.

¹⁰⁶ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 103-105. ISBN 978-80-7560-076-9.

této etapě „*se vztahují obřady, jejichž cíl je stále týž – nechat jedince přejít od jedné determinované situace k jiné, zrovna tak determinované situaci.*“ Samotný stav přechodu Gennep rozdělil do tří nejzákladnějších fází, s tím, že se vzájemně prolínají: rituály odluky, pomezí rituály a rituály sloučení.¹⁰⁷ Prvky, které doprovází rituál, k němu sice neoddělitelně patří, v průběhu času (a napříč regiony v konkrétní zemi) se však mohou transformovat do jiné podoby či měnit svůj význam.¹⁰⁸

První fází je odluka. Je symbolizována oddělením, jedinec se odprošťuje od svého původního sociálního stavu. Při narození jde například o odloučení dítěte od matky přeříznutím pupeční šňůry, první koupel a stříhání prvních vlasů. Obecnou odlukou je stav smrti, nicméně zde se vyskytuje taktéž pomezí fáze, a to ve spojitosti setrváním umrlce v rakvi s jeho vystavením pozůstalým před aktem pohřbu. Za pomezí se považují ty, kdy se jedinec nachází ve stavu nejistoty, jako by byl „nikde.“ Spadají sem zásnuby, těhotné ženy a šestinedělky. Rituálem přijímacím je jedinec integrován do stejné společnosti. Například svatební rituály, křest, pojmenování dítěte a úvod matky.¹⁰⁹

Na následujících stranách pracuji s životními etapami (narození, sňatek, smrt), které dávám do souvislosti s katolickými obřady a zvyklostmi lidí v české kultuře.

Narození zahrnuje široký okruh témat, od pojetí a praxe populační reprodukce, dětské úmrtnosti, lidových představ a obyčejů, které provázely, ale i zabraňovaly početí, až ke způsobům vyrovnání se s nechtěným těhotenstvím, rozením nemanželských dětí, potraty a zabíjením novorozenců. Návody k otěhotnění lze najít ve staročeských lékařských spisech nebo v receptářích klášterních rukopisů. Například mělo fungovat snědení žaludu či pomazání ženina pupku oslím mlékem. Většina obyčejů spjata s potomstvím byla založena na principu magie podobnosti. K těm nejznámějším patřilo například pohazování novomanželů plodinami, symbolizujícími plodnost: ořechy, mákem, hrachem, zrním, později rýží.¹¹⁰

Existovaly ale i prostředky proti otěhotnění či jeho oddálení. V postoji ke všem způsobům omezujícím porodnost sehrála zásadní úlohu křesťanská církev.¹¹¹ Usilování o potrat bylo přísně trestáno a na konci 18. století jej pojal občanský zákoník. Gabriel Pecháček, autor příručky pro zpovědníky, poskytuje ohledně abortu poučení porodním bábám. Radí v něm vymluvit těhotným ženám jakékoli pokusy o ukončení těhotenství a upozorňuje, že v případě pomoci při abortu by byla bábě přičítána spoluvina a dle toho by byla trestána. Pokud k potratu nedošlo, ale prokázalo se napomáhání, mohla bába dostat trest v rozsahu 6-12 měsíců, jestliže byl skutek dokonán, pak se trest pohyboval v rozmezí 1-5 let. V každém případě by jí byl odebrán babický diplom a právo provozovat praxi. Záměrná regulace porodnosti se v českých

¹⁰⁷ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Vydání druhé, v Portále první. Praha: Portál, 2018, s. 13. ISBN 978-80-262-1374-1.

¹⁰⁸ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 103-105. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁰⁹ VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Vydání druhé, v Portále první. Praha: Portál, 2018, s. 41-123. ISBN 978-80-262-1374-1.

¹¹⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹¹¹ Tamtéž.

zemích začala prosazovat až od 60. let 19. století, ale potrat přestal být trestně stíhán teprve roku 1950.¹¹²

Postavení těhotné ženy se vymezovalo danou kulturní tradicí, která ji uzavírala před ostatními, a zvláštní časovostí, jíž se vymykala z všedních rozměrů života. Po celé období těhotenství musela žena respektovat mnoho zákazů a příkazů, jejichž cílem bylo zajistit úspěšný porod zdravého dítěte. Většina z požadovaných zákazů a úkonů byla založena na magii podobnosti a kontaktu, spojující nahodilé a obecné souvislosti do domněle příčinných vztahů. Předpokládalo se, že tvarové, barevné, čichové a chuťové vjemy ovlivňují vzhled a vlastnosti dítěte, respektive by došlo k přenosu těchto aspektů na dítě. Například shlédnutí či uleknutí při spatření ošklivého člověka, chlupatého tvora, ohně či blesku.¹¹³

Přenášení plodu i dlouhý porod ohrožovaly matku a dítě, a tak se k jeho uspišení a usnadnění používaly nejrůznější prostředky. Jednalo se zejména o napařování, teplou koupel a pití odvarů z různých bylin. K porodu se volala porodní babička, lékař jen v nejnnutnějších případech.¹¹⁴ Porodní babka byla někdy prozkoušená, ta se ponejvíc nacházela ve městě, nebo šlo o pouhou známou sousedku bez babického diplomu, což se týkalo venkova. Pokud rodička mnoho trpěla, byla blízko smrti, nebo se narodilo dítě neduživé, či mrtvé, porodní babka přejímala duchovní úlohu. V takovém případě buď poslala narychlo pro kněze, nebo právě sama provedla nouzový křest. Od porodní báby se očekávalo, že se bude řídit církevními nařízeními: bude znát křestní formule a při křtu bude použita voda svěcená, či voda převařená čistá.¹¹⁵ Po příchodu na svět babka uvázala pupeční šňůru, dítě dala okoupat v neckách, zavinula jej do hadru, nebo povijanu a nakonec do peřinky. Potom se matka očistila, podložil se pod ni suchý pytel, kolem břicha se stáhla plachtou a nechala se v tichu ležet. Po porodu porodní babka prohlédla placentu, je-li celá. K jejímu vypuzení se používalo různých prostředků. Někde radili ženě silně kašlat nebo foukat do láhve, jinde si ji muž posadil na kolena a natřásal ji.¹¹⁶

Specifickým způsobem přijetí narozeného dítěte do společenství byl křest. Byl aktem deklarace práv dítěte na spasení a společenské uznání, potvrzením statusu rodiny a sounáležitosti s domovem. Křest provádí očistu novorozence od prvotního hříchu a je udělením Boží milosti.¹¹⁷ Obvykle se křtilo druhý den po porodu, nicméně v průběhu „dlouhého“ století se tato doba postupně prodlužovala a před první světovou válkou se křtily i děti starší čtyř nebo šesti týdnů.¹¹⁸ S pokřtěním církve spojila i udělení jména dítěti. Jméno se nebralo na lehkou váhu – bylo symbolem, které ovlivňovalo vlastnosti a štěstí v životě dítěte. Volilo se jméno svatého, jehož svátek připadl v den narození nebo brzo poté, někde přednostně vybírali jméno po rodičích nebo prarodičích a dalším dětem po kmotrech či významném příbuzném.¹¹⁹ Tradicí

¹¹² STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 116-118. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹¹³ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 118-126. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹¹⁶ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 126-136. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹¹⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

bylo provádět křest v kostele, nicméně ve druhé polovině 19. století se prováděl mnohdy i doma, na což se snažila církev reagovat tím, že se jej pokoušela omezovat. Křest v domácím prostředí byl patrně nejrozšířenější ve vyšších vrstvách společnosti, zejména u měšťanů. Církvi se však křest doma nepodařilo potlačit – na konci 19. století zcela převládl.¹²⁰

Rituál křtení v 19. století probíhal stejně jako v novověku a po jeho provedení následoval zápis do matriky:

„Před začátkem obřadu kněz třikrát foukl na obličej dítěte, čímž ho symbolicky vyňal z nekřesťanského světa a zajistil přítomnost Ducha svatého. Poté se nasliněným prstem dotknul nosu a uší křtěnce, pokřížoval ho na čele a současně s modlitbou následovalo vkládání rukou. Do úst křtěnce vložil kněz trochu soli jako ochranu před hříchy a levý konec štolu položil na jeho prsty, čímž novorozence uvedl do království Božího. Účastníci obřadu se poté odebrali ke křtitelnici modlíce se Otčenáš a Vyznání víry, zde kmotři za svého svěřence požádali o křest a vykonali křestní sliby. Kněz třikrát polil hlavičku nemluvněte svćenou vodou a pronesl křestní formuli: „Ego te baptizo in Nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Amen.“ Následovalo pomazání křížem na temeni hlavy a na hrudi, po němž kněz zapálil od velikonočního paškálu svíci a křest ukončil modlitbou a požehnáním.“¹²¹

Při křtu dostávalo dítě od kmotrů do vínku dárek. Nejčastěji se darovaly rodinné památné peníze jako křížové tolary, mariánské peníze, zlatky, dukáty, u chudých pak dvacetníky, dále to byly křestní medaile, upravené jako medailon s očkem na zavěšení a různé ochranné amulety.¹²²

Prvoradou a nezastupitelnou úlohu při církevním křtu, kterému od 6. století nesměli být přítomni rodiče, zaujímali kmotři. Kmotři měli vůči svým kmotřencům jisté povinnosti, zejména se měli postarat o řádnou výchovu křtěnce v duchu katolické víry. Dále jim pak kupovali oblečení, poskytovali peníze, chodili se na ně dívat při veřejných zkouškách ve škole atd. V případě úmrtí rodičů se kmotři stávali poručníky dětí.¹²³ Církev nařizovala, aby kmotři byli dva, nanejvýš tři, měli být znalí věrouky, biřmovaní a mělo se jednat o dospělé osoby – buď jeden muž, nebo muž a žena.¹²⁴ Předním kritériem pro volbu kmotrů se stalo krevní příbuzenství, nadále se ovšem uplatňovala i jiná hlediska: společensko-reprezentativní stránka, schopnost kmotrovství oplatit a možnost se o dítě postarat. V oblastech s rozvíjejícím se průmyslem se na počátku 19. století v matrikách objevují jako kmotři spolupracovníci, zaměstnavatelé a také kostelníci.¹²⁵

Po křtu následovala křestní hostina, zvaná křtiny. Jednalo se o slavnost pro kmotry, kněze a celé široké příbuzenstvo. Hostina se lišila v jednotlivých krajích podle místních tradic, dle zámožnosti rodiny, i podle toho, šlo-li o první dítě, zvláště chlapce, který se oslavoval bouřlivěji než děvče.¹²⁶

¹²⁰ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 126-136. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹²¹ Tamtéž, s. 113.

¹²² NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 126-136. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹²⁵ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹²⁶ Tamtéž.

Receptivní význam měl rituál první koupele po křtu, jejímž cílem bylo zabezpečit dítěti ochranu, zdraví a šťastnou budoucnost. Z Rudolfova katalogu se lze dozvědět, že „*dítě omývali věchtem slámy, který ho měl zamazat a tím skrýt před zlými silami, že ovazovali nádoby s vodou hrubou šňůrou, jež měla vymezovat kruh bezpečí. Do vody vkládali jedno vejce – symbol životodárné síly – které pak snědl otec.*“ Tento akt zřejmě symbolizoval upevnění vztahu mezi dítětem a otcem. Do vaničky s vodou se vkládaly předměty, jež měly v představách lidu izolační, ochrannou či jinou funkci, například žitná nebo rezná sláma, aby chlapec dobře hospodařil a děvčátko mělo dlouhé a lesklé vlasy, dále groše, stříbrné mince či zlaté nebo z jiného kovu vyrobené předměty. Převažoval vliv představy o drahocenných předmětech jako o přivolání štěstí a bohatství.¹²⁷

Po porodu následovalo období, v němž byla rodička pokládána za „nečistou“ a odloučena tak od ostatních. V základu omezujících nařízení šlo o působení temných sil, kterým byla matka a její dítě vystaveno a o ochranu dítěte. Proto byla šestinedělka i s novorozencem izolována na lůžku v koutě světnice, odděleném koutní plachtou. Společenská izolace šestinedělky vycházela z přesvědčení, že až do církevního úvodu může její přítomnost na poli, ve vsi a všech veřejných místech přivodit bouři, krupobití, povodeň, požár, úhyn dobytka, neúrodu či jiné katastrofy. Případně by se temné síly (můra, divoženka) mohly pokusit zmocnit dítěte. Předsudkům a pověrám v šestinedělí napomáhala neznalost příčin těžkých porodních stavů. Na konci 19. století již šestinedělky mnohá omezení nedodržovaly, a to i přes nesouhlas starší generace.¹²⁸

Úvod matky v kostele byl zaměřen na symbolickou duchovní očistu šestinedělky a byl spjat s rituálem křtu. První zmínky o něm pochází z 9. století – měl purifikační charakter, který se zachoval i v katolické víře, poněvadž poporodní krvácení činilo matku nečistou. Rituál započal klečící šestinedělkou před kostelem, pokračoval jejím pokropením svčnou vodou a končil modlitbou a obejitím oltáře se svíci v ruce.¹²⁹ Úvod se konal zpravidla po uplynutí šesti týdnů, avšak tento termín ztratil časem svou závaznost. Mohla jít i dřív, stále však musela dodržovat obřadní zákazy, vztahující se na veškerý její styk s lidmi mimo domácí prostředí.¹³⁰ Ač k nelibosti církve, úvod se dal vztáhnout i na mrtvou šestinedělku. Pokud možno, kněz se k požadavku úvodu zemřelé šestinedělky nechtěl vázat, nicméně praxe dokládá, že chtě nechtě se tento rituál konal. V lidové tradici totiž panovalo přesvědčení, že matka, která zemře bez uvedení, nenajde v hrobě klid a pak straší. Úvod umrlé šestinedělky probíhal potom tak, že se rakev položila před kostel, kde klekávaly šestinedělky, pokropila se svčnou vodou a poté se zanesla do kostela.¹³¹

V životním cyklu měla čestné a důležité místo svatba a následný život v manželství. Před samotným aktem svatby proběhly zasnuby, zpověď, snoubenecké zkoušky a ohlášky.¹³²

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 140-143. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹³⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 21-140. ISBN 80-7021-397-3.

¹³¹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 140-143. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹³² PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 129. ISBN 978-80-7395-487-1.

Závazné manželské legislativy začlenil do katolické liturgie až tridentský koncil v 16. století a v průběhu 19. století byla právě manželství věnována největší pozornost. Lze se setkat s nepřeberným množstvím manželských příruček, návodů jak dosáhnout spokojeného a naplněného manželství a příprav pro volbu vhodného partnera. Pozornosti bylo věnováno i proto, že v osvětské éře se v otázce manželství střetával stát a církve.¹³³

Po vyhlédnutí vhodného partnera nastala žádost o ruku. Zásnuby byly první příležitostí, kdy se směli mladí políbit. Součástí zásnub byla slavnostní večeře, která probíhala v domě nevěstinych rodičů. Ženich přinesl dívce květiny a zásnubní prsten, dívka se rozhodla, jestli mu taktéž věnuje prsten, nebo třeba přívěšek se svým obrázkem či kadeří. Během zasnoubení se obě strany dohodly na výši věna, datu svatby a dalších detailů budoucího manželství (vznikla svatební smlouva), přičemž se svatba konala v rozmezí tří neděl až šesti měsíců.¹³⁴ Nezřídka se stávalo, že snoubenci chápali zásnuby jako akt rovný manželství a bez církevního požehnání se tělesně stýkali ještě před oddavkami. Kněží se tento mylný blud snažili vymýtit kázáními o rozdílu těchto dvou aktů.¹³⁵

Příprava na svatbu z církevního hlediska pak probíhala následovně: oznámení zamýšleného sňatku na faře, zjišťování možných manželských překážek, snoubenecká zkouška z náboženství, ohlášky a zpověď. Při rozhovorech se kladl zvláštní důraz na otázky, které se týkaly manželských překážek. Zdali nejsou snoubenci pokrevně příbuzní, dále jestli vstupují do manželství dobrovolně, jestli neslibili manželství někomu jinému, či zda neslibili vstoupit do duchovního stavu, vyptávali se na intimní život nebo na těhotenství ženy. Jestliže existovala mezi snoubenci závažná překážka, měl je farář přesvědčit, aby se nebrali. Na stranu druhou mohl biskup udělit dispens. Církve vypracovala šestnáct možných manželských překážek a několik záповědí.¹³⁶ Nutností taktéž bylo sepsání snubního protokolu, který obsahoval dvacet otázek pro snoubence a pět pro svědky. Knižní typ evidence snubních protokolů se postupně ke konci 19. století přeměnil na tištěný formulář.¹³⁷

Součástí snoubenecké zkoušky byly základní znalosti víry: modlitby Otčenáš, Zdrávas Maria, Věřím v Boha, dogmata o trojjedinosti a smrti, vzkříšení Ježíše Krista, o Panně Marii, posledním soudu, věčném životě, svatých, desateru a svátostech. Kromě vědomostí záviselo i na celkové atmosféře. Kněžím se doporučovala jistá vstřícnost, měl vystupovat mírně a vlídně, ale asertivně a nekompromisně. Jestliže jeden ze snoubenců, nebo oba neprošli touto zkouškou, měl farář právo svatbu odložit.¹³⁸ K tomu docházelo málokdy. Od poloviny 19. století se však čím dál častěji stávalo, že snoubenci projevovali ke zkouškám značnou nechuť, nebo že neměli dostatečné znalosti, jak dokládá následující zkušenost:

¹³³ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 166-173. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹³⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 116-119. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹³⁵ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 166-173. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹³⁶ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 131-139. ISBN 978-80-7395-487-1.

¹³⁷ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 166-173. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹³⁸ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 131-139. ISBN 978-80-7395-487-1.

„Napadá mi tu ne anekdota, nýbrž skutečný případ, který vypravoval jistý p. farář sám, že se mu stal při cvičení snoubenců. Nevím, za jakým účelem ptal se nevěsty, kdo byl sv. Jan Nepomucký, a když tato nemohla připadnouti na odpověď, jakou by si byl p. farář přál, totiž že byl mučeník, napovídal jí: „mu“ – načež ona rychle doplnila: „muzikant“!“¹³⁹

Ohlášky byly trojí, ale v některých případech se mohlo ustoupit ode dvou až všech tří. Důvodů pro prominutí ohlášek bylo osm, jednalo se například o zapovězený čas (pokud by se svatba po ohláškách konala během adventu a doby postní), periculum animae (ženich a nevěsta mají bydliště blízko sebe a hrozí, že začnou spolu žít tělesně ještě před svatbou), impeditio malitiosa (jestliže by osoby příbuzné a jiné se snažili zabránit pokusu o svatbu) a závažné onemocnění. Ohlášky probíhaly ve farnosti ženicha i nevěsty. V ohláškách pak byla zaznamenána jména a příjmení snoubenců, jména rodičů, věk, bydliště, stav snoubenců, manželský původ, vyznání a povolání ženicha a otce nevěsty. Obvykle ohlášky probíhaly v neděli, nebo při hlavní mši svaté, nebo při odpoledních bohoslužbách. Zásadní roli při přípravách na sňatek hráli svědci – dva hodnověrní muži, kteří museli prokázat, že dobře znají snoubence a potvrzovali informace, jež se farář od ženicha s nevěstou dozvěděl.¹⁴⁰

Po ohláškách následovala zpověď, která byla nazývána generální, neboť se snoubenci měli vyznat ze všech hříchů, přijetí hostie a poučení o povinnostech v manželství. Ke zpovědi měli snoubenci přicházet mezi sedmou až osmou hodinou ranní, načež navazovalo přijetí eucharistie. Před první světovou válkou lid již zpověď nepovažoval za nezbytnou záležitost.¹⁴¹

Posledním krokem k dokonání sňatku vedlo poučení o povinnostech manželských. Mužům se připomínalo, že mají povinnost se o manželku starat, živit ji, právně ji zastupovat, zastávat se jí, dále by se k ní měl chovat slušně, trpělivě, shovívavě a nezacházet s ní hrubě. Nevěstě se kladlo na srdce, aby byla muži podřízená, pomáhat mu, ve všem mu vyhovět a snášet některé křivdy, aby byl zachován domácí klid. Zároveň byla poučena o těhotenství – jak by se měla chovat a dbát, aby se narodilo zdravé dítě. Součástí poučení byla výchova dětí a sexualita. O sexualitě se ale příliš otevřeně nemluvilo. Kněz se soustředil na to, aby se snoubenci nedomnívali, že po zásnubách mohou přestat žít zdrženlivě a měl je poučit o onanii jakožto o hříchu, dále o zlé žádosti, nečistých způsobech, nestoudných dotýkání a nečistých myšlenek.¹⁴²

Svatba se musela konat do šesti měsíců po vykonaných ohláškách, jinak se muselo projít ohláškami znovu. Vlastní svatební rituál započal otázkou od kněze, zda se berou dobrovolně, následně si snoubenci podají pravou ruku, kněz předříká manželský slib, ruce jim ovine koncem bílé štolky, ženich s nevěstou si vymění prsteny a jejich sňatek se posvěti svěcenou vodou. Typickou větou, která při oddávkách zazní jak v latině, tak češtině, je: „*Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!*“ Sňatky probíhaly v kostele a obvyklou dobou byly ranní mše, obřad se ale mohl konat i odpoledne – v tento čas však nedostali novomanželé požehnání.¹⁴³ V domácím prostředí

¹³⁹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 166-173. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁴⁰ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 147-152. ISBN 978-80-7395-487-1

¹⁴¹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 181-186. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁴² PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 152-160. ISBN 978-80-7395-487-1

¹⁴³ Tamtéž, s. 160-165.

se konaly svatby v případě nebezpečí smrti jednoho ze snoubenců. Dále se sňatky uzavíraly nejběžněji v lednu, únoru, září a říjnu a na venkově ještě záviselo na rytmech sezonních zemědělských prací.¹⁴⁴ Co se týkalo nevěstiniých šatů, většinou se volily takové, které se daly použít i po svatbě, obvykle se tedy jednalo o oděv civilní, či kroj. Bílá barva, jak ji známe dnes, začala být prosazována teprve od 60. let 19. století.¹⁴⁵

Po svatbě nastala hostina, svatební cesta novomanželů a praxe manželství. Novomanželka následovala muže do jeho domu – někdy v rámci stejné vesnice, jindy do jiné, či vzdálenějšího města. Zvyk svatební cesty přišel do kontinentální Evropy po roce 1830 z Anglie. Takovou cestu si mohli dovolit jen ti, kteří na ni měli – šlechtic a měšťan. Svatební cesta byla únikem před přáteli a příbuznými a také časoprostorem pro tělesné sblížení. Z Čech se jezdilo do Francie, Německa, Švýcarska, navštěvovaly památky a lázně.¹⁴⁶

Kromě narození, křtu a svateb je nedílnou součástí života i smrt, která v dřívějších dobách bývala v rodinách častějším hostem, než je tomu dnes. Představa smrti se v české lidové tradici zobrazovala v několika podobách. Někdy jako démon, síla, jež přetrhává život, jindy jako stín, či kostlivec, ale nejrozšířenější byla představa smrti jako ženské bytosti, zahalené v bílém oděvu. V rámci křesťanské ikonografie se lze setkat se smrtí v podobě apokalyptického jezdce, kostry v rouchu s mečem, kosou, srpem nebo přesýpacími hodinami. Smrt dokáže měnit svou podobu a zjevuje se tomu, kdo má zemřít. Rovněž představovala tzv. „smrt spravedlivou,“ tedy jako všeobjímající spravedlnost, která všem měří stejně a nezná rozdíl mezi mladým a starým, bohatým a chudým. Obecně se věřilo, že každý člověk má svou svíci a jakmile dohoří, dotyčný zemře. Smrtí člověka došlo k zprerhání všech reálných vztahů, které tvořily jeho kontext. Bylo zapotřebí se s odchodem na věčnost smířit, zajistit uzavření duchovní (aby se nevrátila duše zemřelého v podobě revenanta) a hmotné pozůstalosti umrlého. Obě tyto stránky byly proměnlivé ve vztahu k převažujícím duchovním hodnotám ve společenství a odpovídaly způsobu myšlení v dané době.¹⁴⁷

Rituály okolo umírání a smrti tvořily stabilní rámec, jenž zahrnoval poslední pomazání, požehnání a poslední pořízení. Tyto obřady vykonával duchovní, pro něhož se v případě brzké smrti dotyčného posílalo.¹⁴⁸ Kněz si přinesl svatý olej a eucharistii, jeho pomocníci pak další liturgické předměty jako svíce a kříž. V domě umírajícího se stůl prostřel bílým ubrusem, postavily se na něj svíce, kříž, nádobky s čistou vodou a vodou svěcenou, sůl, skýva chleba a chomáčky bavlny potřebné k otírání při pomazání. Následně se celá místnost pokropila svěcenou vodou. Umírající se potom nechal od kněze vyzpovídat, duchovní vynesl rozhřešení a podal mu hostii. Následovalo poslední pomazání. Kněz přichystanou bavlnou potřel jednotlivé končetiny a smysly, tedy ruce, nohy, oči, uši, nos a ústa. Poté se všichni pomodlili.¹⁴⁹ Umírající se loučil s rodinou a přáteli a často teprve nyní pořádal svou pozůstalost. Vedle

¹⁴⁴ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 181-186. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁴⁵ LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 144-155. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁴⁶ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 119-122. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁴⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 203-210. ISBN 978-80-7560-076-9.

vyrovnání majetkových závazků šlo především o usmíření či prominutí rozmanitých ukřivdění. Lidé věřili, že nevyrovnaný spor způsobí, že zemřelý nenajde v hrobě klid a jeho duše se bude vracet mezi živé. K zamezení návratu duše umrlého se používaly prostředky jako hluk a světlo z hromniční svíce. Jisté místo mezi zaběhlými tradicemi našlo také otevírání oken, aby duše prolétla ven.¹⁵⁰

Zvláště nebezpečnou chvílí pro kněze bylo zaopatřování nemocného, který se nakazil nakažlivou chorobou. Jiným případem pak zase byli ti, jež byli v bezvědomí, nebo v horečkách blouznili. V takových případech se doporučovalo alespoň dočasné přivedení ke smyslům. Pokud se umírající dávil a kašlal, měl mu duchovní předat hostii se lžící vody či kouskem másla. Zvláštní výjimku tvořily děti. Jedním kritériem k pomazání dítěte bylo dosažení sedmého roku života, neboť se předpokládalo, že kolem tohoto roku jsou děti schopny přijmout hostii, a druhým mentální vyspělost dítěte. Ta byla dávána do souvislosti se znalostí základních pravd víry, se znalostí svátostí a projevem lítosti nad svými hříchy. Pokud to bylo jen trochu možné, mělo se dítě zaopatřit. Poslední pomazání pak bylo odepřeno dětem nezalým náboženských vědomostí a lidem šíleným.¹⁵¹

Umrlý byl pokropen svčenu vodou a odnesen na umrlčí prkno. Zatlačily se mu oči, zavřela ústa a ruce se mu položily na prsa. Zemřelého pak navštřvovali sousedi a známí a kromě modliteb byly běžnou praxí pietní hostiny.¹⁵² Než byl nebožtík vložen do rakve, muselo být provedeno ohledání mrtvého. Dekretem z roku 1784 se zavedla povinnost ohledat mrtvolu a zároveň se stanovovalo, že musí být mezi úmrtím a pohřbením dodržena lhůta 48 hodin. Občas se stávalo, že byl pohřben zdánlivě mrtvý. Tělo bylo tedy pohřbeno definitivně, až když byl vydán ohledací list, který obsahoval jméno a příjmení zemřelého, datum narození a úmrtí, bydliště a příčinu smrti. Ohledání prováděl lékař, nebo zplnomocněný zřizeneč, ale na vesnicích také mnohdy ranhojič (i přesto, že mu podle státního nařízení tato funkce nepřislušela). Osvícenské reformy se také postaraly o stavby márníc, které byly zřizeny právě pro účel předejít zdánlivé smrti. Kromě toho se někdy přivazoval mrtvole zvoneček jako poplašné zařízení ve chvíli, kdy by nebyl jedineč mrtvý a mohl si tak přivolat pomoc.¹⁵³ Nebožtík byl následně umyt, učešán, u mužů se zastřihнул vous a oblečen do úmrtního roucha. Jednalo se o oděv sváteční, nebo takový, v němž chodíval nejraději. Většinou byl lněný a bílé barvy, která byla považována za barvu smuteční. Aby nebožtík neměl důvod se vrátit, vkládaly se do rakve předměty, o nichž se předpokládalo, že by je mohl na onom světě potřebovat a rovněž svaté obrázky.¹⁵⁴

Po uplynutí 48 hodin se mrtvý uzavřel do rakve a odnášel se skrz vesnici ke kostelu a ke hrobu. Obřad započal v domě, kde farář třikrát vykropil rakev svčenu vodou a pronášel modlitby. Teprve, když se všichni zúčastnění s nebožtíkem rozloučili, rakev se zapečetila. Následoval přenos, nebo převoz vozem rakve do kostela, kde se položila na máry – nohy směřovaly

¹⁵⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁵¹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 203-210. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁵² NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁵³ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 210-213. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁵⁴ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

k oltáři.¹⁵⁵ Pohřební průvod za vyzvánění zvonů měl ustálenou podobu s místními variantami: vpředu nesl ministrant kříž, za ním šly děti, dále muži, muzikanti, kněz, nosiči rakve, rodina a příbuzní, ženy a ostatní účastníci průvodu. Magicko-ochrannou funkci měly hořící svíce nesené v průvodu, později lucerna. Pokud se rakev převážela vozem, vůz byl tažen koňmi, popřípadě voly nebo kravami, i když zvyk táhnout volem či krávou byl již v 19. století považován za nečestný. V kostele duchovní vykonal zádušní mši a pohřební proslov jako upomínku na zesnulého.¹⁵⁶ V průběhu 19. století častěji docházelo k tomu, že řeč prováděl laik, což se církvi nezamlouvalo. Stížnosti se například týkají dělnického prostředí, kdy si řečníci dovolují „nemístné výstřelky.“ Po vykonané pobožnosti byla rakev spuštěna do hrobu a zasypána hlínou. Duchovní měl právo na uhrazení štolového poplatku od pozůstalých – pohřby chudých měla vyplatit obec. Náklady za pohřeb nebyly malé, platilo se za rakev, zvonění, rubáš, svíce, nosičům, knězi, kostelníkovi, ministrantům a hrobaři. Součástí pohřebního obřadu byla pohřební hostina, která se konala v domě smutku a kde se shromáždili nejbližší pozůstalí, známí a kněz.¹⁵⁷

Důležitou součástí obřadu umírání bylo sepsání kšaftu – závěť, testament, poslední vůle, pozůstalost. V něm zemřelý odkazoval majetek rodině a příbuzným. Před rokem 1786 neměli venkovští poddaní právo volně nakládat se svým majetkem a tento aspekt se projevil i v poslední pozůstalosti. Dědickou otázku řešila vrchnost – pokud se vrchnost vzdala odúmrtí, dědicové tak získali právo na kšaft.¹⁵⁸ Teprve tereziánské a josefínské reformy znamenaly průlom do držby statků, neboť vrchnost neměla v budoucnu zasahovat do výběru dědice. Rokem 1787 vešlo v platnost, že v případě nestanovení dědice přešel majetek na nejstaršího syna, případně nejstarší dceru. V případě nezletilosti dědice nastoupil prozatímní hospodář, který však neměl na nemovitost nárok – pouze zastupoval do chvíle plnoletosti. Patent z roku 1811 uznával trojí dědické právo: první kšaft, druhé dědická smlouva a třetí platný právní pořádek (za předpokladu neexistence kšaftu a dědické smlouvy).¹⁵⁹

Kšaft se mohl dít ústní nebo písemnou formou. Pokud byl psán vlastní rukou, nebylo potřeba svědků, jakmile jej psala jiná osoba, musel být podepsán třemi svědky. Ke svědectví nebyla nikdy brána žena, neboť i nadále se nepovažovala za právoplatnou při majetkoprávních záležitostech.¹⁶⁰

Napříč výše popsány přechodovými rituály existovala jistá omezení. Při porodu katoličky se řešila problematika přítomnosti židovských babiček. S určitými omezeními jim bylo povoleno asistovat od roku 1826 a v roce 1850 se všechna omezení zrušila. Jestliže by však hrozil nouzový křest, bába jej provést nesměla – musela dojít pro kněze. Taktéž nesměla odnést dítě do kostela a být při křtu. V takovém případě musela předat dítě před vstupem do chrámu

¹⁵⁵ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 213-215. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁵⁶ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁵⁷ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 213-215. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁵⁸ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁵⁹ NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019, s. 198-204. ISBN 978-80-7560-261-9.

¹⁶⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

katolické ženě a poté jej směla odnést matce. Byl-li za kmotra zvolen nekatolík, do matriky se k němu navíc zapsal katolík, nebo byli oba nekatolíci odsunuti do zóny svědků.¹⁶¹

Křest se týkal i veškerých nedonošených a nevyvinutých plodů, které aspoň trochu projevovaly známky života, případně bába křtila dítě ještě uvnitř matčina břicha.¹⁶²

Křest Židů se řídil zvláštními nařízeními. Doporučovalo se začít s pravdami, jež Židé vyznávají a poté je vyučít katechismu. Pro protestanty udělení křtu nebylo tak komplikované, křtilo se tzv. „pod podmínkou.“¹⁶³

Jestliže si chtěl katolík vzít nekatolíka, byl kněz v přezkoušení základních znalostí víry daleko přísnější. Důraz se kladl na sporné otázky, které nekatolíci nepřijali.¹⁶⁴

Pokud zemřelo dítě mladší sedmi let, nepřipouštěla se za něho zádušní mše. Navíc se předpokládalo, že dítě, které zemře, jde ihned do nebe, poněvadž je nevinné – pohřbívalo se v bílé rakvi, ozdobené věncem z květin. Pokud bylo starší sedmi let, již se pohřbívalo stejně jako dospělý.¹⁶⁵

Zvláštní charakter měly pohřby svobodných mladých jedinců. Vystrojovala se jim posmrtná svatba, která měla deklarovat jejich nenaplněný osud. Charakteristickým rysem bylo odění zemřelého do svatebního šatu, jenž byl doprovázen družičkami či družbou, mládenci v krojích.¹⁶⁶

Katolický pohřeb byl odepřen lidem nekatolickým, nepokřtěným, osobám sezdaným civilním sňatkem a lidem hříšným, zejména sebevrahům. Nicméně v 19. století se již pro sebevrahy konaly tzv. „pohřby z lítosti“ – probíhaly v tichosti a nezvonilo se.¹⁶⁷

Ve spojitosti s výše nastíněnými životními etapami a obřady se v korespondenci Františky Brychtové objevuje smrt (matka Dorota, bratr František a Jan, manžel, několik dětí) a sňatky dětí (Jan, Marie, Vojtěch, Františka).¹⁶⁸

Nejdetailněji a nejsmutněji je popsána smrt matky Doroty i s katolickými obřady. „Smutnou zprávu dává vědět, že dobrá matka na věčnost odešla.“ Nechala ji ráno zaopatřit, přičemž matka všechny modlitby s knězem odříkala, poté ji Františka oblékla a uložila do truhly a na funus se přišlo podívat mnoho lidí a kněží.¹⁶⁹

¹⁶¹ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 119-136. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 132-147. ISBN 978-80-7395-487-1

¹⁶⁵ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 203-215. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁶⁶ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 143-264. ISBN 80-7021-397-3.

¹⁶⁷ STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017, s. 203-215. ISBN 978-80-7560-076-9.

¹⁶⁸ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1495.

¹⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 1291-1313: Dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 20. 3. 1835.

1.5 Životní cykly ženy

Definování životních cyklů se zakládalo především na realitě „maskulinního“ světa, přičemž ženské životní cykly byly určovány tělem ženy. V podstatě se jednalo o tři: dětství, fertilita a odkvět, což odpovídalo i jejím rolím ve společnosti (dítě, panna, manželka-matka, vdova a stařena). Všechny ženy si však těmito rolemi neprošly. Některé se rozhodly pro trvalé panenství a jiné se z různých důvodů provdat nemohly. Taktéž záleželo na plodnosti, respektive neplodnosti z jednoho partnerů.¹⁷⁰

Zásadním zlomem v životě ženy byl sňatek, kterým nabyta skutečné vážnosti ve společnosti, stala se „dospělou.“ S tím, jak rostla mocenská pozice manžela, stoupala i úcta, která jí byla prokazována.¹⁷¹ Ve 20. až 50. letech 19. století se maximum uzavíraných sňatků přesunulo do věkové skupiny 24-29 let, načež na tisíc obyvatel připadlo zhruba 8 sňatků. Změny sňatkového věku se odrazily v celkovém charakteru populačního vývoje: vzestupem sňatkového věku ve druhé čtvrtině 19. století se snížil počet žen žijících v manželství v období nejvyšší fyziologické plodnosti. To se projevilo poklesem úhrnné plodnosti a zároveň se zvýšil počet dětí narozených mimo manželství.¹⁷²

Vdaná žena mohla mít teoreticky dítě každý rok, a to až asi do svého 50 roku. Ve skutečnosti rodily ženy v pravidelných intervalech o průměrné délce zhruba dva roky, které se s rostoucím věkem zvyšovaly. Podrobný výzkum založený na rekonstrukci rodin z matričních záznamů i na dobových svědectvích ukazuje, že délka meziporodních intervalů velmi úzce souvisela s dobou kojení, které trvalo zpravidla přes dva roky.¹⁷³ Počet dětí, které vdaná žena za život porodila, taktéž závisel na věku, kdy vstupovala do manželství, na věku jejího manžela a na zdravotním stavu obou. Jestliže se žena vdávala mladší 20 let a dožila se v manželství 50 let, průměrně mohla porodit 6-9 dětí.¹⁷⁴

Brychtová vstupovala do manželství v 18 letech¹⁷⁵ a rok na to porodila první dítě. Potom od roku 1811 až do roku 1833 povila dohromady 11 dětí, z čehož se 7 dožilo dospělého věku. Průměrná délka meziporodních intervalů byla 2,2 let. V manželství žila celých 46 let, poté jí nastala životní etapa vdovy, která trvala 3 roky. V roce 1859 umírá.¹⁷⁶

Během 19. století se porodnost zvyšovala, nicméně se na jejím vývoji podílelo několik vlivů, jež místy vedly ke snížení počtu narozených dětí. Například v důsledku válečných operací (natalita klesla o 20 % v roce 1806, o 10 % v letech 1814, 1818 a 1867), neúrody a epidemie cholery. V letech 1830-1880 se průměrně rodilo 40 dětí na tisíc obyvatel.¹⁷⁷

V „dlouhém“ století byla stále všudypřítomná vysoká kojenecká a dětská úmrtnost a úmrtnost matek během porodu. Od narození do jednoho roku umírala v první polovině 19. století více než čtvrtina kojenců, v letech 1810-1814 dokonce 28 %. Do čtyř let pak zemřelo dalších 10 %

¹⁷⁰ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 68-69. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 97.

¹⁷² *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 141-192. ISBN 80-204-0720-0.

¹⁷³ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 126-131. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁷⁴ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 141-192. ISBN 80-204-0720-0.

¹⁷⁵ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1798-1811, sign. 2292, fol. 76.

¹⁷⁶ Tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1855-1868, sign. 2301, fol. 40.

¹⁷⁷ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 141-192. ISBN 80-204-0720-0.

živě narozených dětí. Příčinami byla nedostatečná hygiena a nevyvinuté lékařství, epidemie, chudoba a hlad.¹⁷⁸

Na mateřství bylo původně nahlíženo jako na samozřejmost ženského pohlaví. Stereotyp mateřství se ukázal být velmi stabilním prvkem vědomí, který reguluje vnímání a hodnocení určitých skupin jevů, ovlivňuje názory, postoje i chování. Model matky, jenž se vytvářel a upřesňoval po celé 19. století, vykazoval několik variant, které lze objevit ve všech typech pramenů. První model se pojil s všestrannou péčí o dítě, o jeho duševní a tělesné blaho. Těmto nárokům mohly dostát jen ženy, které se nepodílely vlastním fyzickým nasazením na hospodářském zabezpečení rodiny, a z nejrůznějších důvodů nesvěřily své děti nájemnému personálu. Mateřství se pro ně stalo „celodenním“ zaměstnáním a svůj mateřský instinkt doplňovaly vzděláním. Celodenní nasazení však nebylo vnímáno jako práce, ale jako samozřejmý výraz mateřské lásky.¹⁷⁹

Variantu matky sedmibolestné vytvořil mariánský kult už v 11. století. Bolest jako atribut ženství je dána už dospíváním, prostor jí dává těhotenství a porod, který v 19. století nepřestal být rizikovou záležitostí. Bolest matek nebyla omezena jen na bolest těla: stále byla platná vysoká kojenecká úmrtnost.¹⁸⁰

Třetí a poslední variantou mateřství je matka chápaná, vzdělaná, přátelská, jejíž mateřství je založeno na schopnosti vcítit se do psychiky dítěte. V 19. století se příliš často nevyskytuje. Byla spíše literární fikcí, nicméně se zdá, že průkopnicí tohoto modelu byla Božena Němcová. Její výchovné postoje odpovídají spíše úzu 20. století, nikoli dobovým představám. Liberální výchova, respektování individuality dítěte, se v rodinách středních či dolních středních vrstev nepěstovala. Na druhé straně chápe Němcová své mateřství jako jistou oběť, ví, že bez dětí by byla mnohem svobodnější.¹⁸¹

Porovná-li se norma s prameny, jež vypovídají o skutečných postojích matek, je zřejmé, že praxe za teorií poněkud pokulhávala. Dochované ženské deníky z 19. století jsou na informace o autentickém prožívání mateřství poměrně skoupé. Pokud některé deníky matek sledují vývoj dítěte, jsou v nich úvahy týkající se povahových rysů potomka, jeho pokroků i „zlobení“, zachycena změna malého dítěte ve školáka, úzkost z onemocnění dítěte, informace o jeho oblečení, stravě i volném čase. Tento pramen lze například nalézt u spisovatelky Sofie Podlipské.¹⁸²

Nemoci byly v 19. století součástí každodenního života a často se k nim zaujímal fatalistický postoj. Mezi nejčastěji zmiňované nemoci patřily horečka, zimnice, psotník, neštovice, křeče, slabost a cholera. Kromě nemocí byly časté i úrazy spojené s porody a manipulací se zemědělskými nástroji či dobyt看em.¹⁸³

Reakce na novorozence byla určena jeho pohlavím – porodit syna znamenalo dát světu muže, člověka, dědice, později občana a voliče. Dcera vždy znamenala větší starost, zejména v oblasti

¹⁷⁸ LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 251-254. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁷⁹ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 126-131. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 182. ISBN 80-204-0720-0.

věna. Věno bylo starostí pro všechny sociální vrstvy, od středověku po emancipaci ve 20. století. Na stranu druhou měla dcera k matce blíží, mohly tedy spolu sdílet strasti a radosti. Dívka pak rovněž znamenala výpomoc v domácnosti, případně zastoupení matky, byla-li nemocná.¹⁸⁴

Kojenec se zavinul do povijanu a uložil se do kolébky, která je doložena už jako součást gotického nábytku. Kolébky se dědily, váží se k nim pohádky a pranostiky a rovněž byly odrazem finanční možnosti a společenského postavení. Nebyla-li kolébka, mohla se využít zavěšená plachta přivázaná ke stropu. Ve druhé polovině 19. století však lékaři protestovali proti houpání v kolébce – prý škodlivé dětskému mozku. Hojnými se tedy začaly stávat postýlky, případně proutěné koše na kolečkách, které se nacházely vedle matčina lůžka a byly chráněny před ostrým světlem, průvanem a hlukem.¹⁸⁵

Povijan se používal ještě hluboko do 20. století, poněvadž v myslích lidí stále přetrvávala víra, že dítě zabalené v povijanu bude mít pevné a zesílené končetiny. Lékaři hodnotili tento postoj za nesmyslný a upozorňovali na problém zamezení volného dýchání. Kojencům se dávala plenka, jež se vyráběla ze savé měkké látky a od druhé poloviny 19. století se ovijela voskovým plátnem či kaučukem. Koncem století se začaly vyrábět speciální plenkové kalhotky. Od 70. let patřily k novorozenecké výbavě pleny, plenové kalhotky, košilky, kabátky a čepičky, chovací šátečky.¹⁸⁶ Dětské oblečení rozlišovalo pohlaví dítěte kolem třetího až čtvrtého, maximálně pátého roku života. Do té doby nosila obě pohlaví sukénku. Teprve od 70. let 19. století se začala utvářet specifika dětského oděvu dle věkových kategorií a událostí jakým bylo například první svaté přijímání.¹⁸⁷

K dětskému světu patří bezprostředně hračky. Ty se v 19. století vyráběly výhradně podomácku, případně se daly koupit na jarmarku. Jednalo se o koníky, husary, panenky, vozíky, drobné housle a trdla, což byl kus dřeva bez končetin.¹⁸⁸

Po dětství následoval stav panenský. Ratajová rozlišila dvojí model panenský – teologický a měšťanský. Teologický kladl důraz na pannu jako neposkvrněnou dívku zasvěcenou Bohu, jednalo se o stav věčný. Oproti tomu stál model měšťanský, jenž na panenství nahlížel jako na přechodné období mezi pannou a manželkou-hospodyní. V tomto případě hrál panenský stav roli přípravy na další životní roli. Ideál panenství a zbožnost mladých dívek byla výhradně v ruce kněží, kteří se pokoušeli působit na vhodnou výchovu mladých panen. S tím jdou ruku v ruce charakteristiky, kterými měly oplývat. Jednou takovou klíčovou charakteristikou je „sedm panenských P,“ mezi něž patří: pokora, pobožnost, počestnost, pracovitost, přívětivost, pěknost, peněžitost. U mladých mužů to bylo „desatero S pro muže:“ svědomitost, střídmost, spravedlnost, statečnost, snášenlivost, službovolnost, starostlivost, skromnost, svatost, stálost. Obě představy o charakteristikách správné dívky a správného muže se nachází v časopise *Alžběta*. Kromě toho se dívkám doporučovala četba životopisů svatých panen, například Anežka, Barbora a Kateřina. Pro chlapce a muže existovalo v 19. století velmi málo katolických

¹⁸⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 69-75. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁸⁵ LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Fénix, sv. 16. Praha: Paseka, 2006, s. 102-130. ISBN 80-7185-647-9.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 202-235.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

modlitebních a výchovných knih.¹⁸⁹ Zbožná dívka představovala naplnění očekávané role jemné, citlivé a poddajné osoby, která se ve světě řídí svými pocity, zároveň se ale nenechá svést „z cesty.“ Víra rovněž představovala oporu v životních situacích.¹⁹⁰ Panenství se vymezovalo ukončením školní docházky, nebo domácího vyučování, provázela jej změna oblečení, první svaté přijímání, biřmování, odchod do služby a ve vyšších vrstvách obyvatel první deník. Tomu odpovídal dvanáctý až třináctý rok života dítěte. Na přelomu 19. a 20. století se začalo používat označení puberta, která zejména u chlapců získala nárok na nevyrovnanost, první milostná vzplanutí, náklonnost k romantismu a rebelantství. U dívčího dospívání šlo o záležitost fyzickou. Tento mezník taktéž představoval prostor pro vzdělávání. Chlapec klasicky pokračoval ve vzdělávání buď ve škole, nebo v učení. Dívce se předávaly znalosti a dovednosti odpovídající jejímu pohlaví – tedy takové, jež využila jako dobrá manželka a hospodyně, pokorná a pobožná křesťanka. Ve vyšších vrstvách společnosti byla kromě typických „ženských“ dovedností dívka vedena ke zvládnutí literárních předmětů a umění. Mohla navštěvovat klášterní školu, která představovala druhý stupeň školy, nebo absolvovala cestu do zahraničí (penzionát). V nižších společenských vrstvách mohla absolvovat 2-4 roky v učení – přípouštěla se práce s látkami.¹⁹¹

Po manželství obvykle nastal stav vdovský. Sepsáním sňatkové smlouvy dostala vdova přístup ke společnému majetku, případně byl tento aspekt přítomen v závěti. Vdova se po smrti manžela musela rozhodnout, zda se uchýlí k řízení rodinného hospodářství, či odejde na výměnek. Tato otázka byla aktuální zejména u žen ve věku 35-50 let. Mladší totiž dávaly přednost sňatku, čímž předávaly starost o hospodářství novému manželovi. Délka vdovského stavu závisela na průměrné délce života, která se od druhé poloviny 18. století prodlužovala. To znamenalo, že kolem padesátého a ještě šedesátého života mohli žít manželé spolu. Nicméně i tak bylo ovdovělých víc žen, než mužů. Stav vdovský sebou přinášel nemalá úskalí. Týkalo se to především ekonomické zranitelnosti. Jestliže nepocházel vdovec či vdova z vyšší vrstvy, hrozila nemajetnému žebrota, případně starobinec nebo špitál. Kromě ekonomického aspektu byla přítomna i osamělost stáří. Na stranu druhou se součástí stáří stával dohled nad vnoučaty a předávání zkušeností a moudrosti mladší generaci. Kdo mohl, věnoval se literární tvorbě, psal dopisy, deníky a cestoval.¹⁹²

Ženy, které se neprovdaly tak učinily buď ze své vůle, nebo z různých důvodů jim nebylo přáno. Někdy v tom sehrála roli válka, jindy tělesné postižení, nebo příliš chudý stav. V takových případech šla dívka buď do kláštera, nebo se obětovala rodičům a sourozencům a vypomáhala v domácnosti: šila, vařila, uklízela a hlídala děti. Pokud byla rodina chudá, nebo nebyla žádná, musela se přičinit placenou prací – zejména jako služka, kojná a chůva, nádenice, prostitutka, později dělnice. Dámy z vyšších poměrů se mohly orientovat na filantropickou činnost, například Klementina Hanušová založila a zprovoznila v roce 1892 spolek Dámský kruh, který měl posloužit osamělým ženám. Platilo se měsíčně 16-35 zlatých dle pokoje (pokoj samostatný, pro dvě až čtyři osoby), pořádaly se koncerty a výstavy. Zvláštní stav neprovdaných žen

¹⁸⁹ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 85-94. ISBN 978-80-7395-487-1

¹⁹⁰ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 200-203. ISBN 978-80-7395-511-3.

¹⁹¹ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 75-96. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹⁹² Tamtéž, s. 134-163.

představovaly učitelky, pro něž platil celibát, který byl zrušen až roku 1919. Jestliže se učitelka rozhodla provdat, nemohla se k výkonu povolání vrátit.¹⁹³

1.6 Rodina

Rodina je společenská instituce a malá sociální skupina jedinců, z nichž dva jsou spjati manželstvím – muž a žena – a další spojuje pokrevní příbuzenství. Je produktem historického vývoje společnosti a konkrétně v 19. století se zakládala na tzv. „teorii oddělených sfér,“ kdy na straně jedné stojí výdělečně činný muž, jenž zajišťuje rodinný příjem a na straně opačné žena v domácnosti, jež má na starost veškerý úklid, výchovu dětí a navíc se od ní očekává, že se postará o nemocné a staré členy rodiny.¹⁹⁴ V předindustriální době představovala rodina základní hospodářskou jednotku a to napříč všemi sociálními společenskými vrstvami. Zároveň fungovala jako sociální síť pro své členy, přičemž na jedné straně byli rodiče, kteří zajišťovali budoucnost svých dětí a na straně druhé děti, jež se zase na oplátku postaraly o nemocné a staré rodiče. Fungování a formy této sociální sítě se pak lišily podle majetku, sociálního postavení a socio-profesního zaměření dané rodiny. Rovněž se v ní členové nacházeli v hierarchickém uspořádání s předem danými úkoly a očekáváními. V praxi to znamenalo, že hlavou rodiny byl muž a ostatní členové domácnosti mu byli podřízeni. Otec předával své zkušenosti a znalosti synům, matka zase dcerám. Starší děti se staraly o mladší a pomáhaly v domácnosti a hospodářství.¹⁹⁵

Lze rozlišit rodinu úplnou a neúplnou, kdy při neúplné rodině chybí jeden z rodičů, někdy je za neúplnou rodinu považována i taková, ve které nejsou děti. Jedním z nejběžnějších typů rodiny, která se od industriální doby uchytila ve společnosti, je rodina nukleární, v níž spolu žije manžel, manželka a jejich nesezdané děti.¹⁹⁶ Kromě toho lze rozlišit typ západoevropské a východoevropské rodiny dle Johna Hajnala. Nízká sňatečnost s vyšším průměrným věkem novomanželů a vyšší mírou těch, kdo nikdy neuzavřeli sňatek je typická charakteristika západoevropského modelu (České země; vyšší věk u žen než 24 let a u mužů vyšší než 26 let). Oproti tomu stojí vysoká sňatečnost a nízký věk při vstupu do manželství (nižší věk u žen než 22 let a u mužů nižší než 24 let).¹⁹⁷

V rámci rodiny lze vysledovat několik základních funkcí, které tato instituce plnila, případně měla plnit: reprodukční, sociálně-výchovná, emocionální a ekonomická.

Na prvním místě je funkce reprodukční. Ta měla zajistit nový přírůstek, jenž by v případě chlapce převzal majetek, dostalo se mu vhodného vzdělání, vykonával adekvátní profesi a založil si rodinu novou, případně pokračoval v královské dynastii. U dívek šlo především o pomocnou sílu v rámci domácnosti a po provdání přivést na svět další pokračovatele lidského rodu. Pokud byl pár neplodný, často se to považovalo za trest, neštěstí, prokletí, a také jako důvod k rozvodu, či zapuzení manželky. Žena se pokoušela přivolat plodnost praktikami jako

¹⁹³ Tamtéž, s. 163-169.

¹⁹⁴ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 157-169. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁹⁵ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 171-172. ISBN 978-80-7395-511-3.

¹⁹⁶ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 157-164. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁹⁷ LIVI BACCI, Massimo a Tomáš TATRANSKÝ. *Populace v evropské historii*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 126-127. ISBN 80-7106-495-5.

bylinky, modlitby a zařikávání, později přistoupila k „racionální“ léčbě kvalifikovaných lékařů. K adopci dětí docházelo výhradně z příbuzenstva, kdy osiřelé děti představovaly levnou pracovní sílu. Teprve po narození prvního dítěte se z manželského páru stala rodina. Pohlavní styk byl jistým způsobem regulován – mluvíme o regulaci církvi v rámci církevních svátků a v době půstu. Nejvíce dětí se rodilo od dubna do července, března, srpna a září byly měsíce zdrženlivé.¹⁹⁸

Sociálně-výchovná funkce představovala, a stále představuje, v první řadě socializaci dítěte. To znamená, že si dítě získává nejprve společenské návyky, respektive ustálené normy a vzory chování, které se liší genderem, věkem a sociálním statutem konkrétního jedince. Cílenou výchovou a především kontaktem se svým okolím si dítě osvojuje strategie jednání, způsob vnímání a myšlení, které byly v daném prostředí považované za závazné.¹⁹⁹ Výchova dívek a chlapců odpovídala jejich genderovým rolím. Dívky ve městech a na venkově pomáhaly matkám v péči o domácnost, čímž si osvojovaly ruční práce, základy péče o kuchyni a hospodářská zvířata. V případě řemeslnického prostředí měly i blízko k osvojení si některých dovedností, které se týkaly řemesla. Oproti tomu chlapec byl veden k profesní dráze, což opět v případě řemeslníků znamenalo si osvojit potřebné znalosti a praktické dovednosti v konkrétním řemesle.²⁰⁰ Za druhé se jednalo o vzdělávání, které postupně převzaly vzdělávací a výchovné instituce, tedy školy. Do té doby byly vzdělání a výchova běžnou součástí každé rodiny, přičemž se odlišovaly opět v rámci sociálních vrstev a ekonomického zázemí rodin. Například ve šlechtických rodinách bylo vzdělání tradičně zakotveno. Podobně i u řemeslnických rodin, kde rodiče běžně pečovali o gramotnost svých dětí. Oproti tomu na venkově, v rodině sedláka nebo chudého nádeníka, nebylo vzdělání dlouho pozitivně přijímáno. Dítě se učilo praktickým dovednostem, které mu později zaručily životní existenci. Primárně tedy nešlo o vzdělávání ve smyslu získávání si intelektuálních vědomostí.²⁰¹

Funkce emocionální byla dlouhodobě podřadnou záležitostí. V rodině se emoce nedávaly příliš najevo, a to jak ve vztahu manžel-manželka, tak ve vztahu rodič-dítě, případně i mezi dětmi navzájem. Mezi mužem a ženou se kladl důraz na sounáležitost a spolupráci. Sňatek, nebo spíše rodina, představoval v tomto duchu racionální kalkul. Teprve později začal být kladen důraz na sňatek z lásky. Pedagogické spisy a doporučení v osvícenském duchu na konci 18. století a v průběhu 19. století doporučovaly rodičům fyzický kontakt se svými dětmi, tyto rady však byly obecně přijaty až v moderní době. Mazlení s dětmi bylo považováno za špatné a nežádoucí, takové dítě bylo prý příliš zhýčkané, případně se s dítětem mazlilo jen za odměnu.²⁰²

Z pohledu ekonomické funkce zajišťovala rodina hmotné zázemí pro své členy. Dobová představa přisoudila ekonomickou činnost výhradně mužům. Tento model sice neplatil bez

¹⁹⁸ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 157-164. ISBN 978-80-246-1683-4.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020, s. 111-117. ISBN 978-80-7465-461-9.

²⁰¹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 172-177. ISBN 978-80-7395-511-3.

²⁰² LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 164-169. ISBN 978-80-246-1683-4.

výjimky, ale pracující ženy byly ve společnosti viděny nerady. Některé ženy přispívaly do rodinného rozpočtu, stále se však pohybovaly v mezích prací příslušných jejich genderu.²⁰³

V rámci rodiny měli manželé vůči sobě vymezeny povinnosti – viz. kapitola o Přejímových rituálech. Jistě existovali muži a ženy, kteří těmto požadavkům dostáli, nicméně jsou dochované výpovědi, jež dokládají jinou praxi. Nejtypičtější bylo výbušné a hrubé chování manžela či alkoholismus.²⁰⁴ Tyto hodnoty nebyly součástí svátosti manželství, jak o nich hovoří kněží. Hodnota manželství se lidem připomínala již od dob školní docházky, v rámci kázání a snoubeneckých zkoušek. Po uzavření sňatku se kněz soustředil na zpověď manžela a manželky, zasahoval v případě nesváru. Měl pečovat o jejich rodinu jako celek, vypomáhat s výchovou dětí a vztahu mezi mužem a ženou. Církev sice alkoholismus a týrání odsuzovala, na stranu druhou paradoxně radila ženám, aby se s manželem nehádaly a dál udržovaly chod domácnosti.²⁰⁵

Jestliže se žena rozhodla, že nebude déle takové jednání trpět, přišla se vyzpovídat. V takovém případě duchovní představoval osobu, která naslouchala a snažila se daný konflikt v manželství vyřešit. Nejprve duchovní vyzpovídal ženu, poté se optal na soužití páru okolí a následně vyzpovídal muže. Kněz si byl vědom toho, že na případných domácích nesvárech mají podíl oba manželé, na stranu druhou jim radil zachovati se podle rozdílu pohlaví. Mužům domlouval, aby již nikdy víc své manželky nebili, ať dostojí svého manželského slibu, ať se polepší. U žen bylo nejčastější radou, aby o vlastnostech muže nehovořila a nestěžovala si na ně sousedkám a známým, a čím byl její muž vznětlivý, tím by ona měla být mírnější.²⁰⁶

Možnost zrušení společného bydlení, rozvod od stolu a lože přinesl Josefský patent roku 1783. Oba manželé museli s rozvodem souhlasit, následně se celá věc oznámila vrchnosti a přiložilo se písemné osvědčení duchovního, který se je pokoušel usmířit. Totéž platilo i v případě smíšeného manželství. Na území českých zemí existoval od roku 1855 rozvod dvoustupňový: rozvod od stolu a lože a rozluka. Při rozvodu od stolu a lože mohli bydlet odděleně, odpadla povinnost sexuálního styku, ale nemohli uzavřít sňatek nový. Dekret *Tametsi* stanovoval rozvod doživotní, nebo jen na určitou stanovenou dobu. Teprve osoby rozloučené se mohli znovu oženit a provdat. V roce 1880 se zaznamenalo 2957 osob rozvedených a rozloučených.²⁰⁷

1.6.1 Sňatkový trh

V každé společnosti existuje sociální prostor, v němž dochází ke vzájemnému setkávání, zvažování a vytříďování párů, které potenciálně vedou k manželství. Tento prostor se nazývá sňatkový trh. Každý člen společnosti, který má zájem o sňatek, si tímto prostorem projde, někdy i víckrát v životě – při ovdovění, či rozvodu v moderním slova smyslu.²⁰⁸

V 19. století se spolu lidé setkávali na bálech, promenádách, tanečních hodinách, při sportu, předměstských poutích a posvíceních, na vesnicích se chodilo k muzice. Někdy rodiče využili

²⁰³ Tamtéž, s. 157-164.

²⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 96-126. ISBN 978-80-7106-988-1.

²⁰⁵ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012, s. 179-186. ISBN 978-80-7395-487-1

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Každodennost manželství: 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 33-34. ISBN 978-80-88030-11-9.

²⁰⁸ MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 100. ISBN 80-85850-75-3.

služeb dohazovačů. Nicméně nebylo nezbytné, aby se seznámili před sňatkem. Manželství se zakládalo převážně na rozumu, stále byly v platnosti zájmy ekonomické, rodové a sociální. Maximálně na nižších sférách společnosti se do popředí mohl dostat cit či erotická přitažlivost.²⁰⁹

Při volbě partnera se v 19. století stále dodržovala zásada sociální rovnosti, což v praxi znamenal svazek mezi partnery pocházejícími ze stejné společenské třídy. Došlo-li k prolomení sociálních bariér, v zásadě si muž vybíral dívku bohatou či pocházející z vyšší společenské vrstvy. Poněvadž stále platilo, že žena přebírá status muže, některé dívky zůstaly raději neprovdané, než aby společensky poklesly. S tím se lze setkat zejména u rodin šlechtických a měšťanských. Problémem ve šlechtickém prostředí pak byla ztráta práva na fideikomis, což se týkalo prvorozených synů, za předpokladu, že si vybrali dívku z nižší společenské vrstvy. Nicméně takových nerovných sňatků přibývalo, neboť se postupně začal klást důraz na lásku mezi oběma partnery. Důležitý byl také stálý mužův příjem, což byl někdy běh na dlouhou trať. Občas se tedy stávalo, že mezi dvořením a svatbou uběhlo několik let. Dalším kritériem byl charakter jako svědomitost, cílevědomost, pracovitost a šetrnost a morálka, čili zachovalost. Nad erotickou minulostí muže se mnohdy přimhouřilo oko, u dívek tento aspekt neplatil. V takovém případě se měl kněz snažit dotyčného přimět buď ke svazku s dotyčnou, nebo ji alespoň řádně zaopatřit. Ne vždy se to dařilo a ne vždy nebyly dívky v době svatby pannami, jak dokládají matriky. Obvykle se lidé brali v hranici jedné vsi, města nebo jedné farnosti, případně regionu (výjimkou byla aristokracie). První krok ke dvoření a nabídce sňatku dělal muž (případně se rodiče obou partnerů již dopředu domluvili), žena byla z podobných jednání vyloučena.²¹⁰

1.6.2 Role matky při výchově dětí

Za výchovu dcery v rodině byla na prvním místě zodpovědná matka. Edukace dcer byla brána jako matčina přirozená povinnost, stejně jako povinnost z hlediska její genderové role, kdy matka zodpovídala za mravní a dovednostní formaci svých dcer. Pokud došlo k dceřinému úpadku, což bylo dáváno do souvislosti s poklesem morálky, byla na vinně právě ona. Matka také byla modelem, jenž její dcery přijímaly a následovaly. Dobové konvence 19. století požadovaly, aby se starala o domácnost, hospodářství, zdraví a pohodu všech členů rodiny, o harmonické vztahy v rámci rodiny a domácnosti a výchovu dítek, a to buď sama, nebo za pomoci chůvy a služky. Důležité také bylo, aby dcery byly vedeny k poslušnosti, pečlivosti, pracovitosti, respektu a pokoře vůči mužské autoritě.²¹¹

Tento dobový požadavek se napříč sociálními vrstvami příliš nelišil. V majetných vrstvách obyvatelstva mohla mít k dispozici děvečky, služky, chůvy, kojné, guvernanky a kuchařky, byla však za ně zodpovědná. V nižších sociálních vrstvách se kromě na chodu domácnosti podílela i na hospodářství svého muže. Starší dcery jí pak vypomáhaly v domácnosti, čímž si získávaly praktické a potřebné dovednosti, hlídaly mladší sourozence, staraly se o nemocné členy rodiny nebo pracovaly na poli. Za chod na faře zase byla zodpovědná farní hospodyně, která mohla mít na starost dívku příbuznou daného faráře. Kromě svých vlastních dcer

²⁰⁹ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 113-116. ISBN 978-80-7106-988-1.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 179-183. ISBN 978-80-7395-511-3.

zodpovídala žena obecně za jakoukoli dívčí či ženskou přítomnost v domácnosti, např. dívka na vychování z jiné rodiny, nebo již zmíněné služky a pomocnice.²¹²

Ženina edukační role a genderová role v rámci rodiny by se dala shrnout takto:

„Všeobecným ideálem byla zbožná a pečlivá manželka a hospodyně, která měla být oporou svému manželovi tím, že mu vytvářela příjemné zázemí. Svým chováním měla být vzorem svému okolí a také svým dcerám.“²¹³

Role matky při výchově dětí byla zdůrazňována i ve druhé polovině 19. století, kde se navíc očekávalo, že bude pečovat i o jejich čistotu, stravu a zdraví. Rovněž měla být matka přiměřeně vzdělaná, mít dostatečný rozhled a vytvořit prostor pro kooperaci se školou. Během 19. století, pod vlivem osvěcenských pedagogů a dalších odborníků, byla kritizována absence přímého výchovného působení v horních vrstvách společnosti.²¹⁴

1.6.3 Role otce při výchově dětí

Otec byl garantem hmotného zabezpečení ve všech společenských vrstvách. To, že přinášel domů peníze, mělo celkový vliv na fungování domácnosti. Pro svou manželku, děti a ostatní členy domácnosti představoval hlavní autoritu, morální autoritu a měl garantovat rozumovou výchovu svých dětí, především synů. Měl jim předat vědomosti z veřejného prostředí, schopnosti praktické, v případě intelektuálních středních vrstev společnosti je měl vést k intelektuálním činnostem, jakým bylo třeba čtení, a o knihách s nimi rozmlouvat. Například Josef Alois Franze se rozhodl přeložit druhý díl *Příběhů Robinsona mladšího* J. H. Campeho, načež do činnosti zapojil své děti:²¹⁵

„Z němčiny jsem ji na svých starých kolenách, jak mně lze bylo v svůj přirozený jazyk napsal a synům svým, Ferdinandovi, Vilémovi a Karlovi, pak dceři Jakobíně a Antoníně přepsat vešel. Zimním časem z nás každý jménu připsanou řeč jsme čítávali po pořádku, a v tom zvláštní vyrazení jsme nabývali, že netoliko my k mnohým ctnostem jsme se nabádali, ale že i čítáním naším dobré sousedy moje pecinovské k těm samým jsme uvádívali.“²¹⁶

Také je měl vést k úctě k dalším autoritám (farář, vrchnost, škola). Především pozitivní vztah ke škole se stal obsahem mnoha pedagogických spisů v 19. století. Obecně tedy platilo, že otec zosobňoval hmotné jistoty, které se projevovaly i v edukaci dětí, kdy si skrze financování mohla rodina dovolit například vyučení v řemesle nebo studium na vyšší škole.²¹⁷

Zájem o vzdělání svých dětí byl u otců individuální. Řada z nich se o výchovu a vzdělání dětí aktivně zajímala, někdy se i na ní podílela. Například starší bratr Aloise Vojtěcha Šembery, Josef si našel čas, aby učil děti literárním předmětům a sledoval jejich pokroky a studijní výsledky, a to i u svých dcer. I přesto se ve výchově angažovala převážně žena, poněvadž muž z důvodu finančního zabezpečování nemohl trávit s dětmi tolik času jako manželka. Jinde zase byla výchova primárně doménou manželky a manžel do tohoto procesu nezasahoval, případně

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž, s. 184-187.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Tamtéž.

chápal svou roli jen a pouze jako vybudování ekonomického zázemí.²¹⁸ V některých případech však nedosahoval ani této role (propadl alkoholu, hrál hazardní hry).

Zájem o gramotnost dcer byla zachována ve vyšších a středních vrstvách společnosti, což patřilo k jejich tradičnímu vzoru chování (aristokrat, řemeslník, úředník, měšťan, zástupce svobodných profesí). Například Matěj Havlíček psal dopisy své dceři Johaně, která byla na vychování v německé rodině a aktivně se tak zajímal o průběh jejího vzdělávání. Dalším příkladem byl pražský měšťan a obchodník Eustach Rott. Dcery bral na procházky po Praze a pěstoval v nich a podporoval zájem o četbu. Přesto prvním literárním pokusům dcery Johany (Karoliny Světlé) bránil z důvodu dobových společenských konvencí.²¹⁹

1.7 Vzdělávání mimo rodinu

Vedle soukromé domácí výuky existovala možnost získat si potřebné vědomosti skrz kavalírské cesty (aristokracie), vandr a handl (typické pro řemeslnické rodiny) a ve vzdělávacích institucích. Poslední možnosti však nevyužívali všichni, vzdělanost v 19. století byla distinktivním znakem středních a horních vrstev společnosti.²²⁰ Teprve až s nástupem moderní doby se gramotnost stala samozřejmostí. Z dlouhodobého hlediska potřeba všeobecného vzdělávání pro všechny narážela na odpor v dolních vrstvách obyvatel, kteří považovali povinnou školní docházku za zbytečnou.

V roce 1775 vyšel v platnost tereziánský *Schulpatent* vypracovaný Ignácem Felbigerem, který tak částečně legalizoval alfabetizační úsilí zákonem. Školní povinnost platila pro všechny děti od šesti do dvanácti let. Tento patent se rovněž projevil v centralizaci státního systému elementárního školství, centralizaci učiva, učebnic a učitelské kvalifikaci.²²¹ S určitými obměnami platil do roku 1805, kdy bylo vydáno *Politické zřízení škol německých*, jež vrátilo základní školství pod dohled církve a výuku na nich omezilo na čtení, psaní, náboženství a počty podle *Methodenbuch*. Školy hlavní a normální měly program bohatší.²²² Felbigerova metoda (*Methodenbuch*) zaváděla písmenkový a tabulkový způsob výuky, což v praxi znamenalo, že učitel z učebnic sestavoval tabulky, ze kterých se děti učily nazpaměť celé věty. Kladl se důraz na pravidelné opakování probrané látky a učivo se probíralo od známého k neznámému, od jednoduchého ke složitějšímu. Školní rok se dělil na zimní a letní semestr, začínal 1. listopadu a končil v září před svatým Václavem. Hlavní prázdniny nebyly jednotné, na venkově se totiž řídily podle zemědělského roku (žně, senoseče).²²³ Skutečným převratem ve školství se stala až *Hasnerova reforma* z roku 1869. Platila od následujícího roku a kromě univerzitního školství zahrnovala všechna školní zařízení, tedy od mateřských až po střední školy. Ze školní povinnosti se stala povinná školní docházka, která byla nyní vymahatelná a byla prodloužena o dva roky, zavedla dva typy elementárních škol, tedy obecnou a měšťanskou školu, zkvalitnila přípravu učitelů, iniciovala emancipaci od církve, neznala rozdíly mezi

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

²²¹ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 80-93. ISBN 978-80-271-1292-0.

²²² LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

²²³ ČORNEJOVÁ, Ivana; KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana; KOUROVÁ, Pavlína; KRATOCHVÍL, Petr et al., NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny země Koruny české*. Praha: Paseka, 2020, s. 155-156. ISBN 978-80-7432-985-2.

dívkami a chlapci a školní osnovy byly jednotné.²²⁴ Novela z roku 1883 zavedla do stávajícího školství určité změny: školy obecné měly pět tříd, na něž navazovaly školy měšťanské jako trojtřídní, dále školy měšťanské měly poskytovat vyšší vzdělání než na škole obecné, případně mohly poskytnout „*předběžné vzdělání pro ústavy učitelské*“, měly směřovat k průběžné přípravě v oblasti hospodářské a živnostenské, revidovala učební obsah²²⁵ a zavedla zpátky možnosti využití úlev pro chudinu a děti nádeníků a docházku ustanovila do dvanácti let. Všechny úlevy byly vyřešeny až v zákoníku z roku 1922.²²⁶

1.7.1 Jednotlivá školství

Předškolní výchova se nejprve zaměřovala na sirotky a děti z nejchudších společenských vrstev, jejichž rodiče z jakýchkoli důvodů nemohli dostát dobovému konstruktivnímu rodičovství. Prvním dětským „útlukem“ v rakouské říši byla „*Zahrada andělíčků*“ založena v roce 1828 v uherském Budíně hraběnkou Theresou Brunswick-Korompe. Útulky nesměly přijímat děti starší pěti let a financoval se z dobročinných příspěvků. Opatrovny pro dítky pak začaly vznikat i v Praze roku 1835 a dva roky poté vznikla opatrovna v Hradci Králové. Vychovatelé byli převážně muži a kopíroval se vyučovací plán elementárních škol. Tento způsob výchovy byl vyloučen ministerským výnosem z roku 1872. V roce 1888 se v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Dolních Rakousích nacházelo dohromady 172 českých opatroven, vedle několika německých. Konkrétně v Praze se jich nacházelo osmnáct a na prahu první světové války jich bylo 23. Později se na místo dětských útulků zavedl a vžil název mateřské školy.²²⁷

Docházka do elementární školy se stala samozřejmostí až ve druhé polovině 19. století. Větší úspěšnost školní docházky ztěžovaly obavy ze špatného dětského kolektivu, či nedůvěra ve kvalifikaci učitelů. Stále tedy byla upřednostňována výuka soukromá. Také příslušníci v dolních sociálních vrstvách společnosti nebyli nijak nadšeni zasláním svých ratolestí do školy, poněvadž jim brala pracovní sílu (narušovala životní i denní rytmus), byla pro ně cizorodým prvkem (sami rodiče si školou neprošli) a celkovou účast na vzdělávání považovali za zbytečnou. Navíc škola dětem z této vrstvy nemohla garantovat gramotnost doživotní. Mnohé děti po absolvování školní docházky opětovně zapomněly číst a psát. Císař Josef II. se pokusil sankcionovat nedbalé rodiče, kteří své děti záměrně do školy neposílaly, ale příliš nepochodil. Teprve v době předbřeznové došlo k nárůstu docházejících dětí do školy a v roce 1834 se již vzdělávalo 93 % dětí.²²⁸ Do elementárního vzdělávání se řadí školy triviální, trojtřídní hlavní a normální. Školy triviální byly dle místa farní, nebo filiální a poskytovaly dětem jen to nejnütnější, čili náboženství, základy čtení, psaní, počítání, nauka o písemnostech a věcech kolem sebe. Na školách hlavních se vedle literárních předmětů věnovali latině, měřičství, dějepisu, slohu, zeměpisu, stavitelství, přírodopisu, kreslení, fakturaci a dalším předmětům. Škola hlavní sloužila i jako příprava na pokračování ve vzdělávání. Trojtřídní školy hlavní pak byly ještě rozšířeny o dvouleté čtvrté třídy. Tyto třídy byly pouze chlapecké a v učebním plánu byla zakotvena geometrie, zeměpis rakouského státu, stereometrie, mechanika a fyzika. Od roku 1869 se elementární školství realizovalo na školách obecných a měšťanských. Obecně tyto

²²⁴ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 80-93. ISBN 978-80-271-1292-0.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

²²⁷ Tamtéž.

²²⁸ Tamtéž.

typy škol fungovaly jako školy smíšené, koedukované.²²⁹ Další výklad triviálních škol profesnímu vzdělávání spočíval v připojení tzv. „opakovacího vyučování.“ Jednalo se o vzdělávání dospívající mládeže odrostlé nejnižší úrovni škol. Dvě vyučovací hodiny týdně se vztahovaly na mládež starší dvanácti let, která ukončila předepsanou šestiletou školní docházku. Spočívaly v náboženských cvičeních, opakování čtení, psaní a počítání. Využívaly se texty o dějinách náboženství, mravech, vedení domácnosti a hospodaření. Mezi roky 1829-1850 navštěvovalo tyto školy na území Čech dohromady 203 527 žáků, z toho 92 220 dívek a 105 307 chlapců.²³⁰

Schulpatentem z roku 1775 došlo k reorganizaci středního školství. Gymnázia byla tehdy pětitřídní: tři gramatikální a dvě humanitní, v nichž se učilo reáliím, matematice, dějepisu, latině a němčině. Byla podřízena státnímu dozoru a nekončila maturitou, proto nemohli absolventi pokračovat dál na univerzity. V případě že chtěli na univerzitu, museli absolvovat dvouleté filozofické studium – běžné bylo při piaristických gymnáziích, například v Českých Budějovicích, Litomyšli a Plzni. Od roku 1802 gymnázií přibývalo. *Politickým zřízením škol německých* z roku 1805 se z pětitřídních gymnázií staly šestitřídní: čtyři gramatikální a dvě humanitní třídy. Přibýly přírodní vědy a nejdůležitějším jazykem byla latina, která se vyučovala 18 hodin týdně. Školní reformou z roku 1848-49 se připojilo filozofické učení, takže nyní se již jednalo o osmitřídní gymnázia. Princip dvou-stupňovitosti byl zachován: v nižších třídách se probírala látka elementárně a propedeuticky, ve vyšších vědecky a pragmaticky. K povinným předmětům jako latina, řečtina, dějepis, zeměpis, matematika, přírodní vědy a fyzika přibyla psychologie a logika a taktéž předměty nepovinné, například zpěv, kreslení, tělocvik či moderní jazyky.²³¹

Dalším typem střední školy byla škola vyšší, tzv. „reálka,“ která měla být zřizována v zemských městech jako škola pro vyšší průmysl, obchod a hospodářství od roku 1805.²³² První reálka však vznikla už v roce 1770 ve Vídni a jednalo se o šestiletku. Důraz byl kladen na praktické vzdělání, dnes bychom řekli střední odborné vzdělání. Jednalo se o školy zemědělsko-lesnické a obchodní a průmyslové, kde se absolventi připravovali pro studium na vysokém učení technickém. Ministerský výnos z roku 1851 jim určil status odborných škol, ale bez maturity. Vlivem *Hasnerovy reformy* se jim navrátil status středních škol se všeobecným vzděláním končícím maturitou. Přibýla jedna třída a školní osnova se zaměřovala na matematiku, přírodní vědy a moderní jazyky. V 60. letech se nově objevily pokračovací kurzy, kde měla probíhat výuka všeobecná a odborná. Rovněž vznikly školy průmyslové, jejichž nárůst pokračoval v 70. letech. Spektrum těchto škol se rozšiřovalo od tkalcovských a dřevařských až po školy keramické, zámečnické, strojnické a orientované na výrobu hraček a hudebních nástrojů. Po roce 1881 existovaly tři typy škol odborných: úplné školy průmyslové, neúplné školy průmyslové a školy pokračovací.²³³ Pro školní rok 1852-1853 na celém území habsburské monarchie existovalo 120 nesamostatných reálek, devět samostatných nižších a patnáct

²²⁹ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 80-93. ISBN 978-80-271-1292-0.

²³⁰ KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020, s. 119-120. ISBN 978-80-7465-461-9.

²³¹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

²³² DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 98-99. ISBN 978-80-271-1292-0.

²³³ Tamtéž, s. 99-100.

vyšších. Veškeré žactvo se mohlo pohybovat kolem čísla 20 000. K roku 1867 fungovalo 37 vyšších a osmnáct nižších reálků. Vedle Prahy se nacházely například v Liberci, Kutné Hoře, Litoměřicích, Litomyšli, Plzni, Pardubicích a Písku.²³⁴ Vývoj středního školství byl završen *Marchetovou reformou* z roku 1908, jež zavedla nový typ středního školství, a to vyšší reálné gymnázium a reformní reálné gymnázium. Zde se vyučovala latina až do páté třídy, v nižších třídách se jelo podle vzoru osnov stávajících reálků.²³⁵

Konkrétně ve Vysokém Mýtě od roku 1856 fungovala trojtřídní nižší reálka, která roku 1860 měla 180 žáků. O 12 let později místo ní byla postavena trojtřídní škola chlapecká a dívčí.²³⁶ První třídní klasické gymnázium bylo ve městě otevřeno roku 1879 a v letech následujících vzniklo gymnázium a obecná škola.²³⁷

1.7.2 Edukace dívek ve školách

První náznaky vzniku dívčích škol lze dát ve spojitost se *Všeobecným řádem školním* z roku 1774, jímž mohly být zřizovány dívčí školy – ale jen tam, kde to dovolovaly finance. Dívky se měly učit nejen literárním předmětům, ale především dovednostem typickým pro jejich gender, tzv. „industriální práce,“ respektive schopnosti ke zvládnutí domácího managementu. Z rozvrhu dívčího oddělení pražské normální školy v roce 1788 vyplývá následující: ruční práce (12-17 hodin týdně), čtení (2-5 hodin týdně), psaní (3-4 hodiny týdně), počty (2-3 hodiny týdně) a náboženství (3 hodiny týdně).²³⁸ První hlavní dívčí škola byla zřízena v roce 1784 v Praze. Do roku 1900 se v Čechách nacházelo na 40 škol dívčích, povětšinou triviálky (Praha, Kutná Hora, Plzeň, Bělá, Mladá Boleslav, Jičín, Vysoké Mýto, Německý Brod, Domažlice, Klatovy, České Budějovice, Rychnov nad Kněžnou).²³⁹

Ze začátku bylo dívkám umožněno splnit si školní docházku pouze na nižších stupních vzdělání (smíšené elementární školství), střední školy jim byly zpřístupněny až od konce 60. let 19. století. Dívky se na elementárních školách učily témuž, co chlapi: náboženství, jazyky, počty, přírodověda, zeměvěda, dějepis, psaní, nauka o geometrických podobách, zpěv, tělocvik, mluvnice, písemnosti, přírodopis, měřičství, počítání, vedení knih, kreslení od ruky a krasopis. Kromě těchto předmětů měly však navíc ruční práce a nauku o domácím hospodářství. Úprava učiva z roku 1874 snížila časovou dotaci v některých předmětech, například v rámci kreslení a v nauce o geometrických formách, či v zeměpisu a dějepisu, a doplnila učební plán o industriální výuku. Novela z roku 1883 umožňovala pro školy měšťanské sestavit specifickou učební osnovu, zvláště pro dívky a chlapce.²⁴⁰

²³⁴ KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020, s. 183-385. ISBN 978-80-7465-461-9.

²³⁵ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

²³⁶ Tamtéž, s. 29.

²³⁷ Tamtéž, s. 31.

²³⁸ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 9. ISBN 80-7277-241-4.

²³⁹ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 80-93. ISBN 978-80-271-1292-0; BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 9. ISBN 80-7277-241-4.

²⁴⁰ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 80-93. ISBN 978-80-271-1292-0.

Za vyšší školství se považují ty školy, které poskytovaly vzdělávání nad rámec povinné školní docházky: gymnázia, reálky a odborné školy. Tyto instituce však byly primárně určeny chlapcům. První požadavek na vyšší úroveň vzdělání dívek vzešel z kontextu nutnosti vzdělanější matky, hospodyně a manželky, což se dávalo do souvislosti s ženou jako vychovatelkou budoucího národa. Teprve v 60. a 70. letech, kdy se Rakousko dostalo do válečného stavu, se otázka vyššího vzdělávání dívek začala orientovat na praktickou stránku, tedy potřebu žen se samostatně uživit. Tento proces odstartoval ženskou emancipaci v rámci školství a byl završen na konci 19. století přípuštěním žen na univerzitu.²⁴¹

Napříč všemi školními institucemi se prolínal koncept ženského přirozeného poslání. V praxi to znamenalo, že dívky a ženy byly vedeny k naplnění své genderové role, tedy jako hospodyně. Tyto tzv. „domácí ctnosti“ nalezneme již ve 30. a 40. letech u spisovatelky Magdaleny Dobromily Rettigové. Jejím ideálem byla dívka, kterou připravovala na roli matky a hospodyně, což bylo propojeno s praktickou výukou, kterou dále doplnila o činnost kulturní a výchovu k vlastenectví.²⁴² Kromě Rettigové existovalo velké množství představitelů mužského pokolení, kteří si stěžovali na nedostatečnou přípravu mladých dívek na poli domácím. Tím, že by se zkvalitnilo teoretické a praktické vzdělání v oblasti průpravy na roli matky, manželky a hospodyně, profitovala by z toho celá rodina a domácí hospodářství. Takové školy a kurzy se koncentrovaly do velkých středisek, jako byla Vídeň, Praha, či Brno, poněvadž zde byla vyšší míra poptávky a zároveň byla zajištěna lepší možnost organizačního, finančního a prostorového zajištění. Pro jejich zřízení se vyslovoval například olomoucký učitel Johann Schober. Součástí výuky měl být mateřský jazyk, zeměpis, dějepis, přírodopis, fyzika, chemie, počty, ženské práce, kreslení, zpěv a případně francouzština.²⁴³ V 80. letech začaly být zřizovány školy hospodyňské, které rovněž naplňovaly dobovou představu o rolích ženy. Tyto školy a kurzy se soustředily na venkovské obyvatelstvo. Na Moravě a v Kroměříži vznikla roku 1883 a rok poté v Prostějově. Spolek Domácnost' roku 1885 založila českou školu kuchařskou, přičemž cílem bylo vyučit dívky v kurzech vaření. Po absolvování těchto kurzů – v Praze probíhala výuka nejdéle tři měsíce – získaly dívky vysvědčení, které jim mohlo pomoci vykonávat povolání profesionální kuchařky. Ve druhé polovině 19. století se kladl důraz na výchovu v národním kontextu, kdy se umělecký aspekt propojil s ženskou ruční prací (vyšívání národních motivů, celkové vybavení domácnosti mělo podtrhnout příslušnost k českému národu).²⁴⁴ V Praze se už od roku 1837 konaly první naučné přednášky, přičemž se jednalo o první vlastenecké salony s ženskou účastí. Roku 1843 se tyto přednášky přesunuly do Budče, poněvadž byt Fričových přestával prostorově vyhovovat.²⁴⁵ Kromě škol hospodyňských navrhovala například M. Procházková zřízení tzv. „evičné domácnosti.“ Měla stát při školách měšťanských a hlavním cílem bylo poskytnout dívkám ve věku od patnácti do šestnácti let

²⁴¹ Tamtéž, s. 94.

²⁴² BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 16. ISBN 80-7277-241-4.

²⁴³ KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020, s. 308-311. ISBN 978-80-7465-461-9.

²⁴⁴ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 95-97. ISBN 978-80-271-1292-0.

²⁴⁵ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 11-12. ISBN 80-7277-241-4.

teoretické a praktické hospodyňské vzdělání. Součástí kurzu mělo také být vychovatelství, účetnictví a zdravotní péče.²⁴⁶

Hlavním důvodem pro profesní uplatnění dívek a žen ve veřejné sféře byly příčiny ekonomické a demografické, jež pramenily z prusko-rakouské války. Podle zprávy Ženského výrobního spolku českého pro rok 1871 bylo v Čechách o 204 336 méně mužů než žen, čímž se významně snížila možnost k sňatku a tím pádem pro některé nemožnost dostat ženskému poslání jakožto vzorná manželka, matka a hospodyně. Tento aspekt se projevil i v otázce hmotného zabezpečení, které primárně zajišťoval muž.²⁴⁷ Právě dívky, které se neprovdaly a vdovy, představovaly pro rodinu, z níž vzešly, finanční zátěž. Z toho důvodu se začalo formovat odborné školství, které se dívkám a ženám snažilo nabídnout možnost profesního uplatnění.²⁴⁸

Formování dívčího odborného školství lze sledovat ve dvou směrech: jednak školy zřizovány ze soukromé iniciativy a školy zřizovány státem.

Do první kategorie se řadí školy dívčí pokračovací. Tyto školy byly nejčastěji organizovány ve směru obchodně-průmyslovém. První škola průmyslová pokračovací vznikla v Praze na náklady spolku sv. Ludmily roku 1865. Jejím cílem bylo vzděláním připravit chudé ženy, dívky a vdovy na samostatnou výdělečnou činnost. Výuka byla rozdělena na dopolední a odpolední, přičemž dopoledne se dívky věnovaly studiu literárních předmětů a odpoledne šití a kreslení. Po roce se dívky a ženy rozdělily do oboru šicího, umělecko-průmyslového a účetnického. Spolek se snažil dívkám a ženám, které tuto školu absolvovaly, zajistit i obživu, mnohdy však narážely na mužský odpor, a to především v oblasti účetnictví.²⁴⁹

Delšího trvání měly školy založené Ženským výrobním spolkem českým. V prvním roce bylo otevřeno pět odborů: obchodní, kreslicí, jazykový, ručních ženských prací a škola průpravní. Z těchto odborů pak postupně vznikly samostatné školy či oddělení. Škola obchodní umožňovala průpravu v profesi obchodník, vedle klasických předmětů jako jazyk český a německý se dívky účastnily výuky v kupeckém počítání, ve vedení knih, směnkářství, krasopisu a nauce o zboží. Škola průmyslová se zaměřovala na kreslení, později i rytectví a ženské ruční práce. Předměty v oddělení kreslířském se zaměřovaly na krajinářství, ornamentiku, architekturu, kreslení figurální a kresbu zvířat a nauku o perspektivě. Nejnavštěvovanější bylo oddělení ženských ručních prací, kde se dívky zaměřovaly na praktické dovednosti pro výrobu každodenních potřeb v rámci domácnosti (povlaky, prostěradla, stolní prádlo, spodky, zástěry, sukně atd.). Ve školách průpravních si dívky doplňovaly všeobecné vzdělání z předmětů vyučovaných na školách obecních a měšťanských. Poslední stálou nabídku představovala škola jazyků, kde se vyučovalo jazyku ruskému, anglickému, francouzskému a německému. Později došlo k vypuštění anglického jazyka a rozšířila se výuka francouzštiny a němčiny. Od roku 1874 byl ještě přidán kurz ošetřovatelský, kde si dívky prošly předměty chirurgickým ošetřením, zdravotní péčí a tělovědou. Po splnění závěrečných zkoušek mohly nastoupit jako pomocnice v ordinacích.²⁵⁰

²⁴⁶ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 95-97. ISBN 978-80-271-1292-0.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 102.

²⁴⁸ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 24-26. ISBN 80-7277-241-4.

²⁴⁹ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 103-104. ISBN 978-80-271-1292-0.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 105-108.

Státní podoba pokračovacích škol, respektive kurzů pro dívky se objevila až po roce 1869. Tyto školy (kurzy) měly vznikat při školách měšťanských a jejich realizace byla ponechána zemským úřadům. I přesto, že bylo dívčí pokračovací vzdělávání legislativně zakotveno, k většímu úspěchu rozšíření tohoto typu školství nedošlo. Nejčastěji byly zřizovány pokračovací kurzy ženských ručních prací: Vinohrady, Hradec Králové, Lysá nad Labem, Chrudim, Pardubice, Plzeň a Jičín.²⁵¹

Ojedinelým profesním zaměřením bylo babictví, respektive vzdělávání porodních bab. Ženy od 21 let mohly absolvovat kurzy o základech zacházení s těhotnými ženami, šestinedělkami, novorozenaty a o průběhu porodu. Tyto školy se zřizovaly při univerzitách, například v Olomouci a Praze.²⁵²

Kromě ve výše uvedených profesích a kurzech se mohly ženy vzdělávat i jako učitelky. Mezi první učitelskou přípravu patřily tři měsíční kurzy, které se zřizovaly při školách normálních a to kolem roku 1775. Vydaná reforma z roku 1805 stanovila podmínky pro přípravy učitelských kandidátů zvláště pro školy triviální (kurz tři měsíční při škole hlavní) a hlavní (kurz šesti měsíční při škole normální). Navíc museli absolvovat jednoroční praxi a zkoušku způsobilosti. Učební obsah pro přípravu učitele kopíroval učební plán elementárních škol. Po roce 1819 byly zřízeny preparandy při některých školách hlavních a normálních.²⁵³ Teprve po roce 1869 došlo k zřízení plnohodnotných čtyřletých ústavů pro učitelský stav. Po tomto roce mohly ženy vyučovat na školách dívčích, nižších smíšených i chlapeckých. Pro české prostředí je významný ústav Budeč v Praze, zřízen K. S. Amerlingem roku 1839. Ve svých představách plánoval vytvořit širokou instituci, která by zajišťovala učitelský ústav, vyšší ženskou školu, průmyslové školy, prodejny, ústav pro slabomyslné a hudební ústav. Ústav však trval jen do roku 1848, kdy byl kvůli nedostatku peněz prodán.²⁵⁴

Další dívčí ústav založila například Antonie Reisová, známá pod pseudonymem Bohuslava Rajská – otevřela jej roku 1843 ve Vodičkově ulici v Praze. Roku 1844 navštěvovalo ústav patnáct žaček. Tím však veřejná činnost Rajské končí, neboť se roku 1845 provdala za Františka Ladislava Čelakovského. Dívčí ústav převzala Eleonora Jonáková. Kromě zmíněné Bohuslavy Rajské existovalo několik dalších žen, které se pokoušely věnovat čistě své profesi, nicméně ještě do druhé poloviny 19. století se udržoval trend, kdy placené povolání ženy končí ve chvíli jejího sňatku.²⁵⁵

K prvotním vyšším dívčím školám patřila škola v Písku (otevřena roku 1861, vzor pro příští vyšší dívčí školy české), městská vyšší dívčí škola v Praze (otevřena roku 1863, trojtřídní, pro dívky z vyšších vrstev), Ženský výrobní spolek český a brněnský spolek Vesna. Kolem roku 1900 byla většinová část těchto škol reorganizována na lyceum. K významnějším pokusům o vyšší dívčí školství došlo až ve druhé polovině 19. století, kdy se stalo zásadní založení prvního českého gymnázia Minerva. Gymnázium Minerva bylo otevřeno roku 1890 z neúnavné činnosti Elišky Krásnohorské. Zprvu bylo organizováno jako vyšší klasické gymnázium, jemuž musela předcházet dvouletá příprava, především v oblasti klasických jazyků, kdy si dívky z měšťanských škol měly doplnit vzdělání. V letech 1902-1903 byl ústav přeorganizován na

²⁵¹ Tamtéž, s. 110-112.

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Tamtéž, s. 117-127.

²⁵⁴ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005, s. 13-33. ISBN 80-7277-241-4.

²⁵⁵ Tamtéž.

osmileté gymnázium a od roku 1910 bylo přeměněno na reálné gymnázium typu A. Počet těchto škol začal narůstat, přibylo například gymnázium vinohradské řeholní a reformní dívčí akademie na Moravě.²⁵⁶

Od roku 1874 mohly ženy navštěvovat univerzity jen jako privatistky a teprve od roku 1897 jako řádné studentky. Od roku 1901 jsou doloženy první absolventky českých univerzit: Marie Zdeňka Baborová a Marie Fabiánová. První univerzitou, kde mohly studovat, byla fakulta filozofická, kolem roku 1900 následovala lékařská (Anna Honzáková) a farmaceutická a teprve v roce 1920 fakulta právnická (Anděla Kozáková-Jírová).²⁵⁷

1.7.3 Výuka slohu

Cílem slohového vyučování bylo naučit děti lépe chápat text a samostatně ho vytvářet. Psaním dopisů a jakýchkoli dalších textů si měly osvojit dovednost využitelnou v budoucím životě, případně mohly získat průpravu pro svůj duševní a intelektuální rozvoj. Výuka slohu byla možná pouze u starších dětí, které si již dříve osvojily mechanickou schopnost psát a absolvovaly hodiny zaměřené na zvládnutí dobového pravopisného úzu. Sloh se vyučoval ve vyšších třídách a konkrétně na hlavních školách probíhal v němčině. Žáci triviálních škol se měli zabývat alespoň opisováním souvislých textů.²⁵⁸

Tereziánský školský řád kodifikoval rozsah slohových cvičení na elementárních školách a Felbigerova *Methodenbuch* definovala jeho obsah, postupy a metody výuky. Felbiger doporučoval jako nezbytný předstupeň slohového cvičení zlepšení ústního vyjadřování. Za vhodné prostředky se považoval poslech, pozorování a napodobování osob, které se umějí vytříbeně vyjadřovat.²⁵⁹

Dalším krokem pro potřebu výuky na jednotlivých typech škol bylo vydávání učebnic. První vyšla publikace *Anleitung zur Schreibart in Briefen und einigen andern Aufsätzen zum Gebrauche für Schüler der deutschen Schulen in den k. k. Erblanden*, jež spatřila světlo světa v roce 1775 ve Vídni. Kromě teoretického návodu pro učitele jak vést slohová cvičení, obsahovala vzory různých typů dopisů a jednacích písemností. Pro potřeby výuky na elementárních školách s českou výukou byly vydávány rovněž české učebnice. První publikací tohoto typu se stala učebnice *Krátké uvedení k vyhotovení psaní a jiných písemností, kteréž v obecnství uměti zhotoviti velmi užitečné jest, pro žáky českých vlastenských škol*. Vydal ji piarista Oldřich Klička roku 1815. Jedná se o překlad německé publikace *Anleitung zur schriftlichen Aufsätzen über Gegenstände des bürgerlichen Lebens für Stadt- und Landschullehrer und für Schüler der Haupt- und Normalhauptschulen*, která začala být používána jako závazná učebnice slohu po roce 1805. Překladem německého originálu byla i publikace vydaná v roce 1830 Františkem Krtkem. Ta byla určena spíše pro výuku na venkově.²⁶⁰

²⁵⁶ DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020, s. 127-134. ISBN 978-80-271-1292-0.

²⁵⁷ ČORNEJOVÁ, Ivana; KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana; KOUROVÁ, Pavlína; KRATOCHVÍL, Petr et al., NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2020, s. 265-267. ISBN 978-80-7432-985-2.

²⁵⁸ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 8 (2011), s. 151-162.

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Tamtéž.

Kromě překladů z němčiny vznikla i první původní česká učebnice, kterou vydal učitel v Chrastí u Chrudimi Jan Nepomuk Filčík roku 1831 pod názvem *Pisemnosti pro nejoutlejší mládež českou a moravskou*. Publikace obsahuje množství vzorů různých druhů písemností a autor se v úvodu obrací přímo na žáky, jimž vysvětluje význam schopnosti korespondovat, respektive napsat různé typy písemností. Na rozdíl od dvou předchozích děl, tedy Klička a Krtek, neobsahuje všeobecné poučení o slohu, vnější úpravě a formálních náležitostech dopisu.²⁶¹

Aby děti mohly samy vytvářet i velmi jednoduchý text, musely si nejprve zlepšit vyjadřovací schopnosti a rozvinout paměť. Podrobný návod, jak měl postupovat učitel, který chtěl své žáky naučit psát dopis, uvádí například Klička. Doporučuje, aby se žákům podrobně vysvětlil obsah a záměr psaní, poté se jim měl text přečíst a ukázat, pisatel měl vysvětlit, jak formuloval myšlenky a vystavěl text, a posléze se nechal jeden z žáků, aby ještě jednou přečetl celý text. Nakonec měly všechny děti dopis opsat. Tento postup se měl opakovat několikrát s různými dopisy, aby děti získaly dostatečnou zručnost v psaní a zároveň si důkladně osvojily strukturu vytvářeného textu. Texty měly být zpočátku velmi jednoduché, později složitější.²⁶²

Před vydáním Kličkovy publikace se můžeme s návodem ke psaní dopisů setkat v publikaci z roku 1795 od Prokopa Šedivého. Rozděluje dokumenty na majetkoprávní, právní a jiná jednání. Obsahuje vzory, které jsou uvedeny stručným čtyřstránkovým textem, v němž je vysvětleno k čemu dopis slouží a jak má vypadat po formální stránce (oslovení, titul).²⁶³

Učebnice zpravidla rozlišovaly „*Briefstyl*“, čili soukromou korespondenci, a „*Geschäftsstyl*“, kam spadaly všechny oficiálnější typy písemností a korespondence: kšaft, darovací list, vysvědčení, dlužní úpis, plná moc, účetní a hospodářské spisy, žádosti a jiné druhy dopisů adresované úřadům.²⁶⁴

Další se brala v potaz volba formátu papíru, která demonstrovala sociální rozdíly mezi pisatelem a adresátem. Klička shrnul pravidla pro formální úpravu: dopisy osobám stejného a nižšího sociálního statutu se měly psát na přeložený půlarch, zatímco listy příslušníkům vyšších vrstev na celý arch a měly být vloženy do obálky. Důležité rovněž bylo, aby se děti naučily správnému zapečetění a nadepsání dopisu. Adresa měla respektovat sociální rozdíly mezi pisatelem a adresátem a měla být napsána čitelně a jednoznačně. Nezbytnou součástí učebnic byla všeobecně užívaná titulatura obsahující církevní a světské tituly, která žákům sloužila jako návod k vhodnému oslovení adresáta. V souladu s tím, co udávají i epistolární příručky určené pro širší veřejnost, doporučuje Kličkova publikace začínat dopisy určené farářům: „Velebný, dvojíctihodný, důstojný Pane.“ Dostatečně zdvořilé mělo být oslovení v textu („Vaší Velebnosti“), podpis („ochotnovolný“) a adresa („Velebnému, dvojíctihodnému, důstojnému Pánu N. N, Faráři v N.“). Dopisy biskupům měly začínat „Nejdůstojnější, vysoce urozený, milostivý Pane,“ v textu se na něho měl pisatel obracet s oslovením „Vaše biskupská milost,“ eventuelně „Vaše Excellence.“ I u světských titulů byl výraz „excellence“ používán jen u osob z nejvyšších míst společenského žebříčku. Pro ně doporučuje Klička užívat oslovení „Vysoce

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Tamtéž.

²⁶³ NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016, s. 186. ISBN 978-80-7395-956-2.

²⁶⁴ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*. *Theatrum historiae* / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 8 (2011), s. 151-162.

urozený hrabě, milostivý Pane“ a v textu „Vaše hraběcí milosti.“ Jako adekvátní podpis doporučuje „nejponížejší služebník.“²⁶⁵

Specifické tituly existovaly pro příslušníky nižší šlechty a pro osoby, jejichž společenská prestiž byla dána postem, jenž zastávaly, tedy pro profesory, úředníky, členy městských rad, krajských a zemských úřadů a další. Pro příslušníky kruhů, z nichž pocházeli žáci se doporučovalo užívat úvodní oslovení „Mnoho vážený Pane,“ eventuelně „Milý Pane Mistře.“ Pokud byl adresátem dopisu člověk, který patřil v rámci řemeslnických, respektive měšťanských vrstev k elitám, mělo oslovení znít „Vzácný Pane,“ nebo „Zvláště vážený Pane.“ Adekvátní podpis byl v tomto případě „K službám volný,“ u běžného adresáta z řad řemeslnických kruhů pouze „Volný.“ Jestliže byl dopis určen ženě, bylo nutné zvolit adekvátní označení, které vycházelo ze společenského postavení jejího muže.²⁶⁶

Dopisy dětí reflektovaly jejich každodennost: jde o různé formy poděkování za hmotnou podporu, výchovu a péči. Texty dále obsahují líčení různých událostí, s nimiž se děti mohly běžně setkat. Tyto texty jsou ve zmiňovaných publikacích zařazeny na začátku, neboť se jimi ve výuce začínalo. Teprve pokud žáci zvládli tyto obsahově jednodušší typy dopisů, začalo se s procvičováním náročnějších písemností, které byly poplatné budoucí dospělé praxi.²⁶⁷

Tento profesní budoucí aspekt se dívek netýkal, tudíž byly ve psaní slohu značně opomíjeny. Zejména ve výše zmíněných učebnicích se nenachází vzory psané ženami, i přesto, že ženy řemeslníků, měšťanů a aristokratů rovněž hojně psaly.²⁶⁸ Teprve v učebnici od profesora Vincenta Dominika Bíby v roce 1848 se nachází dvanáct žen ve vzorové korespondenci, a to čtyřikrát jako adresátka, třikrát jako odesílatelka a pětkrát oboustranná ženská korespondence. V 60. letech 19. století pak začaly být vydávány učebnice určené přímo dívčím školám. První učebnici slohu a psaní dopisů určenou speciálně pro potřeby výuky na dívčích školách vydal v roce 1863 písecký pedagog Vojtěch Lešetický. Obsahovala však pouze teorii, žádné vzory v ní nebyly. Jinak celkovým obsahem epistolárních příruček i učebnic slohu pro dívky a ženy se jevilo vymezení domácího prostoru, což znamenala reflexe domácnosti a hospodářství.²⁶⁹

Na dívčích elementárních školách nebyla výuce slohu věnována taková pozornost, jako na koedukovaných. Osnovy pražské normální školy závazné pro všechny hlavní školy počítaly v roce 1776 s dotací pěti hodin v nižším oddělení čtvrté třídy a čtyř hodin ve vyšším oddělení. Značný rozdíl mezi rozsahem slohového vyučování na dívčích a koedukovaných školách panoval ještě v 60. letech 19. století. Zatímco na dívčích školách se v první třídě sloh nevyučoval, ve druhé pouze jednu hodinu týdně a ve třetí pak tři hodiny, tak na smíšených školách byla dotace hodin pro první až čtvrtou třídu čtyři, tři a tři hodiny.²⁷⁰

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 92-99. ISBN 978-80-7395-511-3.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 92-99 a s. 117-121.

2. Analýza pramenného korpusu

2.1 Rodina Šemberových a Brychtových

Než přejdu k samotné analýze zvoleného ego-dokumentu, stručně nastíním rodinné vazby a osoby vystupující v korespondenci Františky Brychtové. Františka se narodila do řemeslnické rodiny Šemberových jako sedmé dítě z patnácti a později se provdala za mlynáře Vojtěcha Brychtu. Kromě ní se dospělosti dožili bratři páter Jan, páter František, Josef a Alois, s nimiž byla v kontaktu, zejména s Aloisem, v jehož osobním fondu se nachází její dopisy z let 1819-1859. Otec jí zemřel roku 1823 a místy na něho v korespondenci vzpomíná. Matka Dorota skonala roku 1835, což se v dopisech rovněž reflektuje. Kromě úmrtí „panímámy“ zažila smrt bratrů pátera Jana a pátera Františka, manžela Vojtěcha a několika vlastních dětí. Jmenovaní rodinní příslušníci vystupují v dopisech zprostředkovaně, přičemž Brychtová tlumočí jejich prosby, vyřizuje blahopřání a informuje bratra o rodinných událostech a konfliktech. Kromě informací týkajících se rodiny se zaměřuje i na informace o sousedech a dění ve Vysokém Mýtě.

Analýzu rodinných dopisů lze využít pro sestavení každodenního života pisatele, včetně dobových genderových rolí. Brychtovou jsem zkoumala v souvislosti s rolí sestry, švagrové, matky, hospodyně a vdovy.

Na příštích stranách jsou tyto genderové role popsány a z korespondence jsou k nim přiloženy vybrané ukázky. Začínám rolí sestry a švagrové, kde nastíním vztah ke čtyřem bratrům, zejména k Aloisovi, jeho manželce a dětem. Pokračuji k roli matky a hospodyně, kde se zabývám obecným tématem mateřství a dalšími přidruženými tématy jako kojení, edukace dětí a hledání vhodných partnerů pro potomky. S rolí hospodyně je spojeno udržování chodu domácnosti a vedení si zápisů o příjmech a výdajích. Jako poslední jsem představila roli vdovy a zároveň dodala informace jak k Brychtové, tak k událostem ve Vysokém Mýtě, ke kterým během jejího života došlo.

2.2 Sestra a švagrová

Díky dopisům Františky Brychtové lze načrtnout vztah k jejím čtyřem bratrům – páteru Janovi (*1784-†1857), páteru Františkovi (*1786-†1840), úředníku Josefovi (*1794-†1866) a profesoru vídeňské univerzity Aloisi Vojtěchu (*1807-†1882).²⁷¹ Na stranu druhou nelze tento vztah popsat zcela a detailně (kromě vztahu k Aloisi Vojtěchu), poněvadž se nedochovala korespondence, kterou si Františka vyměňovala se zbylými bratry.

Z dopisů zasílaných nejmladšímu bratru A. V. Šemberovi vyplývá, že k němu měla nejbliže. Oslovovala ho jako „nejmilejší bratře,“ „nejmilejší Lojzíčku,“ nebo „drahý bratře,“ vždy se těšila na jejich společné shledání a byla smutná, když musel odjet. Přála mu ke svátku sv. Aloise, k dosažení cílů, které si vytyčil a měla strach, když dlouho nepsal, onemocněl, nebo měla pocit, že se na ni hněvá. Vyjadřovala vděčnost, když jí, jejím dětem a členům rodiny poslal dárky či peníze (častým motivem dopisů je, že neví jak se mu odslouží), zároveň i jemu posílala peníze, prádlo a jídlo (nejoblíbenější měl sýry). Taktéž se k němu obracela o rady, prosila ho o zakoupení semen na zahradu a o vyřízení drobných služeb, jako pozdravy a vzkazy přátelům a příbuzným a občas si k němu postěžovala. Měla i velmi blízký vztah k jeho manželce a dětem. První tři přepisy se vztahují k osobě bratra – vinšování ke svátku, pocit smutku, když oznámil,

²⁷¹ LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 65. ISBN 978-80-7395-935-7.

že nepřijede na prázdniny a radost ze psaní dopisů, což je vyjádřeno obratem „pero musí pro potěšení skřípat“ – a tři ukázky vykreslují vztah ke švagrové, kterou označuje jako „nejmilejší sestru“ a jejím dětem Zdence a Vratislavovi:

[...] ktwimu Swatku tí wšechno dobrí winšujem z upřimního srdce abí ti Pan Buch dal zdrawí a ktomu bichme ti winšowalí dibis mohl wo štlupniček wejš [...].²⁷²

[...] Tak nam ti wagace jako nic uteklí, na kterí se tešime celej rok, dost sem wod tebe šla smutně diž sem tě wiprowodila, ale co platní diž to jinak bejt nemuže [...].²⁷³

[...] ja sem arcí smutně četla twí loučení z wagacema [...] co je to platní diž to jinak nemuže bejt, musime to pero pro potěšení skřípat [...].²⁷⁴

Ma nejmilejší Sestro ja jim winšuju wšechnu radost zdrawí a spokojenost, nadewšechno aby jim Pan Buch dal štasnej dočkat ška neb šku necht je to co chce, a co sí nejlepšihó winšujou, to jim wšechní ze srdce nejupřimnějšihó winšujem [...].²⁷⁵

[...] nejwic sem mněla na pamnětí Zdenku jeslí cestu newodstonala, tí zoubkí každí dite wodstuně [...].²⁷⁶

Radí tadí mame Wratislawa, jak se wšem libí tak tu muže bejt, je chwala Panu Bohu zdrawej weselej dobře wihlíží jist mu chutna každí rano spominame na Zdenku jak by jim to spolu chutnalo [...].²⁷⁷

Nejstarší bratr páter Jan měl podle všeho komplikovanou povahu a od svých sourozenců si udržoval jistý odstup. Netaktní chování a nedostatečná komunikace vůči okolí se zrcadlí nejen v analýze korespondence, kterou si mezi sebou zasílali bratři Šemberové.²⁷⁸ Přepisy níže se vztahují ke stížnostem, jež Františka k faráři Janovi měla, a to v oblasti nedostatečné komunikace a necitelnosti vůči ostatním rodinným příslušníkům:

[...] kam si spomene tam běží, to ma Pajmama snim wiražení [...] Pater dost knam často přide, ale to wiž jaka je snim řeč [...].²⁷⁹

[...] jak wona (matka) ma přetcí widaní, a Pater Jan je tak necitedlnej nitčim ji nejní napomocen jen jí tu děwečku wo Wanocich wiplatí [...] Werunce diž co potřebuje perně to přide diž mu říkam [...].²⁸⁰

Ten Pater Jan mně zlobí chce won jet do Prahí co tam bude platnej jako pří wšem dela huř než lib jako stim piwem mně připrawil wo 18f šajnu dal je ktomu připsat [...].²⁸¹

²⁷² Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 3. 1829.

²⁷³ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 17. 11. 1829.

²⁷⁴ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 4. 4. 1831.

²⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 3. 1841.

²⁷⁶ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 11. 1842.

²⁷⁷ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

²⁷⁸ ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

²⁷⁹ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 8. 3. 1833.

²⁸⁰ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 8. 12. 1834.

²⁸¹ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 10. 1841.

*[...] přes 6 let je w Mejtě a eště mně nedal ani krejcar na mejdlo a jakí pradlo ma že to nejni kwipraní [...].*²⁸²

Páter Jan skonal roku 1857. Brychtová v korespondenci nejprve dává vědět, že je Jan slabý a že „dostal do prsou vodu.“²⁸³ Později popisuje, kdy bude funus a jeho průběh. Zároveň píše, že ho při jeho nemoci často navštěvoval farář, který jej později zaopatřil. Podle jejích slov bylo přítomno sedm kněží, učitelé, rakev nesli myslivci a musela platit za světlo. Rovněž se zmiňuje, že jeho pořádnost zatím nerozpečetila.²⁸⁴ Právě tato událost reflektuje každodennost umírání a pohřbívání v 19. století, jak bylo nastíněno v kapitole o přechodových rituálech.

Ve zpracované korespondenci mezi bratry a v dopisech psaných Františkou Brychtovou se páter František jeví jako solidární člověk, který aktivně svým sourozencům a dalším členům rodiny pomáhal, živě se o ně zajímal a přes poměrně omezené příjmy je finančně podporoval.²⁸⁵ Neteřím Františce a Marii umožnil na nějaký čas pobyt ve farní domácnosti, svou sestru finančně podporoval, taktéž se zajímal o osudy jejích synů, zejména o Aloise.²⁸⁶ Měl i blízký vztah k farnímu personálu, především k farní hospodyně Anně Jetmarové. Místem je i zmínka o jeho koníčku – včelaření.²⁸⁷ Vyjádření „nemůžu nijak zapomenout na ztrátu přemilého bratra“ a „velká ztráta se nám stala na všečen způsob“ dokládá, že skonání bratra Františka ji velmi zarmoutilo:

*[...] to je dobrej P. bratr, upřimnej a starostliwej wo nas, jako by bil naš otec [...].*²⁸⁸

*[...] Pater František nam dal 15f školniho platu Alojzoi, mě takí poslal 2f stříbra [...].*²⁸⁹

*[...] ja nemůžu nijak zapomenout na stratu přemileho Bratra [...] welka strata se nam stala na všečen spusob že ho Buch wod nas wodloučil neb nas všechni milowal a čím dil tim lepší by se bil staral [...].*²⁹⁰

Páter František zemřel roku 1840, podle zprávy od Brychtové měl „velká játra a u srdce na způsob jako dva červíčky, a tu bolest mu působilo, ta játra mu krosmala žaloudek.“ K tomuto psaní si přiložil dopis i Alois Brychta, jenž strýčka informuje o dědictví po Františkovi, které bylo v poslední vůli odkázáno Brychtové. Ostatní bratři se rozhodli respektovat farářův kšaft, proto se Alois ptá, zdali tak učiní i A. V. Šembera. V navazujícím dopise Františka líčí, že je problém s uznáním kšaftu, poněvadž chyběl třetí svědek. Kromě toho se opět nabízí náhled do

²⁸² Tamtéž, inv. č. 1455-76: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 23. 4. 1857.

²⁸³ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 28. 4. 1857.

²⁸⁴ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 5. 1857.

²⁸⁵ ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

²⁸⁶ LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 65-78. ISBN 978-80-7395-935-7.

²⁸⁷ ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

²⁸⁸ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 5. 1831.

²⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 2. 1834.

²⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 1. 1841.

praxe pohřbívání. Františka nejprve pro pátera zařídila výrobu truhly, následoval samotný obřad, při němž pouze popisuje kolik bylo lidí a končí pohřební hostinou.²⁹¹

Podobně jako páter František a Alois Vojtěch se i Josef zapojoval do rodinné sítě. Brychtová jeho jméno zmiňuje v souvislosti s obdržáním dopisů, peněz a dárků (ořechy pro děti a obrazy, které si Alois Vojtěch vyžádal), s dětmi, na něž se těšila, že je uhlídá a jinými událostmi (v místě jeho pobytu vyhořelo několik stavení). V jednom dopisu Brychtová píše, že si Josef špatně vyložil její slova, když si myslel, že mu přeje být stálým mládencem. Patrně tím poukazovala na fakt, jak je manželství v souvislosti se starostí o děti obtížné a čím víc dětí je, tím je to složitější.²⁹² O jeho manželce se vyjadřovala jako o hodné ženě, současně Aloise nabádala, aby si na výběr vhodné ženy dal dobrý pozor.²⁹³ Když se Josef stěhoval do Žatce, píše o švagrově jako o té, která by chtěla „dělat ještě větší paní.“²⁹⁴ Švagrová si najmula chůvu a vlastní kuchařku si přivezla s sebou do Vysokého Mýta, když jela Brychtovou navštívit, což znamená, že mezi oběma ženami byl viditelný rozdílný sociální status.²⁹⁵ Pro dokreslení vztahu mezi Františkou a jejím bratrem Josefem jsem vybrala ukázky, v nichž Františka líčí, že obdržela od něho dopis a že by se ráda potěšila s jeho dětmi.

*[...] dostali sme taky od Jozefa psaní a píše že tí poslal těch 10f kteří tí připowěděl [...].*²⁹⁶

*[...] co ja často sí mislim dibich se z Jozefem a Paní Šwakrovou, i jejich ditkama mohla potěšit [...] a to sem eště jejich ditkí newiděla, jak bich se snima potěšila, třeba že jich mam doma dost [...].*²⁹⁷

2.3 Matka (1811-1833)

Brychtové se narodilo jedenáct dětí – František (*1811-†1811), Josef (*1813-†1813), Jan (*1814-†1845), Alois (*1816-†1863), Veronika (*1819-†1892), Františka (*1821), Vojtěch (*1824-†1880), Marie (*1826-†1868), Barbora (*1828-†1829), František (*1830-†1831), Josef (*1833-†1889) – a dospělosti se dožilo sedm.²⁹⁸

Zmínky o dětech, tedy o roli matky a prožívaného mateřství, se v korespondenci vyskytují v souvislosti s narozením, úmrtím, zdravím (respektive s nemocemi), kojením, vdáváním a ženěním, vandrem, handlem, školou a vojnou. V případě narození a úmrtí se zmiňuje pouze o dvou dětech, přičemž při úmrtí syna Františka je její psaní velmi emotivní. O kojení píše ve chvíli, kdy syn Josef odmítá pít z prsu a následně, když bratrova manželka má problém s kojením a Brychtová ke psaní přidává jak své vlastní zkušenosti a strasti, tak rady od

²⁹¹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10.-11. 12. 1840 a 19. 12. 1840.

²⁹² Tamtéž, inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 8. 12. 1834.

²⁹³ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 10. 1835.

²⁹⁴ Tamtéž, inv. č. 1336-62: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 27. 4. 1838.

²⁹⁵ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

²⁹⁶ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

²⁹⁷ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 17. 11. 1829.

²⁹⁸ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika narozených Vysoké Mýto 1798-1815, sign. 2284, fol. 365, 402 a 437; tamtéž, matrika narozených Vysoké Mýto 1816-1826, sign. 2285, fol. 28, 114, 214, 366 a 494; tamtéž, matrika narozených Vysoké Mýto 1827-1837, sign. 2286, fol. 66, 135 a 203; tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1809-1826, sign. 2299, fol. 49 a 68; tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1827-1854, sign. 2300, fol. 25, 63 a 296; tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1855-1868, sign. 2301, fol. 331; tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1869-1886, sign. 2740, fol. 295; tamtéž, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1886-1914, sign. 2741, fol. 84 a 235; tamtéž, matrika zemřelých Předhradí 1835-1870, sign. 280, fol. 214.

„selských žen mleček.“ O zdravotním stavu dětí se vyjadřuje s úzkostí a radostí, jakmile jim je lépe. Při výběru vhodných partnerů pro potomstvo byla role obou rodičů velmi důležitá. V korespondenci Brychtová vystupuje jako matka beroucí ohled na city potomků k vyhlédnutým partnerům. Role matky při výchově dětí se uplatňovala především při edukaci dcer, což lze spojit s pobytem dcer v Lanškrouně a u příbuzných a při zájmu o studijní pokroky, což se týkalo zejména chlapců. Jako matka měla i starost, aby některého z chlapců neodvedli na vojnu.

Na následujících stránkách jsou postupně předloženy ukázky z analyzované korespondence, jež se dotýkají role matky a mateřství v 19. století z pohledu Františky Brychtové.

Nejprve bratrovi podává zprávu o narození syna Františka (*1830-†1831) a Josefa (*1833). Podání informace odpovídá věcnému oznámení, než emotivní záležitosti:

*[...] že nas wo sina Františka přibilo a sem chwala Panu Bohu zdrawa 16 dní je starej [...].*²⁹⁹

*[...] sem Patera Jana prosila, aby tí psal že nas přibylo mame sina Jozefa [...].*³⁰⁰

O Josefovi později téhož roku píše, že se rád chová³⁰¹ a dále, že „pro její neštěstí nechtěl jí Jozífek pít, tak jí všechna horkost zůstala a musela mu dát kozu.“ Další věta objasňuje, že do pravého prsu dostala „růži.“³⁰² Úsloví „dát kozu“ znamenalo, že musela Josefa odstavit a mateřské mléko nahradit umělou výživou, respektive jiným typem mléka. V dané době lékaři doporučovali kozí nebo ředěné kravské, ve výjimečných případech se použilo oslí mléko.³⁰³ Růže mohla představovat infekční kožní onemocnění. V souvislosti s kojením je zřejmé, že Brychtovou trápilo, že nemůže sama kojit. Problémy s kojením a prsy nalézáme také v dopisu, který zaslala manželce bratra A. V. Šembery. Švagrová rovněž nemohla kojit a tak jí Brychtová radí, co jí poradily selské ženy mlečky, a zároveň vyjadřuje soucit nad bolavými prsy, poněvadž si podobnou zkušeností sama prošla:

*To mam welkou autrpnost že Paní Šwagrowa sama nekojí ja sem po nejprw takí tak mněla sprsama ale selskí žení mlečkí mně biliwtom napomocní jen holbovou flašku zwelkim hrdilkem a do ní teplí wodí a dat na bradawku a wona nabide a nic diteti nedat pit aby mnělo žizen a potom weme přetcí diž semně tuze prsa nalilí tak mně Baba přinesla takowí sklenění klapkí tí to mliko tahlí do sebe a to se wileje a jak ulehčí, to dostala z[?] wod mlika to sem všechno skusila, téd snad už bude zdrawa každou chwilí spominame jak bolestí sou prsa.*³⁰⁴

V tomto konkrétním psaní není uveden datum ani rok, ale po analýze korespondence lze předpokládat, že by se mohlo jednat o rok 1844, poněvadž v té době napsala dopis ze 13. dubna,³⁰⁵ v němž ze začátku píše, že je „žádstivá vědět, jestli je paní švagrová zdravá a zda [vynecháno] pije od své maminky.“ Problematika kojení se objevuje i v dopise, který

²⁹⁹ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 1830.

³⁰⁰ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁰¹ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 26. 7. 1833.

³⁰² Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 12. 1833.

³⁰³ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 169. ISBN 978-80-246-1683-4.

³⁰⁴ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 13. 4. 1844.

následoval 19. června 1844. Brychtová v něm opět sdílí vlastní zkušenosti, radí, co si má na prsa dát, aby zmírnila bolest a opět s ní v celé věci soucítí:

[...] najednou mimo nadání nas nawštiwila Pani Šwagrowa s Poličky a powida že Pani Šwagrowi se prs zbira [...] 19 Neděl mně to trwalo 3 krat se mně sebral naposledí mně dobře dáli z jahod trawnice listí, dawala sem pořad jednu mast bilou balzamowou do těch dir cupowaní s platna zabalení špuntki [...] a třed sou čerstwí tí se daj wokolo těch flastru po prsu často jiní, tak jak sou aby nebilí studení nic močení, neboha P Šwagrowa ja tu bolest sní cejtím [...].³⁰⁶

V případě úmrtí píše o Barboře a Františkovi, přičemž třetí ukázka se týká onemocnění Vojtěcha a Františka, který od Vojtěcha chytil psotník a zemřel. Ve čtvrtém přepisu Brychtová objasňuje, proč nemohla bratra přijet navštívit. V ukázkách je přítomen smutek a obava nad možnou ztrátou dalších dětí:

[...] já tí teprw třed musím oznamit naše Baruška nám umřela [...] 12tiho Máje Baruška umřela a ten den měla funus [...].³⁰⁷

[...] naš František měl funus tuhle středu to sme měli smutní Swatki jak žiwa sem je tak smutně newodbila Pan Buch dej aby nam nastal nákej Rok weselejší [...].³⁰⁸

[...] Wojtišek nam stonal tuze sme wonem pochibowalí we třech dnech bil zas zdrawej, wrch laksirowal a pořad spal ticho ale špatně wihlízel diž Wojtišek powstal zas se rozstonal František muj rozmilej a dobrej sinaček za dwa dní bil wodbitej takowej psotnik silnej dostal ze mu žadna pomoc nebila [...].³⁰⁹

[...] we Swatki se Marianka roznemohla na horkost jako Baruška [...] už mě neswědčí žadna radost ktera bí mě bila bejwala až do smrti mila skrz tu holku bich bila nemněla misl upokojenou [...].³¹⁰

V roce 1845 jí zemřel nejstarší syn Jan.³¹¹ O jeho smrti a pohřbu se v korespondenci nezmiňuje, patrně z důvodu neúplného zachování dopisů. V jednom psaní se však píše o „licitaci po nebožtíkovi Janovi.“³¹²

Uskutečněné sňatky se týkají Jana, Františky, Vojtěcha a Marie. Jan se oženil s Marií Dvoře(á)kovou, dcerou stavitelského mistra,³¹³ Vojtěch s Annou Hášovou, dcerou krupáře,³¹⁴ načež se v roce 1870 po smrti Anny oženil s Marií Zahradníkovou.³¹⁵ Josef si měl brát někoho ve Třebové.³¹⁶ Ke sňatku nedošlo – podle matričních údajů zemřel roku 1889 jako svobodný.³¹⁷

³⁰⁶ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 6. 1844.

³⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 5. 1829.

³⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 12. 1831.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 20. 6. 1829.

³¹¹ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1827-1854, sign. 2300, fol. 296.

³¹² Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 12. 1845.

³¹³ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1830-1847, sign. 2294, fol. 183.

³¹⁴ Tamtéž, matrika oddaných Vysoké Mýto 1848-1864, sign. 2295, fol. 74.

³¹⁵ Tamtéž, matrika oddaných Vysoké Mýto 1865-1891, sign. 2737, fol. 60.

³¹⁶ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 15. 1. 1858.

³¹⁷ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1886-1914, sign. 2741, fol. 84.

Veronika se měla vdávat za truhláře Králíka, ale ze svatby sešlo.³¹⁸ Pak je zmínka o možném sňatku v roce 1859.³¹⁹ Nakonec zůstala svobodná a jako „soukromnice“ roku 1892 umírá.³²⁰ Františka se provdala za mydláře Antonína Spěváka³²¹ (sňatek proběhl 19. 1. 1841)³²² a Marie za krupaře Františka Litterbacha³²³ (sňatek proběhl 25. 11. 1844).³²⁴

Při volbě partnera hrála důležitou roli jistá kritéria: příslušnost ke stejné sociální skupině, někdy profesní hledisko, zachovalost čili dobrá pověst a morálka, finanční příjem u muže a věno u ženy. Obvykle se lidé brali v hranici jedné vsi, města nebo jedné farnosti, případně regionu (výjimkou byla šlechta). První krok ke dvoření a nabídce sňatku dělal muž (případně se rodiče obou partnerů již dopředu domluvili), žena byla z podobných jednání vyloučena. Názor rodičů a poručníků zůstával ve volbě vhodného partnera rozhodující.³²⁵

Tutéž sňatkovou strategii lze spatřit i na případu dětí Brychtových. Sňatky proběhly mezi rodinami řemeslníků, tedy ve stejné sociální vrstvě. Matčin postoj k výběru partnerů se zdá být respektující. Vzhledem k tomu, že se však jedná o kusé informace, nelze z této dochované korespondence vytáhnout detailnější náležitosti týkající se domlouvání sňatků. Z dopisů jsem vybrala čtyři krátké ukázky, kde se reflektuje otázka možného svazku potomků. V první ukázce by se nejstarší Jan rád ucházel o Marii Dvoře(á)kovou, ve druhé se má Františka vdávat za Antonína Spěváka, ve třetí Brychtová reflektuje náklonnost Veroniky a Marie ke dvěma mladíkům a ve čtvrté ukázce svatba Veroniky a truhláře Králíka z neznámého důvodu neproběhla.

[...] Marianka P Dwořeka nejni doma na Welkonoc čekaj jí domu, tak si Johan myslí jesli by žadniho nemněla jiniho že by prubirowal woni prosit [...].³²⁶

[...] a mame wdawat Františku ma sí wzit nad fortanou Spjewaka Midlaře, ma jim hodit groš do trní (Janoj a Werunce), je dobrej hospodař a tuze dobrejch rodiču Otec mu umřel w choleře tak drží řemeslo při Matce dobre se wiučil ten rok diž mu otec umřel tak bil w Litomyšli chtěl študirowat Matka ho hned dala do učení a pořad dala řemeslo, holce se liby a nač mame čekat lepšihho každej nam řika abychme to nepustili ma wareční dum a dwa korce pole [...].³²⁷

Z ukázky popsané výše vyplývá, že Brychtová byla s výběrem partnera spokojena proto, že se jednalo o příslušníka stejné společenské třídy a zároveň, že působil jako pracovitý a relativně dobře majetkově zajištěný mladík (várečný dům – pivovarnictví a 2 korce pole).

³¹⁸ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 4. 1850.

³¹⁹ Tamtéž, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 3. 1859.

³²⁰ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1886-1914, sign. 2741, fol. 235.

³²¹ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 5. 1840.

³²² SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1830-1847, sign. 2294, fol. 120.

³²³ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 16. 11. 1844.

³²⁴ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1830-1847, sign. 2294, fol. 217.

³²⁵ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 113-116. ISBN 978-80-7106-988-1.

³²⁶ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³²⁷ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 5. 1840.

[...] Werunka ta ma ženichowe že jí tak welkou pomoc nemužem dat a do nejake nesnaze to je lepší do menšiho, ten bednař se jí nejlepsi líbí, Marianka snad wostane při swim Literbachoj [...].³²⁸

[...] tak silnej mraz a dlouho mrzlo že mně to už tak se dařilo jako Werunce weselost wo masopustě mněla si brat Kralika truhlaře najednou se to skacelo bud' Pan Buch pochwalen ani sem se wotom nezminila a bila sem rada že sem eště nepsala na Richenburg a tobje, že sem Paní Šwagrowou neštrapicirowala na weselost, událo nam to zle ledasco se koupilo diž to bilo asi we šterechedělich nejwic nas mrzej šatí herbabní tí sí neda šit [...].³²⁹

Ohledně doložení splněných trojích ohlášek (snoubenecká praxe) je použita matrika oddaných z Vysoké Mýta, v níž se ženil nejstarší syn Jan a Marií. Ohlášky následovaly týden za sebou: 5., 12. a 19., přičemž 20. listopadu proběhla svatba.³³⁰ Trojí ohlášky měly i Františka s Marií.³³¹ Dispens se udělil v případě Vojtěcha, který si prošel pouze jednou ohláškou.³³²

Následující ukázky jsou spjaty se zdobnělinami jmen, kterými Brychtová často oslovovala děti, což dokládá láskyplný vztah mezi matkou a jejím dítětem. Další čtyři prepisy se pojí s wojnou a strategiemi, jak uchránit syny před wojnou. Z druhého prepisu ještě vyplývá, že malý Vojtěch dostal nějakou hračku:

Mame radost že ste we zdrawi pirulku užili, a takí Marianka papala [...].³³³

[...] Wojtišek ma radost jak to strílí won nic nepolame a Marianka krmí slepice [...].³³⁴

[...] Lojziček ma mnoho učení mimo Swatku ani jednou nebil doma, dnes je tadí [...].³³⁵

[...] ja mam hroznou starost nad tim jeho zrustem (Alois), aby se nedostal na wojnu [...].³³⁶

[...] milej Bratře dočkala sem třed welkou starost 3krat posilali do Chrudimně Lekrutu po nejprw se musel Honda stawět na Rathaus šla sem prosit Pana Burgmistra do domu won mě řek že ho eště newiděl abychme ho jen poslalí, tak snim Wojtěch šel na Rathaus potom sem dostala do uší abych jiniho eště požadala na prozbu, tak Pan Burgmistr připowědel a nešel nikam [...] bilo přetci kolik Sousedskejch u wodvodu ale žadnej nebil wodwedenej eště to tak wzalí dobře [...].³³⁷

[...] tak bych tě hrozně prosila dibis po něm nechal Pana Mněštanostu prosit skrz Jana aby na nas tu žalost nedopustil aby musel na wojnu [...].³³⁸

³²⁸ Tamtéž, inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 27. 4. 1844.

³²⁹ Tamtéž, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 4. 1850.

³³⁰ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1830-1847, sign. 2294, fol. 183.

³³¹ Tamtéž, sign. 2294, fol. 120 a 217.

³³² Tamtéž, sign. 2295, fol. 74.

³³³ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 13. 1. 1829.

³³⁴ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 7. 12. 1832.

³³⁵ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 7. 6. 1831.

³³⁶ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 4. 1833.

³³⁷ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 5. 1834.

³³⁸ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 4. 1837.

*[...] eště musíme s Panem doktorem jestli přetci k wodvodu musí (Josef), snad mu tí wočí napomůžou [...].*³³⁹

*[...] mame starost 20 ho budou wodwadět musí Jozef takí, Pan Podkraiskej nam slibuje skrz tí wočí že to uděla žeho da mezi tí chibnější [...].*³⁴⁰

Veškeré viditelné aspekty v roli matky poukazují na skutečnost, že Brychtová nijak nevykračovala z dobového pohledu na poslání ženy-matky-vychovatelky dítek. Jediný rozdíl spočívá v kojení. V majetnějších vrstvách společnosti stále přetrvávalo najímání kojných, což se u Brychtové nereflktuje. Důvodem mohly být finance, nebo skutečnost, že chtěla své děti sama kojít, nebo vzor chování, který byl v řemeslnickém prostředí jiný než právě ve vyšších vrstvách společnosti.

2.3.1 Rodinná hierarchie a vandr

Z této korespondence lze v krátkosti načrtnout hierarchii v rodině, kdy hlavu rodiny představoval muž a ostatní se řídili jeho rozhodnutími. Limitujícím faktorem však zůstává skutečnost, že role otce vůči dětem se nachází v množném čísle „my“ a navíc je jen zprostředkovaná. Nicméně Brychtová Vojtěcha zmiňuje, když chtěla dát nejstarší dceru Veroniku do Lanškrouna a Vojtěch nechtěl, že by to stálo mnoho výloh a potom, když syn Alois se ptal, jestli by mohl jít studovat felčarství. Vojtěchovi se to rovněž nezdálo – důvod je ale neznámý.³⁴¹ Rozhodně nelze říct, že by nechtěl Vojtěch dětem dopřát kvalitní vzdělání nebo že by jim chtěl odepřít možnost získání znalostí mimo domov.

Součástí tématu je rovněž vandr, jenž byl běžnou součástí řemeslnických kruhů. Jít na vandr znamenalo získat potřebné dovednosti pro výkon řemesla. Z toho důvodu se vandr týkal pouze chlapců.³⁴² Oba rodiče tak chtěli svým potomkům dopřát solidní profesní zaměření a získání kvalitních dovedností.

V analyzované korespondenci je vandr synů Františky Brychtové doložen v dopisech například z 29. dubna 1836, 17. června 1836, 30. června 1836, 25. dubna 1850 a 28. května 1850. V prvním dopise Františka píše, že se vydal na vandr Jan a měl by přijít do Brna na návštěvu k A. V. Šemberovi:

[...] nemůžem wědět jak brzo do Brna přide [...] tak woní chtěli jit dwa nad nama se starkem kerej už Wandrowal, že taky pude do Morawí, naš už měl Wandrbuch a ten druhej eště nemněl, tak naš šel napřed, a udalí si to že se w Litomyšlí sejdou [...] je sin a dcera v Březowí na [?]andl Sin je welkej, a kterej den wišel naš Johan tak [kousek papíru chybí] den přišel ten s Panskiho Mlejna domu z Březowí, a jistot[?] tam naš šel, tak sí myslime že tam je třeba par Neděl tam muže beit [...] ja mam po něm smutno [...] prosimtě Bratře rozmilej, mí sme mu dali malo peněz, nemohli sme ktomu lepší přijit, dibis bil tak dobrotiwej par zlatejch mu pučil [...] až ktobjě Johan přide tak nam brzo piš jesli bí měl eště bliž šikowní dilo ale jeho myšlení bilo

³³⁹ Tamtéž, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 17.-18. 2. 1854.

³⁴⁰ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 14. 3. 1854.

³⁴¹ Tamtéž, inv. č. 1224-1495.

³⁴² STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 190-193. ISBN 978-80-7395-511-3.

*jít co nejdřív ktobje [...] tak prosimtě bud tak dobrej jeslí toho bude zapotřebí tak mu pomozť [...] jeslí ma dilo tak by penize nepotřebowal, ale budeli wandrowat dal za Brno [...].*³⁴³

V korespondenci z 10. června 1836³⁴⁴ je zmínka, že až bude mít Jan sehnané dílo, že pošle psaní do Brna k A. V. Šemberovi. Záhy se Jan vrátil domů, což dokládá dopis ze 17. června 1836.³⁴⁵ Jan strávil nějaký čas v Březové, není ale zmínka o tom, jaké zkušenosti si získal.

V dalším dopise, jenž posílala 30. června 1836, líčí, že všichni, co odešli z Vysokého Mýta na vandr se zase vrátili domů – důvod přisuzuje k práci, kterou najdou spíš kolem Mýta. Zároveň ale píše, že by se Jan rád znovu někam podíval.³⁴⁶

V dopise z 25. dubna 1850 Brychtová líčí, že vypravili Josefa na vandr s dalšími (p. Jireček, p. Tůma, farářův bratr a jeden řemenář), a pokud nedostane dílo blíž, tak se pustí s nimi dál. Proší bratra, aby se nehněval, kdyby k nim Josef přišel. Taktéž vyjadřuje lítost nad Josefem, ale současně píše, že vandr tuze potřebuje a „čím dýl, tím hůř“ pro něj.³⁴⁷

V navazujícím dopise z 28. května 1850 Františka podává bratru zprávu o Josefovi na vandru. Získaná dovednost mu byla i platná v budoucnu, poněvadž se vyučil řezníkem:³⁴⁸

*[...] mí srdečně děkujem za něj neb mněl welkou radost, že mohl drahi Přatele widět a takí Wideň [...] dostali sme už wod něj psaní, děla w Dubelicí na hospodě chodí pro malej dobytek co w hospodě spotřebujou 3 krat za tejden dělaj Jitrnice a cerlulati, biřtle, je to na silnicí, ale nebude tam dlouho až se tam trochu wobhlidne tak se podiwa jinam [...].*³⁴⁹

Syn Vojtěch taktéž absolvoval vandr a vyučil se krupařem a hostinským (zmínka od Brychtové³⁵⁰ a matrika oddaných, zapsán jako krupař a později hostinský).³⁵¹ Jediný Alois nešel na vandr, neboť studoval dráhu kněze. Co se týká nejstaršího Jana, ten si získal zkušenosti ve mlýně.³⁵²

2.3.2 Regionální mobilita dívek ve vzdělávání mimo rodinu

Regionální mobilita u dívek byla motivována konkrétními požadavky rodiny a ekonomickými podmínkami. Dívky si získávaly znalosti potřebné ke správě domácnosti a hospodářství, zároveň fungovaly jako pomocná síla. Výhodou byl i přehled o chodu řemeslnické dílny, což mohly využít především při ovdovění. Do chodu domácnosti byly dívky zapojovány od útlého věku. Další možnou alternativou bylo jít na handl do německé rodiny.³⁵³

³⁴³ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 29. 4. 1836.

³⁴⁴ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 6. 1836.

³⁴⁵ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 17. 6. 1836.

³⁴⁶ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 6. 1836.

³⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 4. 1850.

³⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 3. 1859.

³⁴⁹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 28. 5. 1850.

³⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 1388-1408: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 11. 1. 1843.

³⁵¹ SOA Zámorsk, sbírka matrik, matrika oddaných Vysoké Mýto 1848-1864, sign. 2295, fol. 74; tamtéž, matrika oddaných Vysoké Mýto 1865-1891, sign. 2737, fol. 60.

³⁵² Tamtéž, matrika oddaných Vysoké Mýto 1830-1847, sign. 2294, fol. 183.

³⁵³ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 190-193. ISBN 978-80-7395-511-3.

Zde se opět akcentuje role matky a vychovatelky. Brychtová dcery posílala do školy, ke svým příbuzným, na handl do Lanškrouna a na lekce šití a zajímala se o jejich pokroky. Handl absolvovala i sama Brychtová, proto není divu, že chtěla tuto formu vzdělání dopřát i svým dcerám, které by si tak mohly osvojit němčinu.³⁵⁴ V dopise z roku 1833 píše, že „by si sobě vinšovala, kdyby se její děti naučily německy.“³⁵⁵

Kolem roku 1832 byla Veronika na výpomoc u babičky Doroty Šemberové, která byla nemocná.³⁵⁶ V dopise z 12. února 1836 se Brychtová zmiňuje, že by nejraději dala Veroniku na plat, ale Vojtěch nechce, protože by to mnoho stálo.³⁵⁷ Nakonec byla poslána ke strýci Josefovi, kde pobývala od března 1836 do července/srpna 1837.³⁵⁸

*[...] Werunka přijela w Pondělí z Prahy Strejčka sí lepší chwalí než Pani Šwagrowou, malo se naučila německí [...].*³⁵⁹

Dcera Františka v letech 1828 a 1829 pobývala v Černíkovcích u strýce faráře Františka, kterému svým chováním způsobila starosti.³⁶⁰ Brychtová se zajímala, jestli se Františka dobře učí a jestli jsou s ní spokojení („jestli je tam nepokouší“). Zároveň ale lituje, že neposlala starší Veroniku, která už byla učenější, tudíž by s ní neměli starosti.³⁶¹ V roce 1836 poslala Františku do Lanškrouna k hostitelské rodině, aby se mimo jiné naučila německy³⁶² a rok poté ji poslala opět do Černíkovic.³⁶³

*[...] Františku sme dali na handl do Lanškrouna 3 Neděle je tam, za malou Němkiní ale dobře sme trefili, téd eště newim jak z Werunkou ta chodí se učít šit neb je welka [...].*³⁶⁴

*[...] wod Františky ponižení poroučení a ruku liba bila na Swatkach doma, heskí se učí Německí a dobře wihlíží [...].*³⁶⁵

Marie v sedmi letech rovněž pobývala v Černíkovcích³⁶⁶ a roku 1837 byla vypravena do Lanškrouna,³⁶⁷ roku 1840 spolu s Veronikou pomáhala u nemocného pátera Františka.³⁶⁸

³⁵⁴ Tamtéž, s. 194.

³⁵⁵ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 26. 7. 1833.

³⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 10. 1832.

³⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 2. 1836.

³⁵⁸ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 3. 1836 a druhý nedatován.

³⁵⁹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁶⁰ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 190-191. ISBN 978-80-7395-511-3.

³⁶¹ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 24. 1. 1829.

³⁶² Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 1. 1836.

³⁶³ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 26. 4. 1837.

³⁶⁴ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 1. 1836.

³⁶⁵ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 6. 1836.

³⁶⁶ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 191. ISBN 978-80-7395-511-3.

³⁶⁷ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1336-62: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 5. 12. 1840.

[...] až přide Marianka z němec bila na swatkach doma heski se učí německí a dobře tam wihlíží, aby na ni bilí bedliwější [...].³⁶⁹

Kromě pobytů u příbuzných se děvčata chodila učit šít a štrikovat. Zmínky jsou například v korespondenci z roku 1835 a z 2. června 1837. Z prvního přepisu rovněž vyplývá, že dívky – tak jak dobový náhled na gender očekával – zastávaly domácí práce, případně práce kolem hospodářství, odkud si získávaly potřebné praktické dovednosti. Zároveň představovaly pro domácnost nepostradatelnou pomocnou sílu:

[...] děwčata se choděj učít šit Marianka takí tak sem téd ktej drobní prací sama [...].³⁷⁰

[...] Marianka se učí ze šnelcem štrikuje takowej pitliček jak ho doděla tak bude tobje štrikowat [...].³⁷¹

Veškeré možnosti vzdělávání dívek odpovídaly praxi a dobovému úzu, který přisuzoval ženám domácí prostor, v němž se očekávalo, že využijí řádně svých „genderových“ dovedností. I v korespondenci Františky Brychtové je viditelný důraz na uplatnění dívek v domácnosti a hospodářství. Co se týká znalosti německého jazyka, ta byla v 19. století důležitá pro každodennost (německé úřady, kontakt s německým obyvatelstvem, probíhající germanizace ve Vysokém Mýtě).³⁷²

2.3.3 Škola

Školní vzdělávací systém byl určen výhradně chlapcům, od kterých se očekávalo naplnění genderové role v pozici živitele rodiny, k čemuž si potřebovali získat specifické znalosti a dovednosti. Zatímco škola u dívek dlouho končila na nižším vzdělávacím stupni, chlapci měli možnost pokračovat ve studiu až na univerzitu.³⁷³

Vzdělávací institut se v korespondenci Brychtové objevuje zejména v souvislosti s jejími syny. Nejvíce informací je o Aloisovi, který asi do 14 let navštěvoval školu ve Vysokém Mýtě, poté studoval v Litomyšli a v Hradci Králové a nakonec se dal na dráhu duchovního kněze. Jeho studijní pokroky místy pokulhávaly. V šestnácti letech nechtěl školu (patrně v Litomyšli) opakovat a nechtěl ani jít na řemesla. Ptal se, jestli by nemohl jít na felčarství, což se rodičům nezamlouvalo. V roce 1834 Brychtová sděluje, že by „bylo nejlepší, kdyby se dostal do Hradce.“ V dopise z 19. 6. 1841 Brychtová píše, že bude Alois vysvěcen a od září téhož roku se o něm vyjadřuje již jako o páteru Aloisovi.³⁷⁴

První zmínky o Vojtěchovi ve škole jsou z roku 1831, kdy se poprvé učil psát a o čtyři roky později, kdy začal navštěvovat preparandu.³⁷⁵

³⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 1336-62: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 13. 6. 1838.

³⁷⁰ Tamtéž, inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁷¹ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 6. 1837.

³⁷² ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021, s. 26. ISBN 978-80-7286-374-7.

³⁷³ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 192-211. ISBN 978-80-246-1683-4.

³⁷⁴ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43, inv. č. 1244-66, inv. č. 1314-35, inv. č. 1336-62 a inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 7. 4. 1829, 17. 11. 1829, 10. 12. 1830, 1831, 7. 9. 1832, 21. 6. 1833, 25. 10. 1833, 1. 4. 1834, 29. 7. 1837, 2. 11. 1837, 19. 6. 1841 a 29. 9. 1841.

³⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 1244-66 a inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 12. 1831 a 27. 2. 1835.

O Josefovi jsou zmínky z roku 1839 a 1844. V prvním případě víme, že chodí pilně do školy a učí se a ve druhém navštěvuje preparandu v Litomyšli.³⁷⁶

O děvčatech Brychtová většinou píše, že rády chodí do školy a hezky se učí číst a psát.³⁷⁷ Jedna zmínka, která se vztahuje k malé Františce, dává nahlédnout do průběhu školní slavnosti na památku 50 let místního katechety:

*[...] to musel mit ten Pan Katecheta radost bil kaplanem u Pana Patera Kurki w Černilowě [...] naše Františka mu podawala krasnou kitku, takí nejdřiw Cisaři Františkoj bil spěw a na steně jeho obraz woswicenej [...].*³⁷⁸

Triviální škola byla ve městě Vysoké Mýto zřízena roku 1777, jednalo se o dvoutrídni školu německou. Čeština se jako nepovinný předmět vyučovala od roku 1813, ale už od roku 1805 se škola dělila na českou a německou. Žáci se učili čtení, psaní, počítání, náboženství a chlapci měli možnost si osvojit základy technických a výrobních činností. Její první ročník byl umístěn v domě naproti děkanství, východně od kostela. Druhý a třetí ročník obsadil budovu jižně od kostela. V roce 1839 se podařilo školu počestit.³⁷⁹

Pro můj výzkum odpovídá docházka dětí Brychtových do místní triviální školy – tomu odpovídají léta, v nichž v korespondenci zachytila docházku dětí do školy (1829-1844).³⁸⁰ Rovněž musela i sama Františka touto školou projít, kde si získala potřebné znalosti k sepsání textu.

Po absolvování elementární školy v některých případech postihla dítě druhotná nigramotnost, kdy schopnosti jako čtení a psaní dále nepoužívalo a tudíž jej postupně zapomělo. To se týkalo výhradně nejhudší vrstvy obyvatel.³⁸¹ Oproti tomu v řemeslnickém prostředí bylo psaní korespondence každodenní záležitostí. I z analyzované korespondence vyplývá, že nabitě znalosti (číst a psát) používaly děti i po ukončení školy. Například Veronika poslala psaní z Prahy, když pobývala u strýce Josefa (dopis se nedochoval).³⁸² Další zmínky o tom, jestli dcery psaly v korespondenci nejsou, nicméně vzhledem k jejich sociální příslušnosti lze předpokládat, že schopnost psát používaly nadále.

V pramenném korpusu se pak nachází pět psaní od Aloise Brychty. Alois je přiložil k matčiným, jsou rovněž v češtině a z let 1838 až 1841. Zpočátku jsou psány novogotickým písmem, ale postupem času v souvislosti se změnou pravopisu přešel na psaní latinkou (antikva). Dopisy

³⁷⁶ Tamtéž, inv. č. 1336-62 a inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 20. 5. 1839 a 10. 10. 1844.

³⁷⁷ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43, inv. č. 1267-90 a inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 24. 1. 1829, nedatováno, 14. 2. 1834 a 12. 2. 1836.

³⁷⁸ Tamtéž, inv. č. 1244-66, nedatováno.

³⁷⁹ ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021, s. 23-24. ISBN 978-80-7286-374-7.

³⁸⁰ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1408.

³⁸¹ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 105-110 a s. 146-149. ISBN 978-80-7395-511-3.

³⁸² Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 4. 1836.

jsou po stránce jazykové a stylistické na vyšší úrovni. Rovněž se z Aloise stal duchovní, což jistě hrálo významnou roli v jeho úrovni gramotnosti.³⁸³

2.4 Provdaná žena, manželka mlynáře a hospodyně (1810-1856)

V industriálním období se ideálem stala žena ohánějící se výhradně v domácnosti, nicméně tento model zcela nefungoval v rodinách řemeslníků a rolníků. Žena se zde kromě prací domácích zapojovala i do chodu hospodářství, tj. pracovala na poli, lukách a zahradě, případně pomáhala manželovi v jeho živnosti.³⁸⁴

Z dobové korespondence vyplývá, že se Brychtová starala o oblečení, o jeho údržbu a zhotovování, účastnila se práce v kuchyni, nakupovala potraviny, tloukla máslo, pracovala na zahradě a vedla si pečlivě záznamy o výdajích a příjmech.

Na následujících stránkách jsou postupně představeny dílčí aspekty týkající se její role hospodyně v řemeslnickém prostředí. Nejprve se jedná o domácí recepty, výrobu vlastního másla, nějakých kapek a starání se o oblečení. Tato podkapitola se míjí s podkapitolou Finanční rozpočet, kde jsou představeny výdaje a příjmy za živobytí, dům, maštal, mlýn, pole, louky a nákupy potravin.

V torzech č. 188, 189, 190 a 191 se nacházejí recepty na pečení housek, mazanců a na mandlovou polévku. Tyto kusé dopisy měly být předány paní doktorové a sám Alois Vojtěch Šembera je měl přepsat. V dopise z 26. dubna 1837 píše Brychtová následující:

[...] jen že je už na tu poliwku pozdě ta ma bejt hned tí prwní dní unas jí dawaj hned prwní den a neb así do 4 dní, jeslí sí tu lekrací udělaš dobrej aumislja skutek takí jí třed bude šmakovat, Paní doktorowí, [...].³⁸⁵

Není patrné, z jakých důvodů si je paní doktorová vyžádala a nelze říct, co bylo myšleno onou legrací. Následující ukázka představuje část receptu na housky a celý recept na mandlovou polévku.

Na housky se zaděla smetanou ajak chce dat moc masla diž da mnoho tak se pukaj a lamou, do štorce bjělu žeidlik dobrejch kvasnic ahodně tuhí těsto kousek zazworu a kwětu anizu mnoho ne rozinek jak se liby mandlí takí vedle libostí tí ale nemusej bejt tí rozinky a mandle se teprwe daj aniz diž to kine tak za chwilku se to walí uděla na jednu housku 9 kousku, nejdřiw se uplete ze 4 to se da na pomaštěnej papir a zas 3 zas se to plete a položí na to druhí apotom dwouma na wrch azas se necha trochu skinout, muže se pict w troubje ale naplechu a na třinozce, [...].³⁸⁶

Mandlowa poliwka 6 zeidliku mlika a neb tuze mladí smetaní 10 lotu mandlí a třeba 12 lotu tí se hodně utlucou, za 4 krejcarí skořice za 3 krejcarí kwjetu s pul citrona cerstwí kuri na drobno na krajení, toho mlika se trošku necha studeneho a to se da na rendlik neb do hrnka zwařit všechno se to do toho mlika w sipe, diž se to dobře waří, tak se připraví do toho

³⁸³ Tamtéž, inv. č. 1336-62, inv. č. tamtéž, inv. č. 1363-87, inv. č. tamtéž a inv. č. 1495: dopis A. Brychty strýci A. V. Šemberovi, 1. 8. 1838, 9. 9. 1839, 10.-11. 12. 1840, 14. 12. 1841 a nedatováno.

³⁸⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 310-318. ISBN 978-80-7106-988-1.

³⁸⁵ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 26. 4. 1837.

³⁸⁶ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis Františky Brychtové bratru A. V. Šemberovi, neuspořádáno.

wodlitiho mlika 4 žloutki dvě wařečki malí bjelu a dobře umichat diž se to začne wařit tak se to wleje do tej poliwiki a nesmí se to tuze wařit jen co se to uhlida drobitek tak se da 8 lotu cukru malej drobitek šafranu ten se muže dat hned do toho diž se to dawa wařit.³⁸⁷

V dopisu poslaného 10. června 1836 informuje bratra, že „nejvyšší purkmistr jel přes Vysoké Mýto a vyžádal si od Brychtových máslo, které nechala Brychtová stlouci. Sama pak máslo donášela.“³⁸⁸ Později téhož roku píše, že „kapky mají hotové a recepis na ně jde zanést jemnost pánovi.“³⁸⁹ V roce 1849 poslala dopis manželce bratra Aloise, který obsahoval radu jak zacházet s rebarborou a vypořádat se se smutkem,³⁹⁰ nejspíš po zemřelém synu Přemyslovi.³⁹¹

Recepty ukazují na dostupné a používané potraviny v konkrétní historické době. Například ve šlechtickém prostředí se můžeme dozvědět, ve které době se do Evropy dostávají nové plodiny ze zámoří, jak vypadala skladba jídelníčku a jak mohla vypadat práce kuchaře a personálu při vaření jídel. Většina kuchařských knih šlechtičen byla rukopisná a mohly se v ní objevit i recepty na zhotovování kosmetických přípravků, výrobu domácích potřeb, léků pro lidi i zvířata.³⁹² Taktéž sloužily jako nástroj ke sdílení, předávání a uchovávání zkušeností a rad mezi ženami a zároveň dokreslují ženinu roli v domácnosti. Později začaly být recepty tisknuty a vydávány v kuchařských knihách. Na našem území se taková kniha objevuje například v roce 1840 pod názvem *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla* od Magdaleny Dobromily Rettigové.³⁹³

Oblečení souvisí s obstaráním a údržbou prádla pro potomky a jejího bratra A. V. Šemberu. Do strategie opatrování oblečení se zapojovala celá rodina, a to buď prostřednictvím koupí, štrikování a šitím, nebo úpravou stávajícího oděvu. Na matce však bylo, aby děti chodily čistě a hezky oblečeny:

*[...] tak sme dostali wod Jozefa s Prahi Psani a pozdraweni Bratrski a posila našim hochum 2 westi bilí a černí kalhotí [...].*³⁹⁴

*[...] a fussakle mazlí jakí k štrikowani dej zas ja tí zradostí neb Pajmama uštrikujem jen nechod w rostranejch [...].*³⁹⁵

*[...] Marianka už ma šatí hotowí to bude mit pamatku s Černikowiz [...].*³⁹⁶

*[...] těd sme šafowali woboum kabatí Lojzoy kalhotí dvě westí, a Jan ma s tebe tak mu je přešil že je bude nosit k nowimu fraku černimu a Alois ma kafowej kerok [...].*³⁹⁷

³⁸⁷ Tamtéž.

³⁸⁸ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 6. 1836.

³⁸⁹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 11. 1836.

³⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁹¹ ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

³⁹² KUBEŠ, Jiří. *Dějiny každodennosti II (1500-1750)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007-2012, s. 215-236.

³⁹³ STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013, s. 55-59. ISBN 978-80-7395-511-3.

³⁹⁴ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

³⁹⁵ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 27. 4. 1832.

³⁹⁶ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 12. 4. 1833

³⁹⁷ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 10. 1833.

*[...] až budeš mít nětco stariho tak pamatuj na hoší [...].*³⁹⁸

*[...] ty šatí sem mislila jeslí by se nechalo dělat pro Werunku ma šatí eště čistí ale sou jí trochu kratkí tak bych sí je bila vzala sama mně sou akorat, Mariance sme museli koupit ma černí k Johanesowí weselostí diž mu šla za družičku [...].*³⁹⁹

Ve dvou nedatovaných dopisech prosí Brychtová švagrovou, manželku A. V. Šembery, jestli by nekoupila také šaty pro Veroniku:⁴⁰⁰

*[...] Werunka by tuze prosila woto na tí šatí jeslí by to nebilo obtížní, tak u nas sí budou kupowat herbabní, a takí wlnění jeslí herbabní tak 18 loket aby bilí s karnirama mimo těch modrejch s karnirama nema žádní barwí modří pudí sou stalí jako mněla Zdenka, ne fíjalowí jak říkaj woblakowí tak se bude těšit [...].*⁴⁰¹

2.5 Finanční rozpočet

Pro zjišťování finančních možností Brychtových – zisků, výdajů a spoření – jsou důležitá „vydání“, která jsou k některým dopisům přiložená. Jsou na nich zaznamenané položky, za něž buď museli zaplatit (správa domu, louky a zahrady, daně, asekurace, kontribuce, porto), nebo si z nich peníze získali (nájem, prodej). Ze zbylých dopisů lze vyčíst částky, při nichž se daly ve Vysokém Mýtě a okolí v určitém čase nakoupit krupice, vejce, máslo, sýry a další. V poslední řadě jsou pak v dopisech zmíněny obnosy peněz, jež si posílali členové rodiny mezi sebou.

Do struktury výdajů jednotlivých rodin můžeme nahlédnout skrz domácí peněžní deníky, které vedly většinou ženy, od nichž se očekávalo, že budou šetrně nakládat s finančními prostředky. Zachovalo se jich jen málo, přesto je zřejmé, že složení spotřeby neurčovalo jen sociální postavení a finanční možnosti rodiny, ale také místo bydliště. Jiná byla spotřeba městské, jiná venkovské rodiny.⁴⁰² V tomto případě jsou využity výdaje a příjmy připojené k dopisům, což dokládá ženinu úlohu – úlohu Brychtové – v zapisování a vedení finančních záležitostí kolem hospodářství.

V dopisech Františky Brychtové se objevují částky zapsané v krejcarech (+) a florinech (f), což je jiný název pro zlatý, kterým se na území Rakouska-Uherska v letech 1754-1892 platilo. Když byl ještě bratr Alois na studiích, Františka mu skrz žádosti panímámy zasílala peníze přiložené k dopisům. Takto například vypadala část dopisu zasláného z Vysokého Mýta dne 17. února roku 1829:

*[...] tí kranatí jeslis eště nekoupil, nemaž kupowat, až tí zas budem psat, jeslis je koupil tak je pošlí a pajmama tí pošle penize, těd tí posila 5f jeden wihnala s Patera a tí 4 za winš a koblihi [...].*⁴⁰³

³⁹⁸ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 2. 1834.

³⁹⁹ Tamtéž, inv. č. 1388-1409: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 27. 4. 1844.

⁴⁰⁰ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴⁰¹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴⁰² LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 320. ISBN 978-80-7106-988-1.

⁴⁰³ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 17. 2. 1829.

První analyzovanou položkou jsou příjmy a výdaje – vybrala jsem z let 1835 a 1841. Opakují se výdaje za seno a otavu: sekání, rozhazování a vožení. Na příjmu z roku 1841 měl značný podíl nájem pana Luňáka. Taktéž se vyskytuje plat do důchodu a výdaj za čištění náhonu u mlýna, zámek na faru a okno.

Widani na rok 1835⁴⁰⁴

Od pucowaní nowiho nahonu 6f

Sekani sena 14

Rozhazowaní tež objedí hrabačum 20

Wožení sena 16 woju 1f6+ 17f36+

Plat do duchodu 50f7½

Sekani otawí 14f

Hrabačum a za objedí 11f50+

Wožení otawí 6 woju 1f15+ 7f30+

Wození sena cent 3x 11f30+

Příjem⁴⁰⁵

Kwartal oficirskej 18f45+

Wod Lunáku za Řijen 20f

Wod Lunáku za Leden 1841 20f

Unas wostalo 2f37+

Widani

Sprawowaní wokna 27+

Desatku 54+

Nowej zamek na faru 4f

Asekurace na 1841 7f35+

Kontribuce 15. Března 1841 12f30+

Výdaje se rovněž týkaly správy domu, maštale a mlýna. Obecně se jednalo o opravy střech, respektive šindele, okenic, maštale, žlabu, zdi na zahradě a náhonu ke mlýnu. Dávali nový práh a futra a nechávali omítnout dům. Přepis níže dokládá výdaje za práci hrnčíři a zedníkovi a zároveň za vápno, písek a opravu zámku:⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Tamtéž, inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 20. 3. 1841.

⁴⁰⁶ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

Hrnčičoj podlaha mití a zamek sprawit 56+

Wapno a trochu pisku a eště sem přibrála wod Pana Swaraka 1f34

Zednikoj wod prace a kořalku 3f42

Finanční rozpočet byl pak dále umenšen platbou za vzdělání potomků, dluhy, daně, přikoupení luk, polí a dobytka, najmutí děvečky či jiného personálu, výbavu pro dcery, výlohy za funus (rakev, hrob, kříž na hrob), doktory a úhrady jejich cesty za nemocným, léky z apatyky, potraviny, oděvy a dárky pro příbuzné.

Brychtová bratra hojně informovala o žních a následném prodeji sena a slámy z luk, ovoci a zelenině na zahradě, o odvádění várek ječmene (A. V. Šembera měl ve Vysokém Mýtě právovárečné) a mletí ve mlýně. Starost o louky a mletí dává do souvislosti s klimatem, které ovlivňovalo množství a kvalitu úrody a množství vody, což se projevilo ve finančním rozpočtu. Brychtová si občas stýská, že „mají nouze o peníze“⁴⁰⁷ a „seno je zamazané,“⁴⁰⁸ nebo že „nemelou kvůli velké vodě.“⁴⁰⁹ Finanční rozpočet taktéž nabýval z nájmu, které platili sousedí a oficiři.⁴¹⁰

Kromě toho se místy vyskytují zmínky o děvečce, krávě a slepicích. Například děvečku měli v letech 1852-1853⁴¹¹ a roku 1859.⁴¹² Roku 1849 si stěžuje, že „není možné sehnat šikovnou děvečku.“⁴¹³

Brychtová, jakožto žena, musela mít přehled o potravinách a jejich ceně ve Vysokém Mýtě. Jedna z ukázek je z roku 1847 a druhá z roku 1850:

[...] s krupicej neb je draší koštuje tí dvě štwrtce 5f20+ [...] a sejrí 2f tí sou proti maslu a mlíku laciní unas je maslo za 49+ libra wejce za 1+ stříbra [...].⁴¹⁴

[...] maslo je unas za 42+ libra za krejcar wejce maso 20+ kafičko za 1f40+ [...].⁴¹⁵

Výbava potomkům se objevuje například ve psaní z 10. října 1844, kdy píše, že „peníze, které jim přijdou k Novému roku by dala dětem do výbavy“⁴¹⁶ a 22. prosince 1857, kdy informuje bratra o svém finančním stavu. Pan Zavřel by koupil louku od Spěváků, přičemž jí jde z louky jistý podíl peněz. Z toho důvodu se obává, aby jí něco zbylo a zároveň by z podílu potřebovala nechat něco do výbavy Veronice a Josefovi.⁴¹⁷ Tato skutečnost poskytuje náhled do strategie získávání si finančního obnosu v rámci řemeslnického prostředí.

⁴⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 4. 1842.

⁴⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 11. 10. 1847.

⁴⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 2. 1834.

⁴¹⁰ Tamtéž, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 12. 1858.

⁴¹¹ Tamtéž, inv. č. 1431-54 a inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 22. 3. 1852 a 28. 8. 1853.

⁴¹² Tamtéž, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 8. 1859.

⁴¹³ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 7. 1849.

⁴¹⁴ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 12. 1847.

⁴¹⁵ Tamtéž, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 25. 4. 1850.

⁴¹⁶ Tamtéž, inv. č. 1388-1408: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 10. 10. 1844.

⁴¹⁷ Tamtéž, inv. č. 1455-76: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 22. 12. 1857.

2.6 Vdova (1856-1859)

Vojtěch Brychta zemřel roku 1856.⁴¹⁸ Jako vdova dožívala v domě Aloise Vojtěcha, kde nadále spravovala hospodářství a dům. Obsah dopisů v letech 1856-1859 je v podstatě stejný jako v předešlých.⁴¹⁹ Kromě informací o rodinných příslušnících se víc zaměřuje na líčení o hospodářství a místních událostech.

Z korespondence jsem vybrala jeden přepis, který reflektuje prodání louky panu Zavřelovi. V regionálním muzeu Vysoké Mýto se mezi uloženými dokumenty v osobním fondu A. V. Šembery nachází smlouva trhová mezi sourozenci Šemberovými a Zavřelovými.⁴²⁰

*Tak tí hned pišu že už je Louka prodana, za 4350f m a 100f mně dal zawdawku, a na Nowej Rok přidou a chtěj složit 4500 šajnu a ostatní na pul leta sí dělaj termin, ja chci aby to Spěwak nechal jak to je udělaní 400 sta stříbra neb ja nemužu wjedět mocli budu potrzebować [...]*⁴²¹

2.7 Doplnující informace

Z několika dopisů vyplývá, že Brychtová – pokud měla čas – ráda četla. Knižky byly buď od jejího bratra Aloise Vojtěcha, nebo vypůjčené ze sousedství. Knihy četli i ostatní členové rodiny, zejména syn Alois. Následující ukázky dokreslují Brychtovou jako příležitostnou čtenářku:

*Ja tí uctiwě děkuju a mam radost že na nas přetci pamatuješ to je kniha dobra pro skušení w hospodařstwi ja newim jak se tí zas odměnim budem jí držet šetrně [...]*⁴²²

*[...] tí přetci pro mě udělaš mnoho jako tu knížku ja mam zni radost [...]*⁴²³

*[...] jakou radost a čest stoho mam, to je krasna kniha, a tí sí takowí widani skrz mě dělaš, ja mam takí mou knížku pro radost [...]*⁴²⁴

*[...] Pan Pater Jindra wostawa u Wojtěcha Wannička šla sem sí tam wipučit nákou knížku na wečeri kčtení, a woní sou posawad na děkanstwi a Pater Šobr je sam pučuje [...]*⁴²⁵

Ve Vysokém Mýtě byla zřízena první veřejná knihovna roku 1839. Vedl ji právě zmíněný kněz Jakub Jindra. Knihovna obsahovala 151 svazků.⁴²⁶

Napříč korespondencí se taktéž zčásti reflektuje její zdravotní stav. Například zmiňuje úraz, kdy upadla na ledě a narazila si ruku⁴²⁷ a za druhé se jí zhoršilo zdraví v důsledku prasknutí žíly na levé noze, kde měla dvě neštovice. Jak sama píše, „při té jedné pukla mi žíla.“ Událost s nohou v jednom psaní velmi detailně a barvitě líčí.⁴²⁸ Zbytek zdravotních stavů popisuje

⁴¹⁸ SOA Zámorsk, matrika zemřelých Vysoké Mýto 1855-1868, sign. 2301, fol. 40.

⁴¹⁹ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1455-1494.

⁴²⁰ Tamtéž, položka č. 49.

⁴²¹ Tamtéž, inv. č. 477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 15. 1. 1858 a smlouva trhová, inv. č. 49 z 1. 1. 1858.

⁴²² Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 30. 6. 1829.

⁴²³ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 8. 3. 1833.

⁴²⁴ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 8. 1833.

⁴²⁵ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 23. 1. 1840.

⁴²⁶ ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021, s. 27. ISBN 978-80-7286-374-7.

⁴²⁷ Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 11. 2. 1835.

⁴²⁸ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

pouze jako „byla jsem nemocná,“⁴²⁹ nebo „jsem tuze slabá.“⁴³⁰ Mimo to dává vědět, že je vykradl zloděj. Podle jejích slov vzal jedny šaty, kalhoty, vestu a peřinu.⁴³¹ Z korespondence rovněž vyplývá, že členové rodiny kouřili, načež se Brychtová „s úsměvem“ diví, že nekouří i Alois Vojtěch,⁴³² a rádi popíjeli víno.⁴³³

Rodinní příslušníci, přátelé, známí a sousedé se vzájemně navštěvovali. Nicméně mobilita Brychtové byla do velké míry snížena její rolí vdané ženy a matky. Svě děti měla ráda, na stranu druhou neustálá péče o ně jí znemožňovala větší volnost. Z korespondence jsem vybrala několik ukázek, které dokládají její pohyb mimo domácnost, z toho dvě reflektují nemožnost hnout se od dětí na delší dobu. Z první ukázky je patrné, že vyřizovala nějakou záležitost, což se v rámci příslušnosti do řemeslnického prostředí dělo běžně, ve druhém přepisu jela navštívit Josefa, ve třetím byla na návštěvě v Lukavici, kde působil páter František a kromě toho, že připili na svátek sv. Aloise, šla zkontrolovat krávu, která páterovi Františkovi připadla po skonání matky Doroty a dvě poslední se dotýkají role matky:

Ja sem se dala na silnici hned znedošina a toho Drobniho sem zastala doma tak sem to tam dobře pořidila po silnici to bilo dobře projeti a potom sem se stawila w Cerekwici na faře tam mně tuze radi widěli [...].⁴³⁴

[...] diž sem přišla w Lukawici do chliwa ta krawa nákou radost měla, ti druhí si mě ani newšimlí a naše tak radostně na mně koukala a hned i to tele mně hlawou ukazowala [...].⁴³⁵

[...] 7 maje sem bila s Paterem Františkem w Litomyšlí schwalně za nim aby sme se sešli [...].⁴³⁶

[...] mně nic neswědčí jen jako kwočna u kuřat sedět doma [...].⁴³⁷

[...] wdomacnosti to wiš že je mala radost ja sem těma ditkama ubrana [...].⁴³⁸

Ke vzájemné pospolitosti přispívaly i tradičně pořádané mše svaté, masopusty, jarmarky, poutě a bály. Dalšími podívanými, při nichž se mohli lidé sejít, byly návštěvy císaře či biskupa. Bratra rovněž informuje o sousedech, kteří v březnu roku 1848 jeli vystrojeným vlakem do Vídně (spjato s revolučními událostmi):

[...] tak sí udelej jak widiž jeslí pudeš do Cernikowitz tak že tam Patera wšechni pozdrawuju a Anku takí a abí přišla na pout [...].⁴³⁹

[...] ja se těšim na Jarmark že sí budem wic psat [...] čekame na Pout Paní Jetmarowou s Černikowiz naši Werunku sní, šla tam na Pout z mou dewečkou [...].⁴⁴⁰

⁴²⁹ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 8. 5. 1841.

⁴³⁰ Tamtéž, inv. č. 1455-76: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 27. 9. 1856.

⁴³¹ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 13. 7. 1842.

⁴³² Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴³³ Tamtéž, inv. č. 1477-94: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 6. 1859.

⁴³⁴ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴³⁵ Tamtéž, inv. č. 1291-1313: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 23. 6. 1835.

⁴³⁶ Tamtéž, inv. č. 1363-87: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 6. 1840.

⁴³⁷ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 2. 5. 1829.

⁴³⁸ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 4. 4. 1831.

⁴³⁹ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

*[...] to dali welkou slawu Panu Burgmistroj Wokounoj, takí ktomu přiwitani Sousedí nechali strojiti bal u Pana Kubina bili sme tam takí [...].*⁴⁴¹

*[...] Pan Biskup bil w Mejte dwa dni we Stredu po Swatkach Biřmowal, w Štwrtek bila u Swatí Trojice 300 leta Pamatka Swěceni kostela [...].*⁴⁴²

*[...] Cisař Pan se jen malou chwilku zdržel w Mejtě skočaru ale neslez [...].*⁴⁴³

*[...] w Neděli jeli tí Praskí P Sousedí neb Mněštani do Widně to bilo lidi w Janowickach to mněli samejma kirlantama ustrojenou Mašinu [...].*⁴⁴⁴

Ve Vysokém Mýtě kolem roku 1831 až 1832 vypukla epidemie cholery. V této souvislosti Brychtová informuje bratra, kdo u nich stonal a kolik lidí na ní zemřelo.⁴⁴⁵ Když roku 1849 onemocněla děvečka na cholery, Brychtová se ptala doktora, co by měla dělat, aby nemoc taktéž nechytla a doktor jí radil, aby si dávala zapraženou polévku.⁴⁴⁶ V jiném psaní doktoři radili „chránit se a jíst všelico, zejména červené víno a skořici.“⁴⁴⁷

Bratra hojně informuje o svatbách a funusech sousedů a známých. Například mu líčila jak zemřel Josef Zedníček:

*[...] Pan Zedniček Jozef umřel šel na střelbu a jak miřil na zajce tak brk přes kořen a upad u flintí kohoutek tak silně mu prorazil hlavu a mozek mu ranil 3 den umřel [...].*⁴⁴⁸

V místě pobytu byly i časté ohně. Roku 1829 vyhořela část školy,⁴⁴⁹ v roce 1834 se rozhořelo na Chocenském předměstí a oheň spálil na 27 stavení⁴⁵⁰ a téhož roku v listopadu vyhořelo dalších 8.⁴⁵¹

Ke kostelu se přistavovala věž,⁴⁵² roku 1844 informuje Aloise o stavebních pracích na silnici⁴⁵³ a o dvanáct let později byla zahájena stavba kriminálu.⁴⁵⁴

Ve Vysokém Mýtě byla stálá vojenská posádka – první kasárny se zbudovaly v letech 1830-1838. I v korespondenci Brychtové se reflektuje přítomnost tamních vojáků.⁴⁵⁵

⁴⁴¹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 26. 7. 1833.

⁴⁴² Tamtéž, inv. č. 1388-1408: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 21. 6. 1843.

⁴⁴³ Tamtéž, inv. č. 1495: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, nedatováno.

⁴⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 21. 3. 1848.

⁴⁴⁵ Tamtéž, inv. č. 1244-66: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 16. 12. 1831.

⁴⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 1409-30: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 7. 1849.

⁴⁴⁷ Tamtéž, inv. č. 1431-54: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 13. 8. 1850.

⁴⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 1314-35: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 1. 1836.

⁴⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 1224-43: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 9. 6. 1829.

⁴⁵⁰ Tamtéž, inv. č. 1267-90: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 6. 6. 1834.

⁴⁵¹ Tamtéž, inv. č. tamtéž: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 28. 11. 1834.

⁴⁵² Tamtéž, inv. č. 1336-62: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 1. 9. 1838.

⁴⁵³ Tamtéž, inv. č. 1388-1408: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 19. 6. 1844.

⁴⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 1455-76: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 3. 5. 1856.

⁴⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 1336-62: dopis F. Brychtové bratru A. V. Šemberovi, 20. 4. 1838.

Závěr

Předkládaná diplomová práce si kladla za cíl detailně rekonstruovat genderové role a život Františky Brychtové (1792–1859), dcery řemeslníka a manželky mlynáře, žijící v 19. století ve Vysokém Mýtě. Díky pečlivé analýze jejích osobních sdělení, která sloužila jako primární pramen, bylo možné nahlédnout do mikrosvěta jedince a zároveň jej zasadit do širších historických a společenských souvislostí.

Při práci byla využita obsahová, genderová a jazyková analýza. Po obsahové stránce jsou v dopisech zaznamenány rodinné a místní události a informace o chodu hospodářství. Rodinné události a chod hospodářství je propojen s genderovým přístupem, který nabízí pohled do role sestry čtyř bratrů a švagrové, matky jedenácti dětí, manželky mlynáře a vdovy.

Z toho vyvstává obraz ženy, jež se roku 1810 provdala za řemeslníka a následujících 22 let porodila 11 dětí, přičemž se dospělosti dožilo 7. V pozici matky si tím pádem prožila úmrtí 4 dětí, což jí emočně zasáhlo, zejména smrt malého Františka, kdy se o něm vyjadřuje slovy „můj rozmilý a dobrý synáček.“ Když se rozstala Marie, měla obavy, aby o ní nepřišla. V korespondenci jsou rovněž zmínky o kojení a s tím vyvstávající problémy týkající se bolesti prsou a odstavení malého Josefa, kdy mateřské mléko nahradila kozím. Jakožto rodič měla zájem na vyhlédnutí a schválení vhodných partnerů pro své potomky. Tento aspekt se nejdetailněji vyskytuje u dcery Františky, když se měla vdávat za mydláře Antonína Spěváka. Brychtová jej schvalovala, jednak z důvodu stejné sociální příslušnosti (řemeslník), a jednak z důvodu „zachovalosti,“ tedy dobré pověsti a majetkové zajištěnosti. Vybírat si partnera ze stejné společenské třídy bylo v 19. století poplatné u všech vrstev obyvatel. V případě vojny, která se týkala chlapců, si lze všimnout matčinych strategií, kdy syny chránila před odvody. Role matky a vychovatelky je viditelná vůči dcerám, kterým se v domácnosti předávaly takové dovednosti a znalosti, jež by později využily v domácnosti a hospodářství.

Pozice sestry byla zkoumána ve vztahu k farářům Janovi a Františkovi, úředníku Josefovi a nejmladšímu Aloisi Vojtěchu Šemberovi, jemuž zaslala na úctyhodných 300 dopisů, jež se staly základem pro výzkum genderových rolí sestry Františky Brychtové. Vztah s Janem byl místy napjatý a to z důvodu Janovy komplikované povahy, kdy kámen úrazu spočíval v nedostatečné komunikaci a necitelnosti k ostatním členům rodiny. Oproti tomu se vztah s páterem Františkem jeví jako srdečný a přívětivý. Během jejího života oba faráři skonali, což posloužilo k náhledu do praxe umírání, pohřbívání a v případě pátera Františka i dědického řízení. K Josefovi měla rovněž vřelý postoj. Nejdetailněji popsany a nejbližší je vztah k nejmladšímu z bratrů, Aloisi Vojtěchu, v němž viděla oporu, mohla si k němu bez obav postěžovat, naslouchala jeho radám a vždy se těšila na shledání s ním, nebo na psaní, které od něho obdržela.

Role švagrové se objevuje v postoji k Josefově a Aloisově manželce, přičemž v prvním případě si lze povšimnout rozdílných společenských pozic, neboť manželka úředníka v závislosti na společenské prestiži musela působit dostatečně reprezentativně. Vztah k Aloisově manželce vypovídá o sdílení zkušeností vyplývajících z genderu, kdy udávala rady ohledně kojení a soucítila s ní, když jí zemřel syn.

Role provdané ženy a manželky řemeslníka sebou přinášela participaci na chodu domácnosti a kolem hospodářství. V metodologii a v kapitolách o teorii oddělených sfér a poslání žen v domácnosti jsem nastínila problematiku odděleného prostoru mužského a ženského, což sebou nese rozdílné zapojení do těchto sfér. Od ženy se očekávalo, že bude „domácí anděl,“

jenže tento model nemohl být zcela poplatný v kruzích řemeslníků a chudých skupinách obyvatelstva. V tom druhém případě se navíc musely ženy a dívky zapojovat do pracovního veřejného prostoru, aby doplnily rodinný příjem. Z důvodu příslušnosti k řemeslnictvu se Brychtová starala, případně dohlížela, jak na domácí krb, tak na zahradu, pole, louky a dobytek. Zároveň jsou dochovány její zápisky o výdajích a příjmech, což reflektuje úlohu ženy v pečlivém zaznamenávání finančních obnosů.

Její životní etapa vdovy začala úmrtím manžela Vojtěcha roku 1856 a skončila o 3 roky později. Dožila se 67 let, což lze přisoudit ke skutečnosti, že se v 19. století postupně prodlužoval průměrný věk dožití. Jako vdova dožívala v domě Aloise Vojtěcha, kde nadále spravovala hospodářství a dům. Současně s ní žila i neprovdaná dcera Veronika, která jí pomáhala s prací. Obsah dopisů v letech 1856-1859 je v podstatě stejný jako v předešlých. Jen mimo informací o rodinných příslušnících se víc zaměřuje na líčení o hospodářství a místních událostech. Poslední dopis je ze 3. srpna, těsně před její smrtí 11. srpna 1859.

Co se týká jazykové analýzy, Brychtová psala v češtině, ale novogotickým písmem. Celý život psala tak, jak se to naučila v elementární škole, aniž by vzala v potaz úpravu pravopisu, jež v dané době probíhala. Psala foneticky a v dialektu, respektive tak, jak byla navyklá používat mluvenou řeč. Neznalost pravopisného úzu a použití dialektu dokládají následující příklady: stráta, spomínáme, ktomu, herbabný, autrpnost, starej atd. Při oslovení používala nejběžnější frázi „Nejmilejší bratříčku,“ poté následoval obsah vlastního sdělení a dopis byl nejčastěji zakončen obratem „poroučím tě pod ochranu Boží.“ Zmínka o Bohu se dále objevuje v souvislosti s událostmi, jejichž průběh nemohla ovlivnit (narození dítěte a zdravotní stav – „chvála Pánu Bohu,“ „Pán Bůh nám dej, aby nám nastal nějaký rok veselejší“) a se zbožností („Pán Bůh ti to vynahradí,“ „Bůh mu nebeský odpust“).

Práce detailně popsala řadu aspektů Františčina života a jejích genderových rolí. Dopisy vykreslují Františku jako ženu, která čelila výzvám své doby a prostřednictvím psaného slova udržovala úzký kontakt se svým okolím, především s bratrem.

Získaná zjištění potvrzují splnění vytyčeného cíle, a zároveň skutečnost, že z fragmentů osobní korespondence je možné vytěžit cenné informace o životě „obyčejných“ lidí. Jedinečnost dopisů Františky Brychtové spočívá v její autenticitě, množství zachovaného pramenného korpusu a schopnosti přiblížit nám svět jejích starostí, radostí, obav i vzhledů do rodinného života, rodinných vztahů a ekonomických stránek řemeslnického prostředí.

Přínos diplomové práce spočívá v analýze pramene osobní povahy, což přispívá k poznání každodennosti, tedy k dějinám mentalit a sociálního života středních vrstev žen řemeslníků. Práce nabízí unikátní pohled „zevnitř,“ čímž obohacuje chápání rolí, postavení žen v 19. století a zvyklostí a „zvnějšku,“ čehož je doklad úroveň gramotnosti řemeslnických žen. Práce zároveň ukázala, že vytváření textu není pouze doménou vyšších společenských tříd, a jestliže existuje dochovaná korespondence v prostředí nižších vrstev společnosti, jedná se o vzácný kousek.

Možnosti dalšího výzkumu by ležely v dokreslení celé rodinné sítě, zejména jejích dětí a potom ve zpracování korespondence konkrétně jejího syna Aloise Brychty, jenž se stal knězem v Předhradí a rovněž si se strýcem Aloisem Vojtěchem Šemberou dopisoval. To by mohlo doplnit bádání o střípek života katolického kněze.

Resumé

This diploma thesis meticulously examines the life story of Francisca Brychtova (1792-1859), daughter of a craftsman and wife of a miller, from the perspective of gender roles within the broad context of the social, cultural, and economic realities of the first half of the 19th century. The main source for reconstructing her life is extensive and previously unexplored family correspondence, which offers insight into the daily life, family relationships, and social standing of a woman from the then-middle social class.

The thesis analyzes the specifics of life in a craftsman's environment, focusing on the role of women in the family and society. It addresses topics such as upbringing and education, household management and economy, relationships with brothers and relatives, and contemporary customs. Through a detailed study of the correspondence, it reveals Francisca Brychtova's personality, her worries, joys, opinions, and aspirations, thereby providing valuable insight into the microworld of an individual in a given historical period.

The aim of this work is not only to revive the story of one „invisible“ woman but, more importantly, to contribute to a deeper understanding of women's history and gender aspects of 19th-century Bohemian society. Based on this personal primary source, it seeks to illustrate how contemporary norms and expectations were reflected in individual lives and how Francisca Brychtova coped with them. The thesis thus enriches knowledge about gender roles, social stratification, and communication in that era.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny

Státní oblastní archiv Zámorsk, sbírka matrik Vysoké Mýto a Předhradí.

Regionální muzeum Vysoké Mýto, osobní fond Alois Vojtěch Šembera, inv. č. 1224-1495.

Literatura

BAGGERMAN, Arianne. *Controlling Time and Shaping the Self: Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*. BRILL, 2011. ISBN 978-90-04-19500-4.

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Gender sondy, sv. 2. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

ČORNEJOVÁ, Ivana; KASPER, Tomáš; KASPEROVÁ, Dana; KOUROVÁ, Pavlína; KRATOCHVÍL, Petr et al., NOVOTNÝ, Miroslav (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české*. Praha: Paseka, 2020. ISBN 978-80-7432-985-2.

DAVIS, Natalie Zemon. *Ženy na okraji: tři životy 17. století*. Každodenní život., sv. 58. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0930-6.

DEKKER, Rudolf. *Family, Culture and Society in the Diary of Constantijn Huygens Jr, Secretary to Stadholder-King William of Orange*. Panchaud Amsterdam: BRILL, 2013. ISBN 978-90-820779-7-1.

Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0.

DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020. ISBN 978-80-271-1292-0.

FRIEDAN, Betty. *The Problem that Has No Name*. Penguin, 2018. ISBN 978-0-241-33926-8.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Revolution 1789-1848*. London: Vintage Books, 1996. ISBN 0-679-77253-7.

KADLEC, Petr. *Vzdělání – společnost – hospodářství: Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020. ISBN 978-80-7465-461-9.

KUBEŠ, Jiří. *Dějiny každodennosti II (1500-1750)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2007-2012.

KUBEŠ, Jiří. *Kryštof Václav z Nostic: Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*. Manu propria, sv. 2. Praha: Scriptorium, 2004. ISBN 80-86197-36-0.

KUBEŠ, Jiří. *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2013. ISBN 978-80-7415-071-5.

KUPCOVÁ, Helena. Autobiografie. In: MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má-: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.

LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN 978-80-7395-935-7.

LENDEROVÁ, Milena a KUBEŠ, Jiří (edd.). *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Pardubice: Univerzita Pardubice 2004. ISBN 80-7194-650-8.

LENDEROVÁ, Milena. *Tragický bál: život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-657-6.

LENDEROVÁ, Milena a URBÁNEK, Radim. *Úvod do studia kulturních dějin*. Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, prosinec 2007.

LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.

LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Fénix, sv. 16. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

LIVI BACCI, Massimo a Tomáš TATRANSKÝ. *Populace v evropské historii*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792-1848*. Dějiny českých zemí. Praha: Libri, 1998. ISBN 80-85983-27-3.

LORENZOVÁ, Helena, Taťána PETRASOVÁ, Ústav dějin umění (Akademie věd ČR) a Archiv města Plzně. *Biedermeier v českých zemích: sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha: KLP, 2004. ISBN 80-86791-08-4.

MACHAČOVÁ, Jana a MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2002. ISBN 80-86224-23-6.

MEAD, Margaret. *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Most, sv. 5. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7419-036-0.

MENDL, Bedřich. *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*. Praha: Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, 1947.

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-75-3.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019. ISBN 978-80-7560-261-9.

NEKVAPIL, Ladislav (ed.). *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016. ISBN 978-80-7395-956-2.

NOVÝ, Aleš, NOVÁ, Eva, URBANI, Roman, KOCH, Tomáš a VYBÍRAL, Zdeněk. *Mistři cechů oděvních: Masters of clothing craft guilds*. Tábor: Husitské muzeum v Táboře, 2022. ISBN 978-80-87516-80-5.

PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. Monographica, 9. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012. ISBN 978-80-7395-487-1.

PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Každodennost manželství: 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN 978-80-88030-11-9.

PIERENKEMPER, Toni. *Gewerbe und Industrie im 19. und 20. Jahrhundert*. München: Oldenburg 1994.

RYCHNOVSKÁ, Lucie, ADAM, Robert, BERGER, Tilman, JANÁČKOVÁ, Jaroslava a MAREŠ, Petr et al. *Karel Havlíček ve světle korespondence*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-542-0.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0927-4.

STOKLASOVÁ, Hana. *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*. Monographica., XVI. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2017. ISBN 978-80-7560-076-9.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*. Monographica, 11. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.

ŠIMŮNEK, Robert (ed.). *Vysoké Mýto*. Historický atlas měst České republiky., svazek č. 33. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., nakladatelství Historický ústav, 2021. ISBN 978-80-7286-374-7.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Členská knižnice. Praha: Svoboda, 1982. ISBN (Váz.).

VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Mythologie. Studie, sv. 1. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.

WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách: (1526 - 1620)*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.

ZÁBRODSKÁ, Kateřina. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita. Průhledy*, sv. 7. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1752-9.

Studie

BAGGERMAN Arianne, DEKKER Rudolf and MASCUCH, Michael. *Egodocuments and history: a short account of the Longue Durée*. The Historian 78.1 (2016), s. 11-56.

BLACKBOURN, David. *Handwerker in Kaiserreich: Gewinner oder Verlierer?* In: WENGENROTH, Ulrich (ed.): *Prekäre Selbstständigkeit. Zur Standortbestimmung von Handwerk, Hausindustrie und Kleingewerbe im Industrialisierungsprozess*. Stuttgart 1989, pp. 7.

ČEVELOVÁ Zuzana a STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Přítel příteli, bratr bratru, muž muži. Jan, František, Josef a Alois Vojtěch Šemberovi ve své vzájemné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 5 (2009), s. 245-262.

DEKKER Rudolf. *Ego- Dokumente in den Niederlanden vom 16. bis zum 17. Jahrhundert*, in: Winfried SCHULZE (hg.), *Ego- Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996.

GREYERZ von Kaspar, MEDICK Hans and VEIT Patrice (edd.). *Von der dargestellten Person zum erinnerten Ich. Europäische Selbstzeugnisse als historische Quellen (1500 – 1850)*, Köln – Wien 2001.

LENGER, Friedrich. *Sozialgeschichte der deutschen Handwerker seit 1800*. Frankfurt am Main 1988.

LUFT, Robert. „Des Handwerks goldener Boden“. *Handwerker im Übergang zum Kleinunternehmer in Böhmen in späten 19. Jahrhundert*. In: HOFFMANN, Robert (ed.): *Bürger zwischen Tradition und Modernität*. Böhlau 1997, pp. 315–334.

SCOTT W. Joan. *Gender: a Useful Category of Historical Analysis*, in: The American Historical Review 91, 1986, č. 5, s. 1053-1075.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 8 (2011), s. 151-162.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořinečského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci*. Theatrum historiae / Pardubice: Univerzita Pardubice č. 14 (2014), s. 9-29.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. Řemeslnická rodina Hankových z Hořiněvsi: rodinné vazby, vzdělání a výchova v jejich vzájemné korespondenci. In: LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 38-61. ISBN 978-80-7395-935-7.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. František Šembera – v roli katolického kněze, muže a bratra. In: LENDEROVÁ, Milena, STRÁNÍKOVÁ, Jana a BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 62-78. ISBN 978-80-7395-935-7.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*. Studia Historica Nitrensia, č. 26 (2022), s. 23-51.

STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Žena v mužské domácnosti: farní hospodyně v 19. století*. Studia Historica Nitrensia, č. 27 (2023), s. 397-420.

TINKOVÁ, Daniela. "Žena" - prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*. Tinková, Daniela. In: *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.-28. dubna 2006)*/ Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006 s. 19-32.

Internetové zdroje

Databáze vodních mlýnů. Online. Dostupné z: <https://www.vodnimlyny.cz/mlyny/objekty/>. [cit. 2025-06-14].

DĚJINY MLYNÁŘSKÉHO ŘEMESLA. Online. Elektroskanzen Čechův mlýn. Dostupné z: <https://www.elektroskanzen-slovice.cz/dejiny-mlynarskeho-remesla/>. [cit. 2025-06-13].

LENDEROVÁ, Milena. *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*. 2009-11-06. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/10195/35047>.

NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. Online. *Dějiny – teorie – kritika*. Article No 1 (2008), s. 81-102. ISSN 2464-5370. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.14712/24645370.2481>. [cit. 2025-05-27].